

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN FELSEFESİ BİLİM DALI

BERTRAND RUSSELL VE DİN

(Yüksek Lisans Tezi)

Tez Danışmanı
Doç. Dr. İsmail ÇETİN

Hazırlayan
GÜLSEN KİSLİ

BURSA 2006

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat
Dalı, ... Bilim Dalı'nda
..... numaralı .....
.....'nın hazırladığı “.....
.....” konulu ..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik
Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, .../...../20.... günü ..... - .....saatleri
arasında yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
.....(başarılı/başarısız) olduğuna
.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye (Tez Danışmanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Ana Bilim Dalı Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../20....

Enstitü Müdürü
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖZET

Yazar	: Gülsen KİSLİ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Felsefesi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: viii + 134
Mezuniyet Tarihi	: .... / .... / 2006
Tez Danışman(lar)ı	:Doç. Dr. İsmail ÇETİN

BERTRAND RUSSELL VE DİN

Russell Kilise'nin tutumundan hayatı boyunca son derece rahatsız olmuştur. Özellikle insanların özgürlüklerine müdahale edilmesi acımasızca ve adeta işkence mahiyetinde cezaların uygulanması dine karşı bir antipati geliştirmesine sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında ona hak vermemek imkansızdır. Çünkü çevresinde gördüğü tüm haksızlıkların kaynağı dine atfedilmekteydi. Bu yüzden de Russell dini yadsıdığına bu haksızlıkları da ortadan kaldıracığını düşünmüştür. Ancak Russell'ın din hakkındaki görüşlerini şekillendirirken ihmal ettiği en önemli nokta mevcut olduğu çevredeki din uygulamalarını dine hatta bütün dinlere mal etmesidir.

Ayrıca Russell bir taraftan Tanrı'nın varlığını ispatlama konusunda agnostik olduğunu söylerken diğer taraftan Tanrı'nın varlığının ispatlanamayacağı yönünde görüş belirtmeyi tercih etmiştir. Bu da onun çelişkili yönlerinden biridir. Russell'ın din inancının kaynağı olarak korku, nefret, adalet gibi duyguları dile getirmesi de dine karşı aldığı olumsuz tavrı göstermektedir. Ancak tüm insanların bu sebeplerden dolayı dine inanması fikri tutarlı bir fikir değildir. İnsanların beklentileri, mizaçları, kişilikleri, yetenekleri, zekaları bir ve aynı değildir. Dolayısıyla din inancının beklentisinin ve tahayyülünün de bir ve aynı olmasını beklememek gerekir. Her ne kadar bazı insanlarda benzerlikler gösterse de bu temel bir dayanak teşkil edemez.

Russell, 'günah' kavramı üzerinde önemle durmuş ve kendi anladığı manada günahın gereksiz acılara sebep olması gerektiğini halbuki Hristiyanlıktaki günah anlayışının daha çok gereksiz acılardan kaçmak olduğunu (kadınların doğum yaparken uyuşturucu kullanması) böylesi bir düzenin Tanrısı'na inanmaktansa tüm evreni tesadüfler sonucuna bağlamanın kendisi için daha dayanılır ve daha saygın olduğunu ifade etmektedir.

Nitekim Russell evrenin tesadüfi bir şekilde meydana gelmesini muhatap olduğu dünya daki değerlerden yoksunluk sebebiyle öngörmektedir, çünkü evren biliçli bir amacın sonucu olsaydı güzelliklerle dolu olur ve ancak böyle bir dünya inanılabilir bir Tanrı kavramı oluşturabilirdi. O halde diyebiliriz ki, Russell'ın sorunu güzelliklerle dolu bir dünya da yaşamamış olmasıdır. O bir anlamda bu kadar rezaletin temelini tesadüfe bağlayalım, Tanrı'ya değil demektedir. Böyle bir durumda kendisinin kusursuz bir Tanrı kavramına inanması gerekmektedir. Bu kusursuz Tanrı'nın izdüşümlerine de hristiyan uygulamalarını layık görmemektedir.

Aslında Russell'ın itirazı dine değil din adına yapılan haksızlıklara, zulumlere, savaşlara, dar görüşlü anlayışlardır. Bunu içinde daima bilimsel araştırmacı bir tavrı savunmuş, her zaman yeni gelişmelere açık olmak gerektiğini ifade etmiştir

Anahtar Sözcükler

Tanrı	Russell	Ahlak	İnanç	Mantık
-------	---------	-------	-------	--------

ABSTRACT

Author	: Gülsen KİSLİ
University	: University of Uludağ
Main Department	: social sciences institute
Department	: Religion philosophy
Quality of Thesis	: Master's Thesis
Number of Page	: viii + 134
Date of Graduation	: .... / .... / 2006
Advisor	: Doç. Dr. İsmail ÇETİN

BERTRAND RUSSELL AND RELIGION

The reason Russel has an anthy paty deal with religior is meddle with freedoms of people and comied out fuilties like torture. If we think in this way, it is impossible not to think that he is tive. Because all of the injustices are related with the religions. For this reason Russell thought that all of the injustices would be abolished when he reject religion. The most important point that he cart think was, while he is forming his ideas about religion he carried out religious usage in his environment to the all religions.

In addition to this while he says he is agnostic about existent of God he prefers the wiev about ewistent of God can't be proued. This is one of his contradiction thinks. Russell think that source at the belief of religion is fear, disquist, and justice This idea shows that his negative attitude about religion. But the idea of all people belive the religion, because of these reasons is inconsistent. People's expected event, habits abilities, intelligencen aren't some with each others. So belief of religions can't be same in all people. So mefimes this may be same befweer someores but this unit main cushion.

Russell considers the importance of sin. He thought that sin is the reason of unnecessary pains. But, the meaning of sin in Christianity is escapin from unnecessary pains (Using narcotic during birth). These think show that he express the universe was happered the result of coincidence inslead of believing creation at Gad.

Oppasite of concept at sin in Christianity, attiitudes which results unnecessary pains are qualified sin in İslam. For example to carry out the behaviours which will finished the pains of the women who is giving birth hamed as a "sin". In thaat silvation, with his awn words. Russel who is qualified asa an ateistis sinner in Christianity and as a result rat belive the Gaspel, would not be sinner in Islam and in other words would be belived the Koran and will be qualified as a teist.

As a matler of fact Russell foresees the universe happened coincidently because of the world which he live in deprived from worth. Because if the world was the result coincience aim. It was full of beauties and so concept of God could be happen in the world. So we can say that the problem of Russel doesn't live in the world which is full of beauties. He says that all these disgrace are due to coincidence not from Gad. In this situation he had to belive concept of the God without defect. he says that this Gad without defect, is suitable for Christianity.

In fact Rusell doesn't object to religion. His objection sare in justices, wans, oppressions. Which was made name out religions. For this reason. He always defended scientific marrer and he told that. It is neccessary to be open all kind of scientific development.

Key Words

God	Russell	Morals	Belief	Logic
-----	---------	--------	--------	-------

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	vii
ÖNSÖZ	viii

GİRİŞ

RUSSELL'IN HAYATI (1872-1970) FELSEFESİ ESERLERİ

a- Hayatı.....	1
b- Felsefesi.....	7
c- Eserleri.....	14

I. BÖLÜM

RUSSELL'DA TANRI ANLAYIŞI

A) RUSSELL'DA TANRI TASAVVURU	17
1. Kavram Ve Terim Olarak Tanrı.....	17
2. Tanrı'nın Varlığı Problemi	20
B) RUSSELL'DA TANRI'NİN KANITLARI VE DEĞERİ.....	25
1. Ontolojik Delil	28
2. Kozmolojik Delil	34
a) İlk Neden Delili	34
b) Tabiat Kanunu Delili	38
c) Ebedi Doğruluklar Delili	39
3. Teleolojik Delil	41
a) Önceden Kurulu Düzen Delili	42
b) Niyet Delili	43
c) Amaç Delili.....	46

4. Dini Tecrübe Delili	49
5. Ahlak Delili.....	53
6. Eskatolojik Delil	57
C) RUSSELL’DA TANRI İNANCININ KAYNAĞI VE.....	61
DELİLLERLE İLİŞKİSİ	61

II. BÖLÜM

RUSSELL’IN DİN GÖRÜŞÜ

A) RUSSEL’ A GÖRE DİN NEDİR?	68
B) RUSSEL’ A GÖRE DİNİN FONKSİYONLARI NELERDİR?	71
C) RUSSEL’ A GÖRE DİNİN DEĞERİ NEDİR?	79
D) RUSSEL’ DA DİN VE BİLİM MÜNASEBETİ.....	81
E) RUSSEL’ DA DİN VE FELSEFE MÜNASEBETİ	92
F) RUSSEL’ DA DİN VE AHLAK MÜNASEBETİ.....	97
G) RUSSEL’ DA DİN VE POLİTİKA MÜNASEBETİ.....	109
H) RUSSEL’ DA DİN VE EĞİTİM MÜNASEBETİ	117
I) RUSSELL’IN DİNE İTİRAZI.....	122
SONUÇ.....	127
BİBLİYOĞRAFYA.....	130

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.Ü.İ.F.	: Ank Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ank.	: Ank
B.F.T.	: Batı Felsefesi Tarihi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
İ.İ.F.V.Y.	: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İst.	: İst
K.B.D.E.	: Kültür Bakanlığı Dünya Edebiyatı
MÜ. İF.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tsz.	: Tarihsiz
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
V.s.	: Vesaire
Vb.	: Ve Benzeri
Y.K.Y.	: Yapı Kredi Yayınları
Yay.	: Yayınlar
YY.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Bertrand Russell'ın din hakkında ileri sürdüğü görüşleri bir din felsefesi problemi olarak ele alınmış ve Russell'ın din'e verdiği anlam ya da anlamsızlık değer ya da değersizlik saptanmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de öncelikle dinin vazgeçilmez unsuru olan Tanrı kavramı ve Tanrı'nın kanıtları üzerinde durulmuş ve daha sonra "din" ve dinin diğer bazı alanlarla olan münasebeti incelenmiştir. Bu incelemelerde öncelikle genel ve kısa bir bilgi sunulduktan sonra Russell'ın konu ile alakalı düşünceleri de nakledilerek değerlendirme kısmına geçilmiştir. Değerlendirme yapılır iken öncelikle Russell'ın kendi düşüncelerinin, yine kendi savunduğu düşünceler ile tutarlılığı tartışılmış ve tarafsız bir eleştirel yaklaşım sergilenmeye çalışılmıştır.

Bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de Russell hakkında çalışmalar yapılmıştır. Nitekim Russell Matematik, Mantık, Felsefe vb. bir çok alanda eser vermiştir. Ele aldığımız konu açısından baktığımızda da Russell'ın çalışmalara konu olduğunu görmekteyiz. Ancak bu çalışmada bizim ortaya koymaya çalıştığımız nokta- ayrıca bu çalışmayı diğerlerinden ayırdığımızı düşündüğümüz nokta- Russell'ın aslında, genel anlamda bir ateist olmayıp teist olduğudur. Her ne kadar Russell bunu ifade etmemiş olsa da savunduğu fikirler ve önerileri dikkate alınarak bu çıkarıma ulaşılmıştır.

GİRİŞ

RUSSELL'IN HAYATI (1872-1970) FELSEFESİ ESERLERİ

a- Hayatı

1872'de doğmuş olan, tam adıyla Arthur William Bertrand Russell, ailenin ikinci oğlu ve üçüncü çocuğudur. Dört yaşında anne ve babasını yitirince, evde büyük bir katı disiplin uygulayan büyük annesi tarafından büyütüldü. Örneğin, yaz kış soğuk suyla yıkanmak, her sabah 7³⁰-8⁰⁰ arası, piyano çalmak zorundaydı. Şöminelerin yakılmadığı bu saatlerde zor işti bu. Sabah 8'de tüm aile duaya otururdu. Alkol ve sigara nefretle karşılanan iki maddeydi.

Büyüdükçe ailenin teolojik düşüncelerinden uzaklaşmaya ve matematiğe yaklaşmaya başlayan çocuğun zihnini, felsefi sorunlar, önceleri pek uğraştırmaz. "Zihin nedir?", "madde nedir?" sorularına "boş ver, aldırma" türünden yanıtlar verir. Ancak bunlar, yavaş, yavaş, eğlendirici olmaktan çıkıp uzun zaman almaya başlar.

Düzenli bir okul yaşamıyla değil, evde özel derslerle, ansiklopedik bilgilerle yetişen Russell'ın ilk girdiği eğitim kurumu Cambridge Üniversitesidir. O sıra 18 yaşındadır. Kendisine çok doğal gelen bir dil kullanan kişilerle tanışır. Bir düşünce ileri sürdüğünde, kimse onu deli veya suçlu gibi görmemektedir. Daha önce, zekayı felce uğratan zararlı bir ahlak atmosferinde yaşamış olduğunu anlar. Mizacına çok uyan ve zekasını bileyen özgürlüğün verdiği hızla, ilk üç yıl matematik, son yıl felsefe okur. 1894'te ahlaksal bilimler dalından pekiyi ile mezun olur.

Öğrenciliğinde, kesin bilgidен yana, tartışmaya açık, hocalarının kanıtlamalarını yanlış sayıp, onların yerine daha iyisinin konabileceğine inanan biridir. Bu inancın yerindeliğinin kanıtlanması, 20 yılını almıştır.

Cambridge'i bitirdiğinde, aile geleneğini sürdürerek politikaya atılmakla, gençlik umutlarını gerçekleştirecek sağlam bilginin temelini bulmak üzere felsefeye kapanmak arasında çekinceli zigzaglar çizmiştir. Ailenin baskısıyla, İngiltere'nin Paris

Büyükelçiliğinde görev alır. Ancak, yaşantısında sonraları bir kez daha ortaya çıkacak, “felsefe mi ?Değil mi?” sorusu ardını bırakmamaktadır. Sonunda, felsefe üstün gelir.

1895’ten 1901’e değin, mezun olduğu üniversitenin yöneticileri, 1910’dan 1916’ya değin de öğreticileri arasındadır. 21 yıl süren üniversite dönemi, matematiksel mantık, analitik felsefe çalışmalarının yanı sıra, vaftiz -babası olan John Stuart Mill örneğine uygun etken uğraşlarla geçmiş, aynı dönemde güncel konuları ele alan genç matematikçi, Alman toplumsal demokrasisi üzerine bir yapıt yayınlamış (1896), kadın haklarını savunan dernekler adına seçimlere girmiş, enikonu ilgi uyandırmasına ve yandaş toplamasına karşın, adaylıktan öteye gidememiştir.

Birinci Dünya Savaşının çıkması, bu savaşı hazırlayan koşulları yakından izlemiş olan Russell’ı duyarsız bırakamazdı. Nitekim, savaşı büyük ahmaklık sayan düşünür, hiç değilse İngiltere’nin yansız kalmasını ister. Çevresinde kimseyi bulamaz. En yakın dostları bile onu bu konuda yalnız bırakmışlardır. Birinci Dünya Savaşı sonunda, İtalyan faşizmi, Alman nazizmi ve Rus komünizminin doğacağını, dünyanın büyük bir ekonomik bunalıma sürükleneceğini sezmiş gibidir. Her savaş ahmakça değildir. Nitekim İkinci Dünya Savaşından sonra, sömürgeci ülkelerin sarsıldığını, küçük ülkelerin Milletler Cemiyeti’yle, hiç değilse seslerini duyurmaya başladıklarını ve bugün dünya dengesinde önemli bir etmen olan A.B.D.’nin uluslararası politikada ilk kez o sıra önemli bir rol aldığını görmekteyiz. Bu durum, İkinci Savaştan sonra kökleşmiş, Asya’da, Afrika’da yeni devletler doğmuş, toplumsal yaşamın her alanında (teknik ve kültür dahil) engin değişmeler ortaya çıkmıştır.

Russell’in kötülediği İlk Dünya Savaşını hiç değilse bu açıdan, küçük ve güçsüz ulusların lehine yorumlayabiliriz. Bunun en açık kanıtı, Türk Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyetidir. Her halde Russell, Birinci Dünya Savaşını “ahmakça” ve ikincisini “gerekli” bulurken, “topraklarında güneş batmayan” İngiliz İmparatorluğunu düşünmekteydi. Fakat bu barışçıl çalışmalar kendisine uğur getirmemiştir. 1916’da bu yüzden para cezasına mahkum olmuş, cezayı ödeyemediği için, satışa çıkarılan kitaplarını bir dostu satın alarak kendisine armağan etmiş, böylece borçtan kurtulmuş, kitaplarına kavuşmuştur. Ancak, bu mahkumiyeti bahane eden üniversite, kendisini hocalıktan atmıştır.

Son yıllarını, “ Bertrand Russell Barış Kurumu” na vermiş; Vietnam savaşının gerçek yüzünün açığa çıkarılmasında önemli bir çaba harcamış; bu arada, “Vietnam Savaş Suçlularına Karşı Uluslar arası Mahkeme” ye başkanlık etmiştir.¹

“Manchester Guardian” da yayınlanacak bir bildiri için, çok sayıda profesör ve fellow’dan imza toplamakla başlayan barışçıl davranışlar, gerek imza verenler dahil, aydınların; gerekse, Russell’ın 4 Ağustos 1914 gecesini saptadığı gibi halkın, heyecanla savaştan yana olması sonucu, dar bir çevreye özgü kalır. Gerçekten, halk, savaş ilan edildiği için çılgınca sevinmektedir. Russell, barışçı düşünceleri yaymak için toplantılar yapmayı sürdürür. Toplantılardan birinin anısı şudur: “Pek çok barışçıl toplantıda konuşmuştum. Hiçbir olay olmamıştı. Fakat, Kerensky devrimini desteklemek için yapılan bir tanesi çok şiddetli geçti. Toplantı, Londra’nın Güney Kapısı Yolu’ndaki Kardeşlik Kilisesindeydi. Milliyetçi gazeteler, bu yoksul bölgenin kahvelerinde, bizim Almanlarla işbirliği yaptığımıza ve Alman uçaklarına işaret verdiğimizize ilişkin broşürler hazırlanarak dağıtmış. Bu yüzden hava gerginleşmiş ve Kilise, bir kalabalık tarafından kuşatılmıştı. Çoğumuz, direnmenin, zararlı ya da akılsızca olacağını düşünüyorduk.

Kimimiz, direnmeye karşı düşünce geleneğinin savunucusuydu zaten. Geri kalanımız da direnmekle, kenar mahalle kalabalığına bir şey yapamayacağımıza inanmaktaydı. Aramızdan çıkış yapmaya çalışanlar, kapıdan yüz göz kan içinde döndüler. Kalabalık, bir iki kişinin önderliğinde içeri daldı. Deviniyi yönetenler dışında herkes az çok sarhoştuk... İki kabadayı, çivili sopalarla üzerime saldırdı. Kendimi saldırıya karşı nasıl koruyacağımı düşünürken, aramızdaki kadınlardan biri durumu izlemekte olan polisten beni korumasını istedi. Omuz silkti polis. Bayan, “ama ünlü bir filozof o” dedi... Yanıt yine omuz silmek olmuştu. “Bilim alanında ün salmıştır” diye sürdürdü. Kılını kıpırdatmıyordu polis. “Bir Earl”ün kardeşidir “tümcesini söyler söylemez yerinden fırladı. Fakat geç kalmıştı. Bir kadın kendini benimle kabadayının arasına attı. Yaşamımı, tanımadığım bu kadına borçluyum.”

Bütün bunlar Russell’ın 1918 yılında İngiliz hükümetini ve Amerikan ordusunu küçük düşürdüğü gerekçesiyle altı ay hapse mahkum edilmesiyle sonuçlandı. Bir

---

¹ RUSSELL Bertrand, B.F.T., s. 29-31, Say Yay. (Çev. Muammer Sencer) İst, 1994.

dostunun yardımıyla hapisanede birinci bölüme kondu. Burada, istediği gibi okuyup yazabilecek, fakat barışçıl propaganda yapmayacaktı. Matematik Felsefesine Giriş bu ayların ürünüdür. Zihnin Çözümlemesi de orada başlamıştır. Tutuklular evindeki hapisanede en yararlı gözlemi, mahkumların ahlak bakımından dışarıdaki insanlardan hiç de ayrı olmadığı, ancak zekaca aşağı düzeyde bulunduğu yolundadır. Cezaevine girdiği ilk gün, başgardiyen künyesini çıkarırken “dininiz?” sorusuna Russell “agnostik” yanıtını verince, başgardiyen “agnostik” sözcüğünün nasıl yazılacağını sormuş ve yazınca iç çekerek “ah, çok din var, ama, sanırım, ibadet edilen Tanrı bir” demiş, Tutuklar evinden kalma, tek tatlı anısı sanırsız bu.

Savaşın bitmesinden az önce tahliye edilmiş olan Russell, savaş bittiği gün, halkın, savaşın başladığı günkü gibi sokaklara dökülüp çılginca bayram ettiğini görmüş.

Aristoteles’ten beri mantıkta en büyük devrimi yaratan ve matematiği mantığa indirgeyen **Principia Mathematica** adlı ve matematikçi filozof Whitehead’le birlikte yazdıkları dev yapıt bittiğinden (yazılması 10 yılı alan bu yapıtı, dünya da okuyan sayılıdır. Dahası, Russell’ın yazdığı bölümleri Whitehead’ın, Whitehead’ın yazdığı bölümleriye Russell’ın okumadığı aktarılır şaka yollu.) düşünsel özgürlüğe kavuşan Russell siyasal sistemler üzerindeki görüşlerine yön vermek fırsatını bulmuştur. Onun bu amaçla Rusya’ya gittiğini ve Lenin’le de görüştüğünü biliyoruz. Savaş konusundaki düşünceleri, kendisini nasıl tutucu cepheden ayırmışsa, Rusya’nın dehşeti de sol cepheden koparmıştır. Marksizm’i ya da hiç değilse, Marksizmin Rusya’daki uygulanışını kuramsal ve inansal açıdan eleştirir. Özet olarak , bütün tarihsel olayların sınıf çatışmasından doğduğunu ve tarihe, diyalektik materyalizmin egemen olduğunu kabul etmez. Lenin ve Stalin elinde, parti diktatörlüğüne ve milyonların ölümüne yol açan gelişmeleri Marksizm’e aykırı bulur. Komünizmi eleştirmesi, 1896’da yayınladığı bir yapıtla Marksizm’i eleştirmesinden ayırır.

Rusya’dan sonra Çin’e gider, bir yıl kalır, Çin uygarlığına hayran olur. Batılılar ve Japonlar tarafından bu uygarlığın ortadan kaldırılmasına acır. Daha o zamanlar, Çin’in modern bir endüstri devleti olarak birinci sınıf kuvvetler arasına gireceğini ölçümler (tahmin eder), kötülükleri dogmatik inançta bulur ve toplumsal bozukluklara direnmeye karşı olanlarla, sosyalistlerle çalışırken insanların mutluluğunu göz önünde

tutar. Komünizmi önlemenin yolunu da savaşta değil, kütlelerin yoksulluğunu ortadan kaldırmakta bulur.

Öte yandan Russell'ın 1919'da üniversitedeki haklarının geri verildiğini fakat üniversiteden çıkarılmayı bir onur sorunu yaptığından, geri dönmediğini, 1922,1923 yıllarında İşçi Partisi'nden genel seçimlere katıldığını ve seçilemediğini, 1924 yılında A.B.D.'de konferans turuna çıktığını, 1927'deyse ikinci eşiyle bir okul kurup, eğitim konusundaki kuramlarını uygulamaya giriştiğini, söylenenlere eklemeliyiz. Russell, daha sonraki 10 yılı çoğunlukla Amerika'da geçirmiş ve kendini, siyasal ve toplumsal gazeteciliğe vermiştir.

Amerika'nın Chicago ve California üniversitelerinde profesörlük yapan düşünür, 1940 yılında toplumsal-dinsel önyargıyla New York Kenti Üniversitesinde profesörlüğe lâyık görülmedi. Barnes vakfında çalıştı. 1943 yılında dinsel bağnazların zoruyla oradan da çıkarıldı. Haksızlığa uğradığını ileri sürerek dava açtı ve kazandı. 1944'te İngiltere'ye döndü. Yeniden Cambridge'e "fellow" oldu. İkinci dünya Savaşı sırasında, yazmayı, konferans vermeyi ve değişik konularda radyo yayını yapmayı, yapıt vermeyi aralıksız sürdürdü. Yapıtları arasında iki cilt tutan öyküleri de bulunmaktadır.

Russell da kendi hayatı hakkında şunları söylemektedir: "Ben çocukken evde, Püritence bir dindarlık ve disiplin havası hakimdi. Her sabah saat sekizde ailece dua edilirdi. Evde sekiz tane hizmetçi olmasına rağmen yemekler daima son derece mütevaziydi ve sofraya gelenler de, nadiren doğru dürüst bir yemek olmasına rağmen, çocuklar için fazla iyi kabul edilirdi. Örneğin, elmalı pay ve sütlaç varsa, bana sadece sütlaç verilirdi. Yıl boyunca soğuk banyoda ısrar edilirdi. Her sabah yedi buçuktan sekize kadar, şömineler daha yakılmamış olmasına rağmen, piyano çalışmam gerekirdi. Büyükannem akşam oluncaya kadar koltuğa oturmayı reddederdi. Alkol ve tütün onaylanmazdı. Adet yerini bulsun diye misafirlere biraz şarap ikram edilirdi, Sadece erdemliliğe değer verilirdi; akıl, sağlık, mutluluk ve her sıradan iyi şeyin pahasına erdemliliğe.²

---

² RUSSELL Bertrand, Russell'den Seçme Yazılar, s. 125.

“Benim hayatımı basit ama müthiş derecede güçlü üç tutku yönlendirmiştir: Sevgi özlemi, bilgi arayışı ve insanoğlunun çektiği çileler karşısında dayanılmaz bir acıma duygusu. Bu tutkular, büyük rüzgarlar gibi, beni oradan oraya, aksi bir istikamette, derin bir keder okyanusunun üzerinden çaresizliğin sınırlarına sürüklemiştir.”

“Sevgiyi aramamın birinci nedeni, coşku vermesidir - bu öylesine büyük bir coşkudur ki çoğu kez hayatımın geri kalanını, o coşkuyu birkaç saat için tatmak uğruna feda etmek istemişimdir. Diğer bir neden yalnızlığı ortadan kaldırmasıdır - tir tir titreyen bir bilincin, dünyanın kıyısından soğuk, dipsiz, cansız boşluğa bakarken duyduğu o korkunç yalnızlık. Sonuncu neden ise, sevgiden kaynaklanan birliğin, bana, azizlerin ve şairlerin hayalini kurduğu cennetin habercisi, küçük, mistik bir dünyanın kapılarını açmış olmasıdır. Benim aradığım budur, insan hayatı için fazla iyi görülebilir belki ama benim -nihayet- bulduğum da budur.

Özgür ve mutlu insanların yaşadığı bir dünyaya giden yolun, gerçekte olduğundan daha kısa süreceğini düşünmüş olabilirim ancak böyle bir dünyanın var olabileceğini ve bu dünyayı gerçekleştirmek amacıyla hayata yön vermenin buna değer olduğunu düşünmekle hata etmediğimi biliyorum. Hem kişisel hem de toplumsal bir hayalin izinden giderek yaşadım. Kişisel: iyi olan, güzel olan, sevecen olana değer vermek; anlık içgörülerin daha sıradan anlarda yol göstermesine izin vermek. Toplumsal: kurulması istenen, insanların özgürce gelişebildikleri nefret, haset ve kıskançlığın, onları besleyecek hiçbir şey kalmadığı için yok oldukları toplumu hayalinde canlandırabilmek. İşte bunlara inanıyorum ve dünya da, bütün korkunçluğuna rağmen, beni yıldırmaı başaramamıştır.”

Bir bakıma şu sözlerle bütün inandıklarını özetlemiştir :

“İnsanlığınızı anımsayın ve gerisini unutun gitsin.”³

---

³ A.g.e., s. 129-12.

b- Felsefesi

Russell kurduğu felsefeye <<mantiki atomizm adını verir. Alemin gösterdiği karmaşık eşya ve varlıkları analiz yoluyla basit elemanlarına ayırır. Evren birçok münasebetler, olaylar ve özel değişmelerden ibarettir. Bunlar zihin yoluyla birbirlerinden ayırt edilebilir. Russell ilim yaparken bunları mantiki bir sistem halinde sıralar. Matematik metodunu kullanarak kuvvetli soyutlamalar yapar. Russell felsefeyi, deneycilerin ve zihincilerin karışık fikirlerinden kurtarıp mantıkla ilmi birleştirmek ister. Matematik alemle mantık arasında bir köprü kurmak, kuvvetli bir soyutlama ile deneylerle düşünceyi birleştirmek ister.⁴

Felsefeye Hegelci olarak başlamıştır 1900 yılında Paris felsefe kongresinde okuduğu tebliğe, noktalarla anların varlığını ileri sürmüştür. Bazı şeylerin var olmadığı konusundaki düşüncelerin geçersiz sayılması hususundaki Hegelci kaniya yaklaşmaktaydı bu tutum. O aynı zamanda, Hegelin Mutlak'ına yaklaşan, sayısız mutlak doğruluklar bulunduğunu savunuyor ve bunları matematikte görüyor, mantığı gramere bağlayarak, zorunlu olanı doğal sayan Hegel'e yaklaşıyordu. Mantık önermeleri a priori olarak bilinir. Bu, onların kendi içlerindeki özellikleri değil, onları biliş yolumuzun özellikleridir. Fenomenoloji'sinde felsefeyi bilimin aşamasına çıkarmak isteyen Hegel'le Russell'ın aynı amaçlar güttüğünü ileri sürmek güçtür. Russell bu dönemde “eğer” yada “veya”, “değil” türünden mantıksal değişmezleri Platon gibi adeta gökte arar ve usa adeta kondurulmuş varsayarken, Hegel'in Weltgeist kavramını içkin olarak kabul ediyordu. Çünkü metafizik yönetici varlıklar kabul etmeden bu tip temel kavramların açıklanması yapılamazdı. Kuşkusuz, taslağı öğrencilik yıllarında çizilen bu programda Mc. Taggart'ın büyük etkisi olmuştur. Ancak Russell daha sonra, Hegel felsefesinin uzaktan görünen bulanık bir lekeye benzediği sonucuna varır. O eski Grek filozofları gibi açık olanı sever. İnsan usu için kesinlik, doğayı ele almakta zorunlu bir öge olan matematikte bulunabilir. Onun Hegelciliğinde asıl rolü Mantığın İlkeleri'ni yazan Bradley oynamıştır. Bradley bu yaptığının her noktasında, ussal hiyerarşide yer alan bütün mantık biçimlerinin, dolaysız bir duygunun

---

4 PAZARLI Osman, Metinlerle Felsefe Tarihi, s.276-277, Remzi Kitabevi, İst. 1964

yaşantısından doğduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bütünlüğünü, mantıksal biçimlerin açıklayamadığı bu duygu, kaçınılmaz bir öznel içerir.

İnsan düşüncesinin bütün kategorilerini aşan mutlak gerçeklik arama çabası, Russell'da bu döneme rastlar. Fakat henüz onun, mantıksal atomculukta olduğu gibi dışsal bağlantılardan kurulu olduğu sonucuna varmış değildir. Gerçeklik, henüz kendisini kavramak için, ancak duygunun ipucu verdiği ve insanla özdeş tutulamayacak sonlu merkezlere ayrıştırılabilen bir birliktir. Bu, usa etkin olabilirse de us üstü yapısı olan bir gerçekliğin dile getirilmesidir.

Russell'ın yetiştiği yıllarda, özellikle Oxford'da yeni-idealist bir gelenek egemendir. Bunlar, mantık alanında, başta Hegel olmak üzere Lotze ve Sigwart gibi Alman düşünürlerden etkilenmişlerdir. Mutlak idealistler diyebileceğimiz Hegelci grubun merkezi Oxford Üniversitesi'dir. Russell'in önceleri yakın dostu olan Mc. Taggart'sa., bazı noktalarda Hegel'den ayrılmasına karşın, düşüncelerini onun felsefesini inceleyerek türetmiş ve Hegel kozmolojisi Üzerine çalışmalar ve Hegel Mantığı Üzerine Bir Açıklama adlı yapıtlar vermiştir. Russell daha sonra, varlığa ayırdığı dikkatin kaynağını Mc. Taggart'tan alacaktır. Şurası önemli: Russell hiçbir zaman Mc. Taggart'ın, biçimsel belirlemeleri ampirik materyalin dışında, a priori bir saflığa bağlama çabasına, onunla en çok dost olduğu yıllarda bile yanaşmamıştır. Aynı biçimde, hiçbir zaman Hegel psikolojizmine girmiyor. (En çok Hegelci olduğu zaman bile.)

Gerçekliğin zihinsel olması konusundaki Hegelci kanıtı karşı çıkararak, gerçekliğin ne olması gerektiği üzerine kanıt getirilemeyeceğini ileri sürüyor. Whitehead, matematikçinin uzay ve zamanının insan yönünden yapılmış duyarlı aygıtların yapıldığı maddeler bulunduğunu düşünmemiş. Böyle aygıtların yapıldığı maddeleri kabul etmek, gerçekliğin zihinsel olduğu görüşüne dönüş sayılamazdı. Matematik gerçeklik, doğadaki gerçeklik değildir.

Fakat Russell, bir bilimsel gerçekliği birini zihinsel birini çevresel sayıp çokçu bir tutuma girdiğinde (kanıma göre burada da Ma. Taggart'ın etkisinden söz edilebilir) çelişmeye düşmese bile doyurucu olamıyor. Çünkü Russell'ın dış dünya izlenimlerinden doğan sayma yolunda bir kanıtlamaya giremediği matematik kavramların kaynağı

belirsiz kalıyor. Eğer onlar zihinde kendiliklerinden oluşmuşlarsa, Russell'ın çevrel saydığı kavramların da önceden zihinde oluşmadıklarını düşünmemek için bir neden yoktur. O zaman örneğin, “baba”nın varlığına geçmek durumunda kalırız. Böyle bir tutum da Russell'ın empirikliğiyle çelişme yaratır. Empiriklikle yaşantı, en temel öğelere ayırabilmektedir. Bu, onun dolaysız ve şaşmaz duyusal gözlemlere indirgenmesi demektir. Zaten dilin ilkel önermelerin varlığına elveren böyle bir temele dayandırılmasıyla, ilkel ve karmaşık önermeler arasındaki bağlantının doğruluk fonksiyonu'na bağlanması, olanaklı modern mantığın temel direklerinden biridir.

Bu noktada Russell'ın mantıkçılığıyla, empirikliğini ayrı ayrı gözden geçirme gereği ortaya çıkıyor. Gerçekten onun analitikçi daha G.E.Moore'la tanıştığı 1898 yılında kendini gösterir. Esasen Matematiğin İlkeleri'nin önsözünde Russell “felsefenin temel sorunlarında konumum, ana çizgileriyle Bay G.E.Moore'la ilişkilidir” biçiminde konuşuyor. Onun Hegelcilikten ayrılıp, Moore'un çözümleyici yolunu seçmesindeki sağduyuya karşı güvensizliği ve Hegel felsefesininse kamu duyusuna uygun gözükken bir yığından ibaret oluşudur. Çünkü, asıl felsefe sorunları kamu duyusuyla, yanıtlandırılmayan konulardır. Sözcülemi, bir sözcüğün anlamını tartıştığımızda, kendileri o sözcük olmayan pek çok örnekle karşılaşmaktayız. Sözcüğün kendisi, duyulur dünyanın bir parçası değildir. Onun, benzer biçimlerin zihinde bir araya getirilmesi dolayısıyla mantıksal bir uyduru olduğunu söyleyebiliriz. Fakat benzerlik, bir biçimi; yani sözcüğü sınıf üyesi durumuna getirme konusunda zorunlu ve yeterli değil. Orada gerekli olan erek, kamu duyusu bunun dışında, kimi gündelik sorular için bile elverişsiz.

Dikkat çeken, Moore kamu duyusunun savunduğu ve bu konuda bir de yapıt yazdığı halde, Russell'ın kamu duyusuna dayanan Hegel'den Moore etkisi ile vazgeçmesidir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hegel'den Moore'un çözümleyici görüşlerindeki çekiciliğe bağlayabiliriz. O'nun kamu duyusuna karşı tutumu, kamu duyusuyla ilgili pek çok inancın, mantık yasaları gibi ne kanıtlanabilir ne de çürütülebilir olduğu temeline dayanmaktaydı. ”iyi”, “bilmek”, “görmek” gibi deyimler böyledir. Moore bunları çözümleyerek, kamu duyusuna dayanan kullanımlara bağlar. Çözümleme sırasında, deyimlerin anlamlarının birer varlık olduklarını kabul eder. Bu bakımdan, bir

deyimin anlamını bilmekle anlamın çözülmesini bilmek arasındaki karşıtlık, verilen bir deyimin kavramına sahip olmakla bu kavram karşısında tavır almak karşıtlığı biçiminde dile getirilmiştir.

Russell, bir üst paragrafta dile getirilen düşünceleri benimser. O’da matematiğin temel kavramlarını birer varlık saymakta ve sözcüklerin çözümlenmesinde, bir deyiimi kamu duyusu aracılığıyla kullanmayı bilmekle onun yapısını dile getirmeyi ayırmaktadır. Bir kavramı tanımlarken, onu kuran öğelere, onunla ilgili deyimlere, oradaki benzerlik ve ayrılıklara geri gider .

Algı konusundaki düşüncede de Moore etkisinden uzaklaşmamıştır. Bu dönemde (1900) yayınladığı **Leibniz Felsefesi** adlı eleştirel yapıtta Leibniz’in algı konusundaki düşüncelerini eleştirirken, dış dünyada olup, bitenlerle duyular nedensel bir bağıntı bulunması gerektiğini, algılayana çeviren nesnelere çevrel nesnelere hiçbir etki yapmaması düşüncesinin paradoksallığını ileri sürmektedir. **Anlam ve Doğruluk Üzerine Araştırma**’da da, aradan 40 yıl geçmesine karşın aynı tez savunulur Moore’cu çözümlenmenin etkisi büyüktür.

Russell’in en önemli ve en özgün katkısı, bilgi felsefesi alanındadır. Gençliğinde F.H.Bradley’nin idealist ve tekçi felsefesinden etkilenen Russell, ilk yazılarında, idealist düşünceleri savundu. Leibniz’in felsefesini inceleyerek bağıntıların önemini keşfetti ve iç bağıntılar öğretisine yönelik eleştirisini hazırladı. Ona göre, Leibniz felsefesindeki tutarsızlıklardan da, tekçilik ve idealizmdeki “sapmalar”dan da bu iç bağıntılar öğretisi sorumluydu. The Philosophy of Leibniz (Leibniz’in felsefesi) (1900) adlı kitabı, İngiliz yeni hegelci akımından kesin olarak kopuşunun belirtisidir. Russell artık, özel olarak matematik felsefesi, genel olarak da bilgi felsefesi bakımından, mantığın büyük bir önem taşıdığına inanıyordu.

Mantıkçılık görüşünün ilk biçimini ortaya koyan The Principles of Mathematics (Matematiğin ilkeleri) (1903) adlı yapıtında Russell, sayıların, Homeros Tanrılarının, bağıntıların, khimaira’ların ve dört boyutlu uzayların varlığını kabul ediyordu. Daha sonraki yıllarda, The Principles of Mathematics’teki bu varlıkbilimsel taşkınlığı dizginlemeye çalıştı . 1905 tarihi “On Denoting” başlıklı makalesinde, dilin mantıksal çözümlenme modelini ortaya koyan “betimlemeler kuramı”nı geliştirdi. Burada söz

konusu olan, belirleyici gibi görüldüğü halde hiçbir şeyi belirlemeyen deyimlerin yer aldığı önermeleri (örneğin “bugünkü Fransa kralı” ya da “altın dağ” önermeleri), bu deyimlere yer vermeyen önermelere çevirmektir. Ancak bu şekilde onlara denk düşen özlüklerin var sayılmasından kaçınılabilirdi. Tüm felsefi gelişimi boyunca Russell, bu indirgemeci çözümleme yöntemini uygulama alanını durmadan genişlettiyse de (özellikle sınıfları kaldırmak için) bu yöntemi genelleştirmedir. Bilim kuramsal nitelikte nedenler, betimlemeler yararına özel adları tümüyle bertaraf etmesini engelledir (Russell’a göre iki tür bilgi vardır: doğrudan bilgi ve betimleme yoluyla bilgi).

Russell’ın mantığa getirdiği bir başka önemli yenilik de, sınıflara ilişkin mantıksal paradoksları yok etmek amacıyla hazırladığı tipler kuramıdır. Sınıfların çoğu, kendi kendilerinin üyeleri değildir, ama kimi sınıflar kendi kendilerinin üyeleri gibi görünebilirler. Bu da bütün Giritliler’in yalancı olduğunu söyleyen Giritlinin paradoksuna benzer paradokslara yol açar. Bu paradoks ya da çatışkılardan kaçınmak için Russell., tipler adını verdiği birçok dil düzeyini ayırt eder: örneğin bir sınıf, üyelerinin her birinin tipinden her zaman daha yüksek bir tiptedir. Giritlinin önermesi, konu edindiği ve nitelenmek iddiasında bulunduğu önermelerden daha yüksek tipte bir önermedir. Böylelikle çatışkı, değişik tiplerin birbirine karıştırılmasıyla açıklanarak ortadan kalkmış olur.⁵

Modern matematiksel mantığın gelişimine önemli katkılarda bulunmuş, ilişkiler mantığını geliştirerek mantık sembolleri dilini mükemmelleştirmiştir. 20. yüzyılın başlarında Frege’nin yolundan giden Russell, Whitehead ile birlikte, matematiğin mantıksal temellerini işlemiş tabiat bilimlerinin problemleri üzerine birçok eser yazmıştır. Kendisine göre felsefenin konusu tabiat bilimleridir... Felsefenin görevi, tabiat bilimlerinin ilke ve kavramlarını açıklamak ve tahlil etmektir. Felsefenin özü ise mantıktır. Dilin mantıksal analizidir. Felsefesinin temel problemine önerdiği çözümünde Russell’ın anlayışı, objektif idealizmden sübjektif idealizme doğru gitmiştir. Russell’ın anlayışına göre, sadece duyuşal veriler ele alınmalıdır. İnsan tarafından algılanan şey, bir “olgu” ya da “olgular kompleksi”dir. Bundan ötürü, olguların fiziksel

---

⁵ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Gelişim Yay., c.16, s.b9969, İst 1986.

ya da psişik bir mahiyeti yoktur. Nötrdür olgular. Yalnız fizik alanına değil, fakat psikolojinin buna uyan alanlarına dahil olan şeyler de ampirik tarzda işlenmelidir.⁶

Russell tasvirler teorisini oluşturmuştur. Russell, paradokslara yol açan tekil terimlerin, göstermek istedikleri nesnelere adlandırmak yoluyla değil tasvir etmek yoluyla belirttiklerini söyler. Russell'ın tasvirler teorisi bu paradokslara bir çözüm vermeye çalışmıştır.⁷

Russell'a göre felsefenin amacı matematiğin eşitliğine erişmek olmalıdır; bunun için kendini her türlü deneyden önce matematikteki gibi doğru ve dakik olan ifadelerle sınırlamalıdır. Onu matematiğe çeken de sonsuz doğruluğun ve salt bilginin ancak matematikte olduğu düşüncesidir.⁸

Russell içinde felsefe yazılarının bulunduğu "Philosophical Essays (Felsefi Denemeler)" adlı kitabını 1910 yılında; yine çeşitli felsefe meselelerinin ele alındığı "The Problems of Philosophy (Felsefe Meseleleri)"⁹ adlı kitabını da 1912 yılında yayınlamıştır. Bu arada Russell bilimsel dergilerde yazar ve eleştirmenlik yapmış, özellikle Mind felsefe dergisinin eleştiri yazarı olarak da etkinlik göstermiştir.¹⁰

1914 yılında Boston'da "Dış Dünya Üzerinde Bilgimiz" konusunda dersler vermiştir. Ancak daha bu derslere hazırlanırken, birkaç deneme dersini hazırlık olması amacıyla Cambridge'de vermiştir. Felsefe meseleleri adlı kitabındaki görüşleri sonraları yavaş yavaş değiştirecektir; bu yüzden onu herhangi özel bir felsefe okulu içine yerleştirmek oldukça zordur. Russell, her görüş değiştirdiğinde durumunu açıklayacak çok ince sebepleri hep hazır bulundurmuş, yaşlandıkça bu durumu açığa çıkmıştır. Belki de daha yeni oluşmuş durumda olan kendi görüşleri, bunlar başkalarınınmış gibi hemen bıraktığı çok olmuştur. O, belli bir okula bağlı olmamakla birlikte bir yöneme her

---

⁶ M.Rosenthal-P.Yudin, Felsefe Sözlüğü, s.408, Sosyal Yay. (Çev. Aziz Çalışlar), İst, 199.

⁶ Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Gelişim Yay. c.16, s.9969, İst. 1986.

⁶ M.Rosenthal-P.Yudin, Felsefe Sözlüğü, s.408, Sosyal Yay. (Çev. Aziz Çalışlar), İst., 199.

⁷ GRÜNBERG Teo, Felsefe Ve Felsefi Mantık Yazıları, (Ed.Efe Çakmak) Y.k.y, İst.2005

⁸ DURANT Will, Felsefe Kılavuzu, (Çev.Ender Gürol), s.405, Milliyet Yay., İst.1973

⁹ Bu kitabın üç ayrı kişi tarafından üç ayrı tercümesi vardır.

¹⁰ RUSSELL Bertrand, B.F.T, s. 37.

zaman bağı kalmıştır. Bu yöntem, “Kavram sayısını lüzumsuz yere artırmamak” şeklinde kısaca anlatılabilecek olan “Occam’s Razor “ ilkesidir. Onun çözümleyici yönteminin esası: önemsiz gördüğü her şeyi bir yana bırakmak ve geri kalanları, konuyu anlamak için zorunlu görüp onlara sıkıca sarılmaktır.

Russell, I. Dünya savaşının çıkmasından az önce “dış dünya üzerine bilimiz” konusunda ders vermek üzere Amerika’ya gitmiş, orada ayrıca sembolik mantık üzerine de bir kurs açmıştır. Onun “Our Knowledge of the External World as a Field for Scientific Method in Phylosophy (Felsefede İlmi Method Alanı Olarak Dış Dünya Üstüne Bilimiz)” adlı eseri 1914 yılında basılmıştır.

Russell,soğuk ve manasız bir evren tasvir eder.Çünkü etrafımızda ki dünya bize yabancı ve merhametsizdir.Hayatın bütün görüşlerine sırt hakimdir.Bu yüzden Russell birçok problemlerin asla çözümlenemeyeceğini ileri sürmüştür.Russell’a göre bizim azizleştirdiğimiz idealler tabiatta asla gerçekleşmeyecektir.Böyle olmakla beraber,biz bütünlük duygusuna sahip olmalı,hakikata ve güzelliğe inanmalıyız.Genel bir hüküm vermek ise bir gece yolculuğu kadar güvenilirdir.Bu durumda,başkalarına kendimizden başka bir şeyler katmak ve onların yolculuklarını mümkün olduğu kadar kolaylaştırmak başlıca zevkimiz olmalıdır.Bununla beraber gelecek hayatın mükafatını ümit edemeyiz,çünkü ölümün etkisi çok serttir.Russell bir Kilise teşkilatı içinde gerçeği bulamayan,modern insanın orta çağlara dönemeyeceğini düşünmüştür.Modern insan,yalnızlığını ilim ve felsefe ile giderebilir.Zihnini ölümsüz şeyler üzerine toplayabilir.Değişmeyen güzellik ve hakikat,insan varlığını kuşatan karanlıkta onu aydınlatabilir.

Sosyal felsefesinde Russell, büyük ölçüde John Lock’a onun savunduğu liberalizm, hem Rusya’nın hem de Nazi Almanya’sının kolektivizmi ile açık bir şekilde zıtlaşır. Russell hürriyetin sadece siyasette değil, ahlaki meselelerde de teşvik edilmesini ileri sürdü. Yeni sistemin, tedrici bir şekilde, eski boş inançlardan temizlenmesi gereken eğitimle kurulması gerektiğini de ifade etmiştir. ¹¹ Russell’a göre Hıristiyanlıkta matematikle ifade edilemeyecek o kadar çok şey vardı ki onu ahlak düsturunun dışında bütünüyle bırakması gerekiyordu. Hıristiyanlığı inkar edenleri

---

¹¹ MAYER Frederick. Yirminci Asırda Felsefe(Çev. Vahap Mutal) s.40-42,Hareket Yay. İst. 1974

kovuşturan, onu ciddiye alanları ise hapseden bir uygarlığı hor görüyordu. Böyle çelişkili bir dünyada, Tanrı diye bir şey bulamıyordu. O'nun için özgürlük en üstün iyiydi. Çünkü onsuz, kişilik diye bir şey olmaz. Hayat ile bilgi öyle karmaşık bir duruma gelmiştir ki yanlışlar ve önyargılar arasından ancak serbestçe tartışarak yol bulabilir ve hakikatin kendi olan görüntüsünün bütününe varabiliriz.¹²

c- Eserleri

Bertrand Russell'ın çeşitli alanlarda ve farklı birçok konuda eserleri mevcuttur. Eserlerinin birçoğu Türkçeye de çevrilmiştir. Russell'ın eserlerinin başlıcaları şunlardır:

Anılar (Çev. İlhan Akçay, İst, 1907)

Aylaklığa Övgü (Çev. Mete Ergin, İst, 1977)

Batı Felsefesi Tarihi (Çev. Muammer Sencer, İst, 1994, III.,C.)

Bilimden Beklediğimiz (Çev. Avni Yakalıoğlu, İst, 1969)

Bilimin Toplumsal İşlevi (Çev. Erol Esençay, İst, Tsz.)

Bolşevizm (Çev. Nail Sezel, İst, 1967)

Çağımızın Sorunları Üstüne Düşünceler (Çev. S. Eyüboğlu- V. Günyol, İst, 1962)

Denemeler (Çev. Türkan Araz, İst, 1965)

Dış Dünya Üzerine Bilgimiz (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, İst, 1996)

Din İle Bilim (Çev. Akşit Göktürk, İst 1963)

Doğruluk ve Anlam Üzerine Bir Soruşturma (1940)

Dünyamızın Sorunları (Çev. S. Eyüboğlu-V.Günyol, İst, 1962)

Dünya Görüşüm (Çev. Semih Tiryakioğlu, İst, 1977)

---

12 D a Felsefe(Çev. Vahap Mutal) s.40-42,Hareket Yay. İst. 1974

12 URANT Will,Felsefe Kılavuzu,(Çev.Ender Gürol),s.407-409,Milliyet Yay.,İst.1973

Eğitim ve Toplum Düzene (Çev. Nail Bezel, İst, 1967)

Eğitim Üzerine (Çev. Nail Bezel, İst, 1984)

Endüstri Toplumunun Geleceği (Çev. Melih Ölçer, Ank, 1997)

Evlilik ve Ahlak (Çev. Vasıf Eranus, İst, 1993)

Felsefede İlmi Metod (Çev. Hamdi Akverdi, İst, 1940)

Felsefe Meseleleri (Çev. A. Adnan Adıvar, İst, 1963)

Felsefe Sorunları (Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, İst, 1994)

İnsanlığın Yarımını (Çev. Akşit Göktürk, Ank, 1927)

İktidar (Çev. Mete Ergin, İst, 1967)

İlim Cemiyetler ve İnsanlığın Geleceği (Çev. İlhami Kaya, İst, 1947)

Mutluluk Yolu (Çev. Nurettin Özyürek, İst 1988)

Neden Hıristiyan Değilim (Çev. Nurettin Özyürek, İst, 1966)

Neye İnanmaktayım (Çev. Nurettin Özyürek, Ank, 1996)

Rölativitenin Alfabesi (Çev. Vahap Erdoğdu, Ank, 1947)

Saadet Yolu (Çev. Ender Gürol, Ank, 1996)

Sağduyu ve Atom Savaşı (Çev. Avni Yakalıoğlu, Ank, 1960)

Siyasal İdealler (Çev. Mehmet Harmancı, İst, 1966)

Sosyalizm (Çev. Murat Belge, İst, 1965)

Sorgulayan Denemeler (Çev. Nermin Arık, Ank, 1996)

Şeytan Banliyöde (Çev. Yurdanur Salman, İst, 1997)

Terbiyeye Dair (Çev. Hamit Dereli, Ank, 1964)

Varoluşunun Bunalımı (Çev. Türkan Araz, İst, 1964)

Vietnam'da Savaş Suçluları (Çev. Niyazi Atakoğlu, Ank, 1967)

Vietnam'da Savaş ve Zulüm (Çev. Şahin Alpay-Nuri Çolakoğlu, Ank, 1966)

Yaşantım (Çev. Muammer Sencer, İst, 1947)

Yetke ve Birey (Çev. Ayseli Usluata, İst, 1957)

Human Society in Ethics and Politics (London, 1917)

Mystisizm and Logic and Other Essays (Bungay, 1954)

Unpopular Essays (New York, Tsz.)

A Critical Exposition of the philosophy of Leibniz (London, 1951)

Atheism, Collected Essays 1943–1949 (Ed. Madalyn Murray O’Hair, New York, 1927)

The Analysis of Mind (London, 1968)

The Autobiography of Bertrond Russell (London, 1917, III C.)

I. BÖLÜM

RUSSELL'DA TANRI ANLAYIŞI

A) RUSSELL'DA TANRI TASAVVURU

Tanrının varlığını ispat etmek veya en azından böyle bir fikri çabaya koyulmak, felsefe ve ilahiyatın en merkezi problemi olagelmıştır. Felsefe tarihinde yer tutmuş hemen hemen hiçbir ciddi filozof yoktur ki, bu tarihi ve çetin problem hakkında bir şeyler söylememiş olsun. Bu alanda ciltler dolusu düşünceler ortaya konmasına rağmen, günümüz felsefe ve ilahiyat çevrelerinde hemen her ay yeni bir kitabın ve çok sayıda ciddi makalenin yayınlanması konunun canlılığını göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.¹³

Russell da bu konuda görüş belirtmiştir. Ancak Tanrı kavramı onun için ne ifade etmektedir? Tanrı kavramı için bir tanım kabulü var mıdır? Tanrı kendisine iman edilmesi gereken bir varlık mıdır? Tanrının varlığı problemi nasıl bir problemdir?

Tüm bu soruları cevaplandırmak ve Russell'ın bu konulardaki tavrını belirlemek için öncelikle kavram ve terim konularını ve daha sonra Tanrı'nın varlığı problemini inceleyerek konuyu netleştirmeye çalışalım.

1. Kavram Ve Terim Olarak Tanrı

Kavram, bir şeyin bir nesnenin zihindeki ve zihne ait tasarımına; soyut düşünme faaliyetinde kullanılan ve belli bir somutluk ya da soyutluk derecesi sergileyen bir düşünce, fikir ya da ideye (Plâtoncu olmayan bir anlamda ideye) verilen addır.¹⁴

Zihnin genel ve soyut temsili; felsefenin teknik ve nesnel bir terimidir.

---

¹³ S. AYDIN Mehmet, Din Felsefesi, s.19, İzmir, 2002.

¹⁴ DALKILIÇ, Bayram, 20. yy'da bir Ateist Bertrand Russell, s.50, Konya 2000.

1. Nesnelere ve olayların ortak özelliklerini kapsayan ve ortak isim altında toplayan terim.

2. Klasik mantıkta bir nesnenin zihindeki tasarımı (tasavvuru)dır. Buna fikir de denebilir. Aristo kavramı, “objenin tanımının bir kelime ile ifadesidir” diye ifade eder.

Kavram, geneldir; nesnelere şu veya bu özelliğini taşımaz. Örneğin at hayali; rengi ve şekli ile belli bir atın zihindeki canlanmasıdır. At kavramı ise, belli bir atı değil bütün atları içine alır. Kavram geneldir ve nesnedir.¹⁵ Bir objenin, o objeyi o obje yapan temel niteliği ile zihindeki tasavvurudur; terim ise kavramın dışlaştırılması dile getirilmesi ve ifadesidir.¹⁶ Bir düşünceyi bir ideyi oluşturan kavramı ortaya koymak, açıklamak söz konusu olduğunda, onu dille ifadeye ihtiyaç duyulur ki, bu kavram şayet dille ifade edilirse ona terim adı verilir.

Terimin temelde iki işlevi söz konusudur. İlk olarak kavrama dil/fanatik yönünden işaret etmesi, ikinci olarak ise bize kavramın işaret ettiği şey (obje) hakkında bildiklerimizi hatırlatmasıdır.¹⁷

Acaba Tanrı terimi bir isim midir? Yoksa o, bir tanım mıdır? Tanrı terimi ile ilgili iki anlayış bulunmaktadır: Bu terim ya bir isim veya bir tanımdır. Bu terimi kullanan kişi, Tanrı'ya ilişkin bilgiyi tanıma yoluyla elde etmişse o zaman “Tanrı” terimi isim olmaktadır ve “Tanrı” konvansiyonel (geleneksel) bir etiket olmanın ötesinde, isimlendirildiği şeye bağlı bir gerçeklik olur. Buna karşılık, kişinin böyle tanımaya dayanan bir bilgisi yoksa, bu durumda o, “Tanrı” terimini bir tanımın kısaltması yahut adı olarak kullanıyor demektir.

Eğer Tanrı hakkında bir tanım, dolayısıyla ilahi nitelikleri anlamak durumunda isek, bu niteliklerin özel adın, yani “Tanrı” sözcüğünün kullanıldığı dilin en genel atıfları içinde belirtilmesi gerekir. Tanrı söz konusu olduğunda yapılacak iş, bir bakıma, isimlendirilemeyi isimlendirmektir. Bu açıdan bakıldığında Tanrı'ya atfedilen

---

¹⁵ BOLAY, S. Hayri, Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü, s.250, Ank, 1997.

¹⁶ ÖNER, Necati, Klasik Mantık, s.16, Ank, 1986.

¹⁷ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.46

isimlerin büyük bir bölümünü Onun özelliklerinin belirtilmesi yani bir bakıma Tanrı'nın tanımlanması olarak görmek mümkündür.

Nasıl ki Tanrı kavramını ifade etmek için bütün dil ve kültürlerde tek ve evrensel bir terim değil de özel terimler mevcutsa; her dil ve kültürde, fert ve toplum anlayışlarında Tanrı teriminden bahsedildiğinde aynı kavramdan ziyade farklı kavramın varlığı kendini göstermektedir. Bunun temelinde de bu terimi kullananların mizaç, zihin ve karakter farklılıkları yatmaktadır. İzafi yaklaşımlar söz konusu olduğu için de aynı terimler ya da aynı anlam ifade eden terimler kullanılsa bile kavram farklı olabilmektedir.¹⁸

Ancak hemen belirtelim ki, felsefe tarihinde filozoflar bazı farklılıklar göstermekle birlikte "Tanrı" ile genellikle insanın ve alemin dışında ve üstünde olan bir varlığa sahip Zat'ı kastetmişlerdir. Bu çalışmada da aynı anlamın kastedildiğini belirterek Russell'in kastettiği anlam ve tanımın ne olduğu konusuna geçebiliriz.

Russell, anne-babasının erken yaşlarda ölmesi sonucu, dindar olan babaannesinin yanında kaldığı için daha erken yaşlarda "Tanrı" terimi karşılığında İngilizcede kullanılan "God" terimiyle karşılaşmıştır. Aynı şekilde dini öğretim için gönderildiği kiliselerde ve evdeki ünitarianizm doğrultusundaki öğretim esnasında "God" terimi Russell'in karşılaşmaktan uzak kalmadığı ve kullandığı bir terimdir. Bu arada küçük yaşlarda ilahileri çok sevdiği ve sürekli söylediği için "God" terimini sürekli olarak kullanmıştır. Daha sonraki hayat sürecinde de konuşmalarında "God" terimini kullanmıştır.¹⁹

Aynı zaman dilimi içerisinde ilk olarak prosibitarian ve Ünitarian, daha sonraları da Katolik anlamda Tanrı kavramı ile karşılaşmıştır. İlk zamanlar dünya dan ve dünya daki şeylerden ayrı ve aşkın bir varlığa sahip olan bir Tanrı kavramına sahip ve bu anlamda bir Tanrı'ya inanmakla birlikte daha sonraları, şüphe sürecinin başlamasıyla bu anlamdaki Tanrı inancı sarsılmış, zamanla kaybolmuş; ancak yazılarında, konuşma ve

---

¹⁸ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.48.

¹⁹ CEVİZCİ, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, s.402, Ank, 1997.

tartışmalarında büyük harfle bahsettiği zaman “Yüce bir varlık sahibi” anlamında Tanrı kavramını kastetmiştir.²⁰

Russell, Rahip F.C. Copleston ile yaptığı ve BBC’nin bir programında 1948 yılında yayınlanan tartışmada şu “Tanrı” tanımını kabul etmektedir: dünya dan ve onu yaratandan ayrı ulu bir varlık.²¹ Ancak Russell’ın bu kabulü, onun doğruluğu, reelliği, olumluluğu anlamında değil “bir kavram” olarak kabuldür. Bunu O’nun şu sözünden anlamaktayız:”Bütün Tanrı kavramı, eski Doğu despotizminden türemiş, özgür insanlara yakışmayacak bir kavramdır.”²² Bununla birlikte Russell yine Rahip Copleston ile yaptığı tartışmada Rahip Coplestonun Tanrının yokluğu sizce ispat edilebilir mi? Sorusuna: _”ispat edilebilir demiyorum, benim tutumum agnostiktir.” Şeklinde cevap vermiştir. Bu cevaptan da anlıyoruz ki Russell bu konuda hep bir kapı açık bırakmış ve Tanrı kavramının doğruluğunu kabul için kesin kanıtlarla ispatlanması gerektiğini savunmuş, şüphecî ve eleştirel bir tutum sergilemiştir. Bu aşamada Russell’ın Tanrı’nın varlığı problemini nasıl ele aldığını incelememiz gerekiyor.

2. Tanrı’nın Varlığı Problemi

Hemen hemen bütün felsefe sistemleri, Tanrı’nın varlığı veya yokluğu problemini kendilerine konu olarak almıştır desek her halde pek yanılmış olmayız.²³ Acaba Tanrı’nın varlığına inanmak –veya inanmamak- o kadar zor mu ki ortaya çözülmesi imkânsız bir problem çıkmaktadır. Gazâli ve Descartes gibi çok sayıda büyük düşünürler, inanmanın fitrî olduğunu, bozulmamış insan tabiatının inanmaya doğuştan yatkın olduğunu açıkça söylemelerine rağmen, yine de Tanrının varlığı ile ilgili bir takım deliller öne sürmüş, ispat şekilleri geliştirmişlerdir.²⁴

Tanrı’nın varlığının ispat edilebileceğini varsaymak, O’nun var olduğunu kabul etmektir; buna karşılık, O’nun varlığının kanıtlanmayacağını varsaymak ise, O’nun var olmadığını kabul etmek anlamına gelmez. Burada olsa olsa Tanrı’ya inanmanın

---

²⁰ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e, s.48.

²¹ RUSSELL, Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim, s.136.

²² RUSELL, Bertrand, Russell’den Seçme Yazılar (Çev. R. Nilgün Aydoğan), s.3, Ank, 2004.

²³ GÜL, Fikri, Bertrand Russell’da Bilim, Felsefe ve Din, s.161, Ank, 2002.

²⁴ AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.19.

desteklenip temellendirilmesi konusunda bazı sınırlamaların bulunduğu kabul edilmiş olur.²⁵

Genel hatlarıyla Tanrı'nın varlığı ile ilgili olarak, insanları üç gruba ayırmak mümkündür.

* Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu meselesiyle ilgilenmediğini belirten böyle bir konunun kendilerinin ilgi sahasında bulunmadığını ileri sürenler.

* Tanrı'nın varlığını inkar edenler. Bunlar içinde bir kısmı vardır ki, Tanrı'nın varlığını kabul etmezler ve yokluğunu ispat etmek için de her hangi bir çaba içine girmezler; bir kısmı da vardır ki, bunlar hem Tanrı'nın varlığını inkar ederler, hem de Tanrı'nın yokluğu ile ilgili bir takım ispat yollarına başvurur, delil getirme çabası içine girerler.

* Tanrı'nın varlığını kabul edenler. Tanrı'nın varlığı konusunda Tanrı'nın varlığına inanlar içerisinde fideistler (imancılar) inanma için hiçbir delile ihtiyaç bulunmadığını, Tanrı'nın varlığını ispatlama gibi bir şeye gerek duymadıklarını öne sürmektedirler.

Aynı şekilde Tanrı'nın varlığına inanmakla birlikte, fideistlerden ayrı olarak, Tanrı'nın varlığının delillerle ispatlanamayacağını, fakat böyle bile olsa, inanmaya devam edeceklerini belirten insanlar da bulunmaktadır.²⁶

Russell'ın Tanrı'ya inanma veya inanmama noktasında sergilemiş olduğu tavır, onun belli dönemlerini dikkate alarak daha iyi anlayabiliriz. Russell, 14 yaşına gelinceye kadar Tanrı'nın varlığı problemi karşısında zihni düzeyde bir düşünce ortaya koymamış, kendisine öğretilen (Presbitarian ve Ünitarian anlamda) şekliyle bir görevi yerine getirmiştir. 14 yaşından sonra biraz daha serbest düşünmeye başlayan Russell, hocasının da etkisiyle ölümsüzlük, özgür iradeyle birlikte Tanrı'nın varlığı problemi üzerinde düşünmeye başlamıştır. 15 yaşında özgür irade, 16 yaşında ölümsüzlük inancını yitiren Russell, 18 yaşında Tanrı'nın varlığına inanmaya başlamıştır. 21. yaşında iken, matematikle uğraşmaktan sıkılan Russell, felsefe çalışmalarına

---

²⁵ KOÇ, Turan, Din Dili, s.29-30, İst, 1998.

²⁶ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.53.

başlamasıyla birlikte (Hegel ve Bradley idealizminin etkisiyle), Tanrının varlığı problemi ile ilgilenmeye başlamış, 22–26 yaşları arasında ise metafizik ile önemli sayılabilecek bir düzeyde ilgilenmiştir. 26–42 yaşları arasında metafizikle ilgilenmeye devam eden Russell, bu dönem arasında daha çok mantıkla (özellikle sembolik mantık) uğraşmış ve bu arada “mantıksal atomculuk” adını verdiği felsefesini oluşturmaya başlamıştır.

Bir önceki döneme göre, metafizik açıdan sönük olan bir dönem geçirmiştir. Ancak yine de, toplum ilişkilerinde metafiziğin önemli olduğu düşüncesini korumuştur. 42–98 yaşları arasında ise, metafiziğe de olumsuz bakmaya başlayan Russell, metafizik alana ait olan ne varsa tamamen olumsuz olarak ele alınmasa bile, olumlu olduklarını kabul ettirecek bir durumlarının olmadığı düşüncesini ön plana çıkarmıştır. Ancak inanç açısından durum ne olursa olsun, Tanrı’nın varlığı problemi onun bütün hayatı boyunca bazı zamanlarda silik düzeyde de olsa yer bulabilmiştir. Özellikle bu son dönem içerisinde, Tanrı’nın varlığı Probleminin önemini değişik zaman ve mekanlarda dile getirmiştir.²⁷

Russell şöyle demektedir: “Tanrı’nın varlığı büyük ve ciddi bir sorundur. İsa yeniden gözükeneye dek bu sorunu doğru dürüst ele almak mümkün olmayacaktır. Katolik Kilisesi Tanrı’nın yalnızca akılla doğrulanacağını söylemektedir. Bu onların en acayip doğmalarıdır. Özgür düşünürler aklın falan filan kanıtlarını ortaya koydukları ve Tanrı’nın varlığını inançlarıyla kavrayamadıkları söylemini kendilerine şiar edindikleri için Katolik kilisesi tartışmayı noktalamak adına “Tanrı’nın varlığının akılla tek başına doğrulanırlığını” söylemiş ve tartışmayı açmamak üzere kapatmıştır”²⁸ Anlamaktayız ki Russell, Tanrı konusunun önemli ve üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu düşünmektedir. Katolik kilisesinin tavrının yanlış ve tehlikeli olduğunu çünkü bu tavrın Tanrı’nın varlığı problemi konusunda açıklayıcı ya da ikna edici bir tavır olması bir tarafa problemden kaçınan bir tavır olduğunu ifade etmekte ve eleştirmektedir.

Tanrı’nın varlığının delilleri konusuna geçmeden önce Russell Tanrı’ya inanmakta mıdır? Tanrı’nın varlığı problemi karşısında aldığı tavır nedir? Gibi soruları

---

²⁷ GÜL, Fikri, a.g.e, s.161-162.

²⁸ Russell, Neden Hıristiyan Değilim, s.3.

cevaplandırmamız gerekir kanısındayım. Tanrı'nın varlığı problemi karşısında aldığı tavrı Rahip Copleston ile yaptığı bir tartışmada şöyle dile getirmektedir:

Copleston: Bana kalırsa bir varlık gerçekten vardır ve o varlığı felsefi bakımdan açıklanabilir. Sizin tutumunuz agnostik mi ateist mi bunu öğrenmek istiyorum, açıklayabilir misiniz? Yani Tanrı'nın yokluğu sizce ispat edilebilir mi?

Russell: “İspat edilebilir demiyorum, benim tutumum agnostiktir.”²⁹

Russell böylece tavrını açık bir şekilde ifade etmiştir. Ancak acaba Russell'ın agnostikten kastı nedir? Genel manada agnostisizm, sonsuz, ilk sebepler, cevher, eşya ve olayların son gayesi gibi metafizik hakikatleri insan zihninin asla bilemeyeceğini ileri süren ve böylece metafiziğe bilinemez diyen sistemlerin adıdır. Bu anlayış görüşler aleminin ilk ve son sebeplerinin akıl için daima meçhul kalacağını iddia eder. Böyle olunca da agnostisizm objektif bir bilginin ve fizik ötesinin (metafiziğin) imkansızlığını kabul etmiş olur. Agnostik çoğu halde bir ilimcidir. Metafizik tezleri açıkça reddetmez, fakat tespit etmenin imkansız olduğunu söyler, mutlak bilgi elde edilemez, bilgimiz problemi çözmeye yetmez, der.³⁰

Agnostik, bilmeye bilmeme arasında; “hüküm vermeme”de kalır. Buradaki “hüküm vermeme” Tanrı'nın veya Tanrısal olanın bilme olanaklarının dışında kalması ilkesine dayanmaktadır.³¹ Ancak Russell'ın agnostik'ten anladığı biraz farklı görünmektedir. O'na göre agnostik, neyin iyi neyin kötü olduğundan, bazı Hıristiyanlar kadar emin değildir. Birçok Hıristiyan'ın eskiden düşündüğünün aksine, Tanrı bilime ait çetrefil konularda yetkililere ters düşen kişilerin acı çekerek ölmeleri gerektiği görüşünü savunmaz. Baskıya karşıdır. Ahlakçı eleştiriler konusunda da oldukça temkinli davranır. Günah'ın faydalı bir kavram olmadığını düşünür. Bir takım davranış biçimlerinin makbul, bazılarının da makbul olmadığını kabul eder. Elbette ama makbul olmayan

---

²⁹ RUSSELL, a.g.e, s.136.

³⁰ BOLAY, S. Hayri, a.g.e., s.54.

³¹ GÜL, Fikri, a.g.e., s.165.

davranışlara verilen cezaların ancak caydırıcı ya da ıslah edici bir nitelik taşıdıklarında salık verilebileceklerini savunur.³²

Russell'ın bu görüşlerinden de anlamaktayız ki, Russell kilisenin tutumundan oldukça rahatsızdır. Özellikle insanların özgürlüklerine müdahale edilmesi acımasızca ve adeta işkence mahiyetinde cezaların uygulanması ona çok yanlış gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında O'na hak vermemek imkansız çünkü etrafında gördüğü haksızlıkların (kadınlara kötü davranılması, akıl hastalarının içindeki cin çıksın diye yakılması, hiyerarşik olarak toplumdan iyi ve saygın konuma sahip olan insanların diğer insanları kullanması aşağılaması, bitmek bilmeyen savaş ve zulümler gibi) kaynağı dine dolayısıyla Tanrı'nın varlığına olan inanca atfedilmektedir. Bunun için de Russell, tüm bu haksızlıkları ortadan kaldırma yolu olarak Tanrı'nın var olmadığı görüşünü (ilk zamanlar) benimsemeye gitmiştir. O'na göre Tanrı'nın varlığı kabul edilemez ise tüm bu haksızlıklar da ortadan kalkacaktır. Ancak burada Russell'ın dikkate almadığı bir noktanın O'nun görüşlerinin yönünü belirlemede hayati bir rol oynaması gerektiği kanısındayım ki o da şudur; Tüm bu sorun ve haksızlıklar Tanrı'nın var olmasının değil, O'nun varlığına inanan kişilerin uygulamasının sorunudur. Bu konuya tekrar değineceğimi belirterek Russell'ın agnostisizmine tekrar dönelim.

Russell, dini agnostik olduğu kadar ateistik agnostik olarak da karşımıza çıkmaktadır. Gerçekte ateizmle agnostisizm arasında teorik bir ilgi kurmak mümkündür. Çünkü her ikisinin de hareket noktası bilimselliktir. Bilimsellik alanında agnostik olmadığını gördüğümüz Russell, en azından gerçeğin bazı bilimsel yöntemlerle bulunabileceği düşüncesindedir. Çünkü bu bilinmeyişin yarın değişebileceği ihtimalini - kendisinde mevcut olan bilimsel tavrın bir gereği olarak- fikren muhafaza etmektedir.³³

Russell'ın bilinemezci olmasına karşılık bu akımın kendisinden beklenebilecek lehte ve aleyhte olmama anlayışına bağlı kalmadığını görüyoruz. Agnostisizmin ateizm kanadına daha fazla yaklaşan Russell, Tanrı'nın varlığının kanıtlanması ve diğer bazı konularda olumsuz bir tutum takınmaktadır. O'nun değişik durumlarda kendi hakkındaki hükümleri çelişkili bir durum ortaya koymaktadır. Karşılıklı konuşmalarda

---

³² RUSSELL Bertrand, Russell'den Seçme Yazılar, s.31-32, (Çev. R. Nilgün Aydoğdu), Ank, 2004.

³³ GÜL Fikri, a.g.e., s.164.

ve tartışmalarda agnostik olduğunu söylemesine rağmen “Yaşantım” adlı eserinde Russell kendisinden “Tanrı tanımaz” olarak söz eder. Bu durumu açıklamak çok zordur. Aslında Russell, mesele ispat olduğunda agnostik; ancak inanmak söz konusu olduğunda Tanrı tanımazdır.

Tanrı kavramının bilim içerisinde yeri olmadığını ifade eden Russell, Tanrı'nın (eğer varsa) mahiyeti itibarıyla bilimsellikte çelişki içerisinde bulunduğunu ve dolayısıyla da onun varlığının bilimsel yöntemlerle kanıtlanamayacağı görüşündedir.³⁴ Genel olarak Russell'ın bu konuda çelişkili bir tutum sergilediğini de belirttikten sonra, Tanrı'nın varlığı konusunda ileri sürülen deliller hakkındaki düşüncelerini inceleyebiliriz.

B) RUSSELL'DA TANRI'NIN KANITLARI VE DEĞERİ

Tarih boyunca insanlar Tanrı'nın varlığını delillendirme çabası içerisinde olmuşlardır. Acaba insanlar neden ya da hangi nedenlerden dolayı böyle bir çaba içerisinde olmuşlardır? Tanrının varlığına inanan insanlar inandıkları bir konuda neden ispat ve doğrulama ihtiyacı içerisinde girmişlerdir? Bu çabaların bir anlamı var mıdır?

İlkçağlardan bugüne insanların Tanrı'nın varlığının delillerini aramalarının; sistemli bir şekilde ortaya koyma ve bu delilleri hat safhaya kadar geliştirerek savunmalarının başlıca sebepleri; bu hususta kutsal metinlerde yer alan ifadeler, dini fikir ve kanaatlerin kişilerin hayatında taklit derecesinden çıkarak tahkik derecesi yönünde yol alması dolayısıyla ciddi bir düşünce sürecini de beraberinde getirmesi; zaman zaman bir takım şüphelerin içine düşülmesi; yahut şüphe içinde olan insanların bazı itirazlarıyla karşı karşıya kalınması; dini düşünce ve bilgilerin, öteki alanlarda elde edilen düşünce ve bilgilerle sürekli temas halinde olması; belli bir felsefi sistemin gerekli kılması yani kişinin sisteminin delillerle meşgul olması zaruretinin bulunması,³⁵

---

³⁴ GÜL Fikri, a.g.e., s.16.

³⁵ S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.20-22.

inanan insanların inançlarını akli temellere oturtmak suretiyle rasyonelleştirme çabası gibi sebeplerdir.³⁶

Bazılarına göre iman, akli bir temele dayanmak durumundadır. İnanmak, rasyonel bir faaliyet içinde bulunmak demektir. Birçok filozofa göre, inancın rasyonelliği, felsefî bir tarzda ortaya konabilir. İslam dünyasında Farabî, İbn Sînâ, Cüveynî, Gazâlî, Fahrüddin Razî gibi ünlü düşünürler, bu işi başarılı bir şekilde yaptıklarına inanmaktadırlar. Aziz Thomas, Descartes, Leibniz, Wolf gibi Batının birinci sırada yer alan filozofları da teizmin delilleri karşısında tam bir güven içindedirler.³⁷

Hemen herkesin üzerinde ittifak ettiği delil ya da delillerden ve bu delillerin tasnifinden bahsetmek gerçekten çok güçtür. Çünkü hemen herkes, kendi anlayış, ilgi ve sahasına göre bir takım düşünce ve açıklamalarda bulunduğu için, burada daima bir izafilik kendisini göstermekte ve delil tasnifi bu konuda ilgilenen kişi ve disiplinlere göre farklı olabilmektedir. Mesela, Kelâm'da yapılan tasnifle, Din felsefesinde yapılan tasnif farklıdır. Bu tasniflerin ayrıntılarına girmenin konumuz açısından bir yararının ve gereğinin olmadığı kanısındayım.

Din felsefesinde yapılan tasnifi ele alarak bu delilleri, metotları ve Russell'ın bu deliller hakkındaki düşüncelerini incelememiz gerekmektedir. Bu bağlamda bir delilin yapısı, muhtevası; delillerin çeşitleri ve ispat faaliyeti içinde bulunan bir düşünürün takınması gereken tutum hakkında birkaç noktaya işaret etmemiz yerinde olacaktır.

Zihnimizde yer alan kavramların, yahut düşünce ve objelerin mantıkî bir sıralama içerisinde olması gerekir. İnsan zihni böyle bir sıralamaya daima ihtiyaç duyar. Bu ihtiyacı gidermek için metodolojik bir takım tedbirlere başvururuz ki bu, mantıki düzenin önemli bir kısmını oluşturur. Fakat mantık kurallarını, sadece bir takım çıkarımların elde edilmesine yarayan vasıtalar olarak görmek doğru olmaz. Onlar bir makama, objektif düzendeki soyut ve sabit münasebetlerin tasvirleri olarak da görülmelidir. Tecrübe dünyasında bir düşüncenin ya da tutumun makul olması, onun

---

³⁶ DALKILIÇ Bayram, a.g.e., s.56.

³⁷ S. AYDIN Mehmet, a.g.e., s.23.

mevcut ilmi veri ve sonuçların ışığında anlam ifade etmesine bağlıdır. Doğru olduğuna inandığımız her şeyi kesinkes kanıtlanmış sonuçlara dayandırma imkanımız her zaman hatta çok kere mümkün olmayabilir.

Denebilir ki, rasyonellik, doğrulanabilmeye bağlı olacağı gibi yaygınlaşmamış olmaya da bağlanabilir. Eğer bir fikrin mantıkî düzene ters düştüğü, yahut ilmî verilerle açıktan açığa yanlışlandığı gösterilmiyorsa, o fikre pekala inanabiliriz.³⁸

Delil ve ispatların bazıları apriori bir çerçevede ifade edilme imkanı bulurlar. Buna en iyi örnek ontolojik delildir. Bazı deliller ise aposterioridir. Buna en iyi örnek kozmolojik delillerdir. Bazı ispat şekilleri ise, şahsî müşahedeye, başka bir deyişle, “tecrübe et gör”e dayanır.

Ayrıca bir delilin mantıkî olarak öncül ve neticesi arasında gerekli münasebetler kurulmalıdır. Sonuç öncüllerden çıkarılmalıdır. Bir delil şekli sağlamlığa rağmen eğer muhtevası yanlış olan önermelere dayanıyorsa doğru bir sonuca ulaştıramaz.

Bir delilin doğru olabilmesi için öncüllerin her birinde öne sürülen iddianın da doğru olması gerekir. Bu da derin ilmi çalışmalar gerektirir. Delillerde dile getirilen düşünceler daima değişmiştir; bundan sonra da değişmeye devam edecektir. Mevcut bilgilere göre yeniden düzenlenmektedir.³⁹

Russell, Tanrı'nın varlığının ispatlanması konusunda öne sürülen delillerin arkasında, genellikle insanların inançlarını rasyonelleştirme çabalarının yattığını, Tanrı'nın varlığına inanmak isteğinin bir takım deliller ortaya konulmasını sağladığını, böyle bir istek olmasa kanıtların ortaya konulmayacağını ileri sürmüştür.⁴⁰ Russell, Tanrı'nın varlığı konusundaki düşüncelerinde insan usuna başvurmaktan da geri kalmaz.⁴¹

Aslında Russell, hayatının hiçbir döneminde, Tanrı'nın varlığı hakkında bir delil ortaya atma ya da başkaları tarafından öne sürülen delilleri geliştirme gibi bir düşünce

---

³⁸ S. AYDIN Mehmet, a.g.e., s.26.

³⁹ S. AYDIN Mehmet, a.g.e., s.28.

⁴⁰ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.56.

⁴¹ RUSSEL Bertrant, Batı Felsefesi Tarihi, C.1, s.9. (Çev. Muammer Sencer).

ve çaba içerisinde olmamıştır. Ancak yine de ergenlik dönemlerinde içine düştüğü şüphe ortamında, Tanrı'nın varlığını ortaya koyma gayretlerinde kendisine öğretilen delillerin gerçekten bu işi başarıp başaramayacağı noktasında zihnindeki şüpheleri giderme çabası içerisinde olmuştur. Yine ister din dışı bir metafizik gerçekleştirme çabası içinde bulunduğu dönem olsun isterse metafizikle ilgisini kestiği dönem olsun; her iki dönemde de Tanrı'nın varlığının delilleri konusuna yer vermek zorunda kalmıştır.⁴² Hatta bu hususta, delillerin tartışmasının yapıldığı “Why I'm not a Christian (Hıristiyan Olmayışımın Nedeni, 1927)” adlı konferans ile “The Existence of God (Tanrı'nın Varlığı, 1944)” adlı, Rahip Copleston ile yaptığı tartışma büyük önem taşımaktadır.⁴³

Ayrıca Russell, Tanrı'nın varlığıyla ilgili delilleri değerlendirirken belli bir sınıflandırma yapmamıştır.⁴⁴ O bu konudaki görüşlerini bir arada vermiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için Russell'ın görüşlerini, ele aldığımız delil açısından değerlendirmemiz yerinde olacaktır. Bu deliller klasik deliller olarak da adlandırılmakla beraber; Ontolojik Delil, Kozmolojik Delil, Teleolojik Delil, Dini Tecrübe Delili ve Ahlâk Delili'dir.⁴⁵

1. Ontolojik Delil

Tanrı'nın var oluşunun en yüksek ya da en yetkin varlık olarak Tanrı tanımından zorunlulukla çıktığını gösteren kanıtta verilen isimdir.⁴⁶ Tanrı'nın varlığından hareketle, yine Tanrı'nın varlığını ispat çabasında olan “varlık bilimsel” delildir.⁴⁷ Diğer Tanrı kanıtlarından, hiçbir deneysel veriye dayanmamak, başka Tanrı kanıtlarının dünyanın ve dünya daki nesnelere ve organizmaların doğasına ilişkin gözlemlere dayandığı yerde, gözleme hiç yer vermeyip, tümüyle akla dayanmak bakımından farklılık gösterir. Ontolojik kanıtta, Tanrı'nın var olduğu sonucu, gözlemden önce, gözlemden bağımsız

---

⁴² DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.5.

⁴³ RUSSELL Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim, s.2-15, s.136-161.

⁴⁴ GÜL Fikri, a.g.e., s.169.

⁴⁵ S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.29-96.

⁴⁶ CEVİZCİ, Ahmet, a.g.e., s.51-518.

⁴⁷ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.58.

bir biçimde, yetkin bir varlık olarak Tanrı tanımından çıkarsandığı için, bu kanıt aynı zamanda apriori kanıt adı verilir.⁴⁸

Ontolojik kanıt (varlık delili) ilk olarak Farabî, İbn Sînâ ve daha sonra Batı'da Saint Anselmus tarafından kullanılmıştır. Bu kanıtın özü, İbn Sînâ'nın dediği gibi “zorunlu varlık, yokluğunun düşünülmesi mantıken imkansız olan varlık” fikridir. Anselmus, Tanrı'nın varlığını “Tanrı” kavramından çıkarır. Ona göre, bu kavramı bir varlık için kullanıyorsak, o gerçekten vardır. Tanıma göre “Tanrı, kendisinden daha mükemmeli tasarlanamayan varlıktır.” Aslında, insanda böyle bir varlık idesi vardır.⁴⁹

Yukarda bahsettiğimiz gibi bu delilin, tarihi köklerinin İslam felsefesine kadar geri gitmesine rağmen, onu bir “delil” şekline sokarak felsefeye mal eden, Hıristiyan ilahiyatçı filozof St. Anselmus (1033–1109) olmuştur. Ayrıca bu delili R. Dekart (1596–1650), Spinoza (1632–16) ve C. Hartshorne (189-?) değişik yönleriyle ortaya koyup geliştirmişlerdir. Aynı zamanda bu delile çok farklı düşünürler tarafından farklı eleştiriler de getirilmiştir.⁵⁰

Böylece ontolojik kanıtın genel çerçevesini belirttikten sonra Russell'ın bu konudaki düşüncelerine geçebiliriz. Russell için ontolojik kanıt ne ifade etmektedir? Russell bu delili kabul etmekte mi? Yoksa reddetmekte midir? Kabul veya reddinin sebepleri nelerdir? Önce şunu belirtmek gerekir ki, Russell, Tanrı Problemi üzerine düşünmeye başlayınca, üzerinde durduğu delillerden ilki hiç şüphesiz ontolojik delil olmuştur.

Russell 18 yaşında Tanrı'nın varlığına olan inancını yitirdiğini belirtmesine rağmen, 1894 yılında, bir gün Trinity çayırında yürürken ontolojik delilin geçerli olduğunu birden kavradığını itiraf eder: “Bir kutu tütün almaya çıkmıştım, dönüşte birden bire kutuyu havaya fırlattım, yakalarken de vay canına, ontolojik delil doğru” diye bağırdığını söyler. (Bu da bize Russell hakkında bir belirleme yapma imkanı veriyor ki o da şudur: Russell anında düşüncelerini değiştirebilecek kadar açık fikirli ve

---

⁴⁸ CEVİZCİ, Ahmet, a.g.e., s.518.

⁴⁹ BOLAY, S. Hayrı, a.g.e., s.344-345.

⁵⁰ S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.29.

değişmeye açık bir tutum sergilemiştir. Konumuzla ilgili olmaması dolayısıyla bu konuya tekrar değineceğimizi belirterek kaldığımız yerden devam edelim.

Russell idealist dönemi bıraktıktan sonra, ontolojik delili eleştirmiş, geçersizliğine dair bir takım tartışmalara girmiştir. O, ontolojik delili metafizik deliller içerisinde zikretmiş ve artık modern tarih bilimcilerin bile metafizik kanıtlara itibar etmediklerini vurgulamıştır.⁵¹

Russell, ontolojik delili, Anselmus'un bulduğunu, Aquino'lu Thomas tarafından reddedildiğini, Descartes'te canlandığını, Leibniz tarafından da daha iyi bir hale getirildiğini belirtir. Descartes'de ontolojik delilin çok özgün olmadığını oysa daha ziyade skolastik felsefeden gelmiş olan Leibniz'in bu delili daha anlaşılır kıldığını vurgulamıştır.⁵²

Russell'a göre, ontolojik delil, bir işe yaramamakla beraber, yine de bilgi deposu olarak kullanılmaktadır. O, teologların bile bir türlü kabul etmediği ve zamanında çok eleştirdiği bu delilin, seçkin bir tarihe sahip olduğunu ister geçerli, isterse geçersiz olsun, saygıyla karşılanması ve ele alınması gerektiği kanaatindedir. Ona göre, modern mantık "varlık" kavramını çözümlemesinin bir sonucu olarak, ontolojik delilin geçersizliğini kesinlikle kanıtlamıştır.⁵³ "Bu bir mizaç ya da sosyal sistem meselesi değil, teknik bir meseledir. Tabii olarak delilin reddedilmesi, onun sonucunu reddetmeyi farz ettirecek bir neden değildir; yani Tanrı'nın varlığının olmadığını ortaya koymaz. Eğer öyle olsaydı, Aquino'lu Thomas'ın delili reddetmiş olduğunu varsayamazdık." Sözleriyle delilin geçersizliğinden ve gerçek dışılığından dolayı delillendirilmenin de geçersiz ve gerçek dışılığının söz konusu edilemeyeceğini vurgulamıştır.⁵⁴

Russell, ontolojik delilin geçersizliği hususunda değişik görüşler öne sürmüştür: Bunlardan birisine göre, zaman dışı bir gerçek (A timeless Reality)'in geçmişle yakın bir ilişkisi olmadığı gibi, gelecekle de olamaz; mükemmelliği şimdiye kadar meydana çıkmamışsa, gelecekte çıkacağını düşünmek için hiçbir neden yoktur; daha ihtimalli

---

⁵¹ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.59.

⁵² ADALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.59.

⁵³ GÜL, Fikri, a.g.e., s.11.

⁵⁴ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.60.

olan, Tanrı'nın kendi cennetinde kalacağıdır. Tüm yaşamımız zamanla bağlantılıdır. Zamanı aşan bir yaşam söz konusu olamaz.⁵⁵

Russell'ın ontolojik delilin geçersizliği konusunda ileri sürdüğü bir diğer görüşüne göre, Tanrı yoksa-mutlak var olan (Absolute Being) yoksa-mutlak değer deneyen şeyin olamayacağı, yani mutlak bir iyi yoksa, bundan değerlerin izafiliği ortaya çıkacağı şeklindeki düşünceye karşı bu düşüncelerin mantık bakımından birbirinden ayrı ayrı şeyler olduğunu, mesela, G.e. Moore'un "Principia Ethica" adlı kitabında iyi ile kötü arasında bir ayrılık olduğunu kabul etmesine rağmen, ileri sürdüğü fikri desteklemek için Tanrı fikrini işin içine karıştırmadığını söylemiştir.⁵⁶ Bu bağlamda Russell, gerekli kelimesi üzerinde durur, O'na göre gerekli bir önerme analitik olmak durumundadır. Analitik önermeler ise karmaşık ve anlaşılması zordur. Ontolojik delilin zor tarafı, varlığı zorunlu olanın (necessary being) var olduğunu ve başka var olanlara "muhtemel" demede özel bir anlam olduğu fikrinin kabul edilmesidir. O'na göre bu kendisinin kabul etmediği bir mantık dışında, hiçbir anlamı yoktur.⁵⁷

Russell'ın ontolojik delilin iddiaları konusunda verdiği birkaç örneğe göz atalım: "Bir çocuğa" arslan vardır, tek boynuzlu at yoktur, dediğinizi düşünün. Arslanlar konusundaki görüşünüzü çocuğu hayvanat bahçesine götürüp, "bak işte arslan" diye kanıtlayabilirsiniz. Filozof değilseniz, "işte onun var olduğunu görüyorsun" cümlesini ilave edersiniz. Filozof olarak böyle bir cümle kullanırsanız, saçmalıyorsunuz demektir. "Arslan vardır" demek "arslan bulunmaktadır yani x bir arslandır, uygun bir arslan için doğrudur" demektir. O uygun x için "vardır" diyemeyiz, "vardır" yüklemine, sadece tam olan ya da olmayan bir tanıta yükleyebiliriz. "Hayvanat bahçesindeki en büyük arslan tam bir tanıttır. Çünkü tek bir nesneye uygulanmıştır. Russell bir başka örnekte de şöyle demektedir: "Açık kırmızı bir renk parçasına baktığımızı düşünelim" bu benim şu anki algımdır" diyebilirim. Aynı zamanda "şimdiki algım vardır" cümlesini kullanabilirim. Ancak "bu vardır" diyemem. Çünkü "vardır" sadece bir ada karşıt bir betime

---

⁵⁵ RUSSELL, Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim, s.2.

⁵⁶ RUSSEL, Bertrand, a.g.e., s.13.

⁵⁷ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.139.

uygulandığında anlamlıdır. Böylece varlık, zihnin, nesnelere yoluyla öğrendiği şeylerden biri olmak durumundan çıkar.”⁵⁸

Russell, ontolojik delilin muhtevassından çok, yapısına itiraz eder. O, kendisinin de içinde bulunduğu ve sistemleşmesinde büyük katkılarda bulunduğu sembolik mantık gereği, ontolojik delilin takip ettiği apriori metodu ve tündengelimini tamamen reddetmektedir. Ontolojik delilin sonuçta bir işe yaramadığını belirtmesine rağmen, bu delilin müthiş bir bilgi deposu olduğunu, çok eleştirilmesine rağmen yine de saygıyla karşılanılmasını ve ele alınıp tartışılmasını savunmakla, delilin hatalı ve yanlış olmasının, ortaya koyma çabasında olduğu konuyu reddetmeyi gerekli kılmayacağını söyleyerek felsefi bir tutarlılık göstermiştir.

Bununla birlikte Russell, bu delili tartışırken bazı noktalarda eleştirilmeye açık kapı bırakmaktan kurtulamamıştır. Örneğin, delilin geçersizliğini ortaya koymak için, modern Tanrıbilimcilerin bile metafizik kanıtlara itibar etmediğini örnek göstermesi tutarlılık sergilemez. Çünkü modern Tanrıbilimciler, daha dikkat çekmesi ve sonuç vermesi açısından, bu delili bırakıp, modern insana hitabeden, modern bilginin ve tekniğin ışığında bir takım delilleri ön plana çıkarabilirler.

Russell, ontolojik delilin, kendisinin ortaya attığı tasvir kuramı gereği, modern düşünceye göre pek ikna edici görünmediğinin bunun sonucunda da, delilin yanlış olduğunu öne sürmenin kolaylığından bahsetmektedir. Ancak bir şeyin ikna edici görünmemesi, onun yanlış olduğunu göstermez.⁵⁹ Ki ona göre, “gerçekte doğruluk ve yanlışlık inançların ve önermelerin özellikleridir. İnançlarda ise, doğru olana inandığımız gibi yanlış olana da inanabiliriz.”⁶⁰ O halde bu delilin yanlış olduğunu söylemek nasıl kolay olabiliyor. Russell bu delilin yanlış olduğunu söylemenin kolaylığından bahsederek, kendisinin “yanlış” anlayışıyla çelişkili duruma düşmektedir.

Aynı zamanda Russell, bir taraftan “var oluş üzerinde apriori olarak kazanabileceğimiz her bilginin varsayımsal görüldüğünü”⁶¹, diğer taraftan, bilgimizin

---

⁵⁸ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.62.

⁵⁹ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.63.

⁶⁰ RUSSELL Bertrand, Felsefe Sorunları, s.10.

⁶¹ RUSSELL, Bertrand., a.g.e., s.69.

doğruya yakın bir çözümlenmesini yapabilmek için duyu verilerinin dışında başka şeyleri tanımayı da düşünmek gerektiğini söylemektedir.⁶² Bunun sonucunda anlamaktayız ki Russell'a göre bilginin doğruya en yakın hali bile ihtimal delilindedir. Bu durumda apriori bilgiyi dolayısıyla ontolojik kanıtı varsayımsal olduğunu iddia ederek eleştirmesi tutarsız bir durum arz etmektedir.

Diğer taraftan Russell, “Zaman Dışı Bir Gerçek” olarak vasıflanan varlığın, geçmişle ilişkisi olmadığı gibi, gelecekle de ilişkisinin olmadığını ve bunun mükemmelliğinin şimdiye kadar ortaya çıkmadıysa, gelecekte de çıkmasının mümkün olmadığını söylemekle, kendi sistemi, felsefesi ve modern düşünce açısından söylenmesi, savunulması ve kanıtlanması (ki kendisi için anlam taşıyan bilginin kanıtlara dayanması gerektiğini çeşitli vesilelerle dile getirmiştir.) mümkün olmayan bir tavır sergilemiştir. “Zaman Dışı Gerçek” geçmişte, neye ve kime göre, niçin ve nasıl meydana çıkmamıştı? Meydana çıkması gerekli miydi? Meydana çıkmadığını gösteren bir kanıt var mıdır? Şayet çıkmamışsa bile bu gelecekte de çıkmayacağına delil olabilir mi? Aslında bu sorulara, Russell’ın vereceği cevapları pek yok gibidir.

İnsan zihninde ve bunun sonucu olarak dış dünya da ortaya konulan bir “kare” tasavvuru vardır ve kare kavramı, insanlar nezdinde genel-geçer bir anlam kazanmıştır. Bu yüzden insanlar, karenin yuvarlak olmasının saçma olduğunu anlayabilmektedirler. Oysa Tanrı için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Belki pek çok insan nazarında aynı özellikleri olan bir Tanrı tasavvuru vardır; ama dış dünya da bunun tezahürü olmadığı için “var olan Tanrı” ya da “varlığı zorunlu olan” için anlamsız ve saçma sonucuna varmak ispatı mümkün olmayan bir iddiadan öteye geçemez.⁶³

Böylece Russell’ın kendi görüşlerini karşılaştırdığımızda görüyoruz ki onun için ontolojik kanıt aslında yanlış değil muhtemeldir. Bu bizim ulaştığımız bir yorum değil Russell’ın kendi görüş ve felsefesinin açıklıkla arz ettiği durumdur. Russell’ın ontolojik kanıt üzerine olan düşüncelerini ve değerlendirmemizi tamamladığımızı göre Kozmolojik delil hakkındaki görüşlerini belirlemeye ve değerlendirmeye geçebiliriz.

---

⁶² RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.46.

⁶³ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.64-65.

2. Kozmolojik Delil

Bu delili kısaca “alem delili” şeklinde adlandırmak da mümkündür. Adından anlaşılacağı gibi, kozmolojik delil “kozmos”dan, yani “alem”den Tanrının varlığına gitmeye çalışan bir delildir. Aslında, “kozmojik delil” diye tek bir istidlâl şeklinden ziyade bir “kozmojik deliler ailesi”nden söz etmek daha uygun olur; çünkü aralarındaki ortak noktalara rağmen oldukça farklı ifade şekillerine sahip çok sayıda delille karşı karşıyayız. Bunlardan bir kısmı “sonlu varlıklar” (havadis) kavramını, bir kısmı “hareket” ve “değişme” kavramlarını, bazıları da “imkan”, “cevaz” ve “zorunluluk” kavramlarını akıl yürütmenin merkezine koyarak yol almaya çalışır. Yine, bir kısmı alemdeki tek tek varlıkların yapısından, bir kısmı da adeta tek bir varlık gibi düşünülen alemden yola çıkar. “Zaman” kavramını ele alış durumlarına göre de delillerin farklılık gösterdiğini görmekteyiz. Onlardan bir kısmı, alemin sonlu fakat zamanın başlangıçsız olduğunu öne sürer. Diğer bir grubu ise, zamanın başlangıcını alemin yaratılmışlığı fikrinden ayrı olarak ele almaz.⁶⁴

Kozmolojik delilin ilk ortaya çıkışına baktığımızda, ilk ve basit şekillerini Platon’un “kanunlar” adlı eserinde (X.Kitap) ve Aristoteles’in “Metafizik” adlı eserinde (XII. Kitap) görmekteyiz. Kindi (801–866) Farabi (80–950), İbn Sina (980–1037), Gazali (1058–1111) de bu delilden bahsetmişlerdir. Batıda ise, St. Thomas (1225–124) ve Leibniz delili genişletmişlerdir.

Kozmolojik delilin bütün ayrıntılarına girmemiz mümkün görünmemektedir. Ayrıca daha çok Russell’ın bu delil hakkında düşündüklerini belirtmemiz gerekiyor. Russell ele alınması gereken üç türlü delilden bahsetmektedir. Bunlar, “İlk Neden Delili”, “Tabiat Kanunu Delili” ve “Ebedi Doğruluklar Delili”dir.⁶⁵

a) İlk Neden Delili

Bu delil, her olayın bir nedeni olması gerektiğini ve her hangi bir şeyin kendi kendine varlığa geldiğini söylemenin bir çelişkidir başka hiçbir şey olmadığını belirtmektedir. Her neden daha önceki bir nedenin sonucudur ve bu her bir önceki

---

⁶⁴ S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.41.

⁶⁵ S. AYDIN, Mehmet, a.g.e. s.42.

nedenle ilgili olarak, bu şekilde geriye doğru gitmek zorundadır. Fakat bu nedenler dizisi sonsuzca geriye gidemeyeceğinden, nedenler dizisinin bir başlangıcının olması gerekir. Öyleyse, olaylar dizisinin başlatıcısı olan, ancak kendisi bir neden tarafından meydana getirilmemiş olan bir ilk nedenin var olması gerekir. Kanıtı göre, bu nedenler dizisi doğaya, ilk neden de Tanrı'ya karşılık gelir.⁶⁶

Russell, bu konudaki düşüncesinin şöyle şekillendiğini anlatmaktadır: “Gençken ve bu sorunlarla kafamı meşgul ederken ilk neden’i benimsemiştim, bir gün John Stuart Mill’in yaşam öyküsünü okudum ve o gün şu cümleyle karşılaştım: “Babam bana, beni kim yarattı”? Sorusunun cevaplandırılmayacağını öğretti, çünkü bu soru başka bir soruya yol açıyordu. “Tanrı’yı kim yarattı”... Bu basit cümle ilk neden’in yanlışlığına inanmama sebep oldu ve hala bu kanaatteyim. Her şeyin bir nedeni olması gerekiyorsa Tanrı’nın da bir nedeni olmalıdır. Herhangi bir şey nedensiz olabilirse Dünya, Tanrı’nın kendisidir, böylece bu muhakemenin geçerli yanı kalmaz.”⁶⁷

Russell’in bu sözlerinden anlamaktayız ki, gençken (18 yaşlarında) uzun bir süre ilk Neden muhakemesini benimsemiş fakat daha sonra geçersiz bir muhakeme olarak nitelendirmiştir. Russell’a göre en kolay ve basit olan ilk nedendir. Günümüzde “neden” dediğimiz şey eskiden “neden”den anlaşılan şey değildir. Filozoflar ve bilim adamları, nedensellik konusu üzerinde durmuşlardır, ama çağdaş dönemde bu delil eskisi gibi önem taşımamaktadır.

Burada belirtmemiz gerekir ki,günümüz bilim felsefecilerinin çoğunluğu Russell’in yargısını paylaşmamakta,nedensel düşünmenin bilimin ileri aşamalarında da geçerliliğini sürdürdüğünü savunmaktadırlar.Russell’in görüşüne değinen Nagel,örneğin, “neden” sözcüğünün giderek daha seyrek kullanıldığı ya da tümüyle unutulduğu doğru olsa bile,sözcüğün simgelediği kavramın düşüncemizde yerini koruduğunu vurgulamaktadır.⁶⁸ Ayrıca Russell ilk neden muhakemesini Hindu’ların şu

---

⁶⁶ CEVİZCİ, Ahmet, a.g.e., s.369.

⁶⁷ RUSSELL, Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim, s.3.

⁶⁸ Türkiye 1. Felsefe Mantık Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri,Cemal Yıldırım,Bilimde Nedensellik,s.61,Ülke yay.Haber Tic. Ltd.Şti, Ank. 1986

muhakemesine benzetir: “Hindulara göre, Dünya bir filin üstünde durmaktadır, fil ise kaplumbağanın üstünde durur.‘Peki kaplumbağa neyin üzerinde durur’ diye sorduğunuzda Hintli “konuyu değiştirsek fena olmaz” diye kaytarır.”Böylece Russell’a göre yine ilk neden delili geçersiz kalır.

Russell’a göre Dünya nedensiz meydana gelmiş olabilir, aynı şekilde ezelden beri var olmuş da olabilir. Dünyanın başlangıcı olması, nesnenin bir başlangıcı olması hayal gücümüzün zafiyetinden kaynaklanmaktadır.⁶⁹

Russell, parçalar hakkındaki nedenlerin bütün için de neden olmayacağını, daha doğrusu bütünün nedeninin olmayacağını, var olan her insanın annesinin var olduğundan hareketle, insan ırkının da annesi olması gerektiği fikrinin var olduğundan hareketle, insan ırkının da annesi olması gerektiği fikrinin çıkarıldığını; ancak, bunun doğru olmadığını, çünkü insan ırkının, annesinin olmadığını açık olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla, dünya daki sadece tek tek şeylerin değil, bütün olarak dünyanın bir sebebi olduğu fikrinin bir faraziye olduğunu ve bu faraziyenin de gereksiz olduğunu, dünyanın sebebinin sorulmasının da doğru olmadığını öne sürmüştür.⁷⁰

Russell, ilk neden delilinin yanı sıra, yeter-neden delilinden de söz etmiştir. Bu delil söz konusu olduğunda özellikle bahsettiği isim Leibniz’dir. Leibniz’in, kendisini, Spinoza ile zıt duruma getirmek için, sisteminin elverdiği özgür iradede daha fazlasını işin içine kattığını ve yeter-neden ilkesi geliştirdiğini, bu ilkeye göre de hiçbir şeyin nedensiz ortaya çıkmayacağını savunulduğundan bahsetmektedir.

Russell, “Leibniz felsefesine göre, her şeyin bir yeter nedeni olması gerektiğini, evrenin de bütün olarak kendisi dışında bir yeter nedeni bulunduğunu işte o yeter-nedenin de Tanrı olduğunun” iddia edildiğini belirtmiştir. Oysa Russell’a göre “Leibniz’in delili, evrenin zaman içinde bir başlangıcı olması gerektiğine dayanmayan yeter-neden ilkesini kabul ettiğimizde geçerlidir. Bu ilke reddedilirse delil de çöker. Fakat bu delil, salt ilk neden delilinden daha iyidir; onun kadar da kolay reddedilmez. Çünkü ilk neden delili, her dizinin bir ilk terime sahip olması gerektiği zannına dayanır;

---

⁶⁹ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.3.

⁷⁰ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.142-145.

bu yanlıştır. Söz gelişi, özel kesirler dizisinin ilk terimi yoktur.”⁷¹ Russell’ın delil hakkındaki görüşlerini belirledikten sonra şimdi onun görüşlerini değerlendirmeye geçebiliriz.

Öncelikle Russell’ın eleştirdiği noktaları ele aldığımızda şu soruları incelememiz gerekiyor: Tanrı herhangi bir şey midir? Her hangi bir şeyden farklı değilse nasıl Tanrı olabilir? Bir başkası tarafından meydana getirilmemiş olmak, başkasına muhtaç olmamak Tanrı olmanın gereği değil midir? Russell, genç yaşlarında fikrini değiştirmesine sebep olan “Tanrı’yı kim yarattı” sorusunun cevabında her şeyin bir nedeni olması gerekiyorsa Tanrı’nın da bir nedeni olması gerekir sonucuna ulaşırken çok önemli bir noktayı göz ardı etmektedir. Şöyle ki, Tanrı her hangi bir şey değildir. Eğer onu her hangi bir şey olarak görür isek yüzyıllardır yapılan arayışa neden gerek duyulsun. Ayrıca her hangi bir şeyden farklı olması O’nun Tanrı olmasının gereğidir. Çok açıktır ki yaratan konumundaki ile yaratılan konumundaki bir tutulamaz. Yaratılan konumundaki her zaman bir nedene muhtaç olabilir ancak yaratan için bunu düşünemeyiz. Çünkü konumu itibariyle bir nedene ihtiyaç duymaz.

Diğer taraftan Russell, Dünya’nın nedensiz olarak meydana gelmiş olabileceğini söylemektedir. Öncelikle ihtimallere dayanarak bir konunun geçersizliğini savunmak Russell gibi bir bilim adamının ilmî tutumuyla ters düşmektedir. Ayrıca dünyanın sebebinin sorulmasının da doğru olmayacağını ifade etmesi çok savunduğu araştırmacı, sorgulamacı anlayışa uymamaktadır.

Ayrıca Russell, tek tek varlıklarda görülen bir şeyin bütüne teşmil edilemeyeceğini, bunun bir terkip hatası olduğunu söylemektedir. Halbuki delilin özünde yatan düşünce: “İşte şurada duran mümkün bir varlık vardır ve o varlık açıklanmaya muhtaçtır” düşüncesidir. Kaldı ki, bütünü dikkate alan delillerin de hepsinin terkip hatası işlediğini söylemek doğru değildir. Söz gelişi, “Suudi Arabistan’ın tek tek her yerleşim bölgesinde Arapça konuşulur; o halde bütün Suudi Arabistan’da

---

⁷¹ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.69.

Arapça konuşulur” dediğimizde, bir terkip hatası işlemiş olmayız.⁷² İlk Neden delilinin açıklamasını böylece tamamlayarak “Tabiat Kanununun Delili” ne geçebiliriz.

b) Tabiat Kanunu Delili

Russell, tabiat kanunu delilinin çok yaygın olarak kullanılan bir delil olduğunu bu delilin bütün onsekizinci yüzyıl boyunca, özellikle de Sir İsaac Newton’un etkisi altında, revaçta olan bir düşünüş şekli olduğunu ifade eder. O’na göre insanlar, gezegenlerin güneş etrafında çekim kanununa göre döndüğünü gözlemlemişlerdir. Tanrı, bu şekilde denemelerini buyurduğundan dolayı bu gezegenler böyle dönmek zorundaydılar. Böylece Russell’a göre insanlar, basit bir şekilde, çekim kanununu açıklamaktan kurtulmuş oluyorlardı. Günümüzde ise çekim kanunu Einstein tarafından bilimsel olarak açıklanmıştır, dolayısıyla Newton’un sistemindeki tabiat kanunu geçerli değildir. Çünkü, Newton’un sisteminde, tabiatın bir örnek hareketi olarak gördüğümüz tabiat kanunları sandığımız birçok şeyin, bugün aslında insanın alışkanlıkları olduğu ortaya çıkmıştır.⁷³ Russell bir yandan bu şekilde bilimin, insanların inandığı bazı düşünce ve alışkanlıkları açıkladığını ifade ederken diğer taraftan bilimin yarınl değişebilecek olan geçici bir durumunun olduğunu⁷⁴ söylemesi bilimin ilerde kendi görüşleri lehine mi yoksa aleyhine mi sonuçlar tespit edeceği noktasını cevapsız bırakmaktadır. Bunun sonucu olarak da Tabiat Kanunu delilinin geçerli ya da geçersiz olması konusu da muallakta kalmaktadır.

Ayrıca bilimin gezegenler arası çekim kanunu tespit etmesi bu çekim kanununun nasıl oluştuğunu açıklamaz. Diğer taraftan Russell’a göre Doğa kanunları nesnelere nasıl hareket ettiklerini anlatır. Aslında ne yaptıklarının sırf bir gözlemi olduğu için de onlara bu şekilde davranılmasını söyleyen bir kimse olması gerektiğini ileri sürmezsiniz, çünkü şu soru ile karşılaşırız.

“Tanrı niçin falan kanunu çıkardı da filan kanunu çıkarmadı? Tanrı’nın bunu, sadece kendi canı öyle istediğinden dolayı öyle yaptığı herhangi bir sebebe dayanmadığı

---

⁷² S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.60.

⁷³ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.4.

⁷⁴ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.4.

söylenecek olursa, o takdirde de tabiat kanunu silsilesi bozulmuş olacaktır.⁷⁵ Burada birkaç noktaya değinmemiz gerekiyor. Bilim henüz dünya da filan kanun değil de falan kanun olması gerektiğini ya da daha önce olmayan bir tabiat kanunu ortaya çıkarmamıştır. İnsanoğlu yüzyıllardır, var olan bu tabiat kanunlarını anlama çabasıdadır ki bu çabaların sebebi de insanların gerçeği bulma isteğidir. Russell'ın böyle bir çabaya karşı gelmesi söz konusu bile değildir. Çünkü O, her zaman araştırmacı bir tutumdan yanadır. O halde “Tanrı falan kanunu çıkardı da filan kanunu niye çıkarmadı?” sorusunu neden kendimize sormayalım? İnsanoğlu günümüzde neye ulaşmışsa bunda bilme isteğinin büyük bir katkısı vardır.

Russell, tabiat kanunu delilinin eski gücünün kalmadığını, eğer tabiat kanununun koyucusu olduğu öne sürülen Tanrı'nın, ilgili kanunu koyup, başka kanunun koymamasında bir hikmet, bir sebep olduğu söylenecek olursa (ki, bu noktada bazı dindarlar böyle söylemektedirler) bu takdirde, Tanrı'nın kendisinin de bu kanuna tabi olması gerektiği iddiasının ön plana çıkacağını, Tanrı'yı araya sokmakla herhangi bir fayda elde edilemeyeceğini belirtmekte, Tanrısal emirlerin dışında ve ondan önce bir yasanın var olduğuna dair iddialar öne sürmektedir.⁷⁶ Russell'ın bu görüşüne Tanrı'nın tabiattan farklı olması gerektiği iddiasıyla karşılık verilebilir. O birçok kez yaratılmış ile yaratıcı anlayışının arasındaki farkı tespit etmeden, ya da bunu göz ardı ederek görüşlerini ileri sürmektedir.

c) Ebedi Doğruluklar Delili

Russell'a göre bu delil, Leibniz tarafından geliştirilmiştir. Ancak ölümsüzlüğü, ideaların ebediliğinden türeten Platon'da da buna benzer bir delil vardır. Leibniz, zorunsuz doğruluklar için nihai nedenin zorunlu doğruluklarda bulunması gerektiğini savunur. Russell, bu delili “Kozmolojik Delil gibi”, “Kozmolojik Delilin bir başka çeşidi” şeklinde nitelendirmiş, onun kesin bir şekilde dile getirilmesinin zor olduğunu da itiraf etmiştir. Ona, göre delil kabaca şudur: “Yağmur yağıyor” gibi bir önerme bazen doğru bazen de yanlıştır; fakat “iki kere iki dördür” önermesi daima doğrudur. Öze ilgili bütün anlatımlar daima doğrudur, ya da hiç doğru değildir. Daima doğru

---

⁷⁵ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.5.

⁷⁶ RUSSELL, Bertrand, a.g.e. s.5.

önermelere “Nihai doğruluklar” adı verilir. “Dilin özü şudur: Doğruluklar, bu zihni varlık sahibini içerdiklerinden, nihai doğruluklar nihai zihinden bir parçadır.”⁷⁷

Russell, bu delilin, daha ileri bir doğruluğun, kendisini kavrayan zihinde “var olması”nın pek söylenemeyeceği şeklinde bir itirazla karşı karşıya kaldığını öne sürmüştür.

Russell’a göre, “Kant, kozmolojik delilin ontolojik delile dayandığını söylemekte haklıdır. Eğer, dünyanın varlığı, sadece varlığı zorunlu olanın varlığıyla açıklanıyorsa, özü var oluşunu içeren bir varlık sahibi olmalıdır. Çünkü varlığını içeren bir varlık sahibi olacaksa, akıl böyle bir varlık sahibini deneyime başvurmaksızın tanıyabilir. Hiç değilse Leibniz’in görüşü budur. Kozmolojik delilin ontolojik delile karşıt olarak görünüşteki, akla uygunluğu böylece aldatıcıdır.”⁷⁸

Russell’a göre doğruluk temelde olgulara uygunluktur. Bir görüşü doğru ya da yanlış kılan şey bir olgudur; bir olgunun ise (kimi istisnalar dışında), bu görüşü taşıyan kişinin bilinciyle hiçbir ilişkisi yoktur.⁷⁹ Russell’ın bu delili “Kozmolojik Delilin bir değişik çeşidi” şeklindeki değerlendirmesi doğrudur. Bu delil, gerçekten Leibniz’in dilinde, kozmolojik delilin diğer çeşitlerine nazaran değişiklik arz etmektedir.

Russell, bu delilin “daha ileri bir doğruluğun, kendisini kavrayan zihinde var olmasının söylenemeyeceği;” tarzında bir itirazla karşılaşacağını savunmaktadır, ama eğer bir zihin; kendisini biliyor ve kavriyorsa; aynı şekilde kendisinden başka ya da daha ileri bir doğruluğu kavrayacak ve nihai doğruluğun açıklanması mümkün olabilecektir.⁸⁰

Anlaşılmaktadır ki Russell’a göre Tanrı’nın varlığı ile ilgili ileri sürülen delillerin hiçbiri, O’nun varlığını kanıtlamaya yetecek güç ve yeterlilikte değildir. Şimdi de Russell’ın Teleolojik Delil konusundaki fikirlerini ele alıp değerlendirelim.

---

⁷⁷ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.1.

⁷⁸ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.1.

⁷⁹ TEPE Harun, Platon’dan Habermas’a Felsefede Doğruluk ya da Hakikat, s.114-115, İmge Kitabevi, Ank.2003

⁸⁰ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.4.

3. Teleolojik Delil

Aleme düzen veren ve alemin oluşmasının bir gaye sonucu olduğunu öne süren, gaye sahibinin de Allah olduğunu ortaya koyma çabasında olan esasta kozmolojik deliller gibi “sebeplilik” ilkesine dayanan, fakat onlardan farklı olarak, alemde gözlenen düzen ve gaye, çıkış noktası olarak kabul edildiği için ve aranan sebebin, fail, muharrik ya da zorunlu sebep değil, aleme bu düzen ve gayeyi veren sebep olduğunu savunan görüştür.⁸¹

Gaye ve Nizam delili diye de adlandırılan bu delil, alemde görülen düzen ve gaye fikrinden hareketle, Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışır. Bu delil, deliller içerisinde en popüler olanıdır. Çünkü her şeyden önce, delil, nazari yönden daha kolay anlaşılma imkanını, veya en azından, izlenimini vermektedir. Ayrıca, sadece filozofların değil de sıradan insanların da tatmin olduğu terimler kullanması, pratik ve pragmatik faktörlere dikkat çekmesi, geniş ölçüde insanın estetik duygusuna hitap etmesi, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi büyük dinlerin sahip oldukları, kutsal kitaplarında geniş ölçüde yer bulması, Gaye ve Nizam delilinin diğer üstün yanlarıdır.⁸² Delil belli başlı şu basamaklardan oluşmaktadır.

(i) Alemde varlıklarına şahit olduğumuz her şeyde bir düzen görmekteyiz. Yahut, en azından, bir düzenin varlığını gösteren bir takım izlere rastlamakta, düzenin, düzensizliğe galebe çaldığına hükmetmekteyiz.

(ii) Varlıklarda görülen düzen, belli gayelere hizmet etmekte, alemde hayatın devamını sağlamaktadır.

(iii) Şimdi, ne düzen ne de gaye kendi başına ortaya çıkamaz. Yani varlıklar, kendi kendilerine bir düzen ve gaye seçme imkanına sahip değildir. Hele çeşitli varlık seviyelerinde bulunan şeylerin bir araya gelmeleri bir takım alt-sistemler oluşturmaları ve alt sistemlerin, sonunda alem gibi adeta “organik” bir bütün meydana getirmeleri, ne teker teker var olanların ne de tesadüflerin başarabilecekleri bir şeydir.

---

⁸¹ S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.62

⁸² S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.64-65.

(iv) Bu durumda, aleme bu nizam ve gayeyi veren ilim, kudret, irade ve inayet sahibi bir varlığın bulunması gerekir. İşte bu varlık Tanrı'dır.⁸³

İslami kaynaklarda gaye ve nizam fikrini temel alan tartışmalar, iki ana yol takip etmiştir. Bunlardan ilki alemde görülen nizam ve gayenin tespitinden yola çıkarak Allah'ın varlığına ve O'nun sıfatlarının bilgisine ulaşmak. İkincisi ise, Allah'ın zat ve sıfatlarından yola çıkıp alemdeki düzen gaye güzellik hikmet vs'nin açıklanmasını yapan usulüdür.

Teleolojik delilin, tarihi kökleri Platon'a kadar uzanmaktadır. Yine Aristoteles, bu delile kısa da olsa temas etmiş, İslam dünyasında da Kindi, Farabi, İbn Sina, Gazali, İbn Rüşd gibi filozoflar, eserlerinde ve yaptıkları bazı çalışmalarda, bu delile yer vermişlerdir. Batı felsefesinde de bu delil, üzerinde çok durulan bir delil olmuştur. Aziz Thomas, bu delil işlemiş, özellikle de, İngiliz ilahiyatçısı William Paley (143–1805) bu delile yeni bir şekil kazandırmıştır. Ancak bu delili, başta David Hume (111–167) (“Din Üstüne Diyaloglar” adlı eserinde) olmak üzere birçok düşünür eleştirmişlerdir.⁸⁴

Russell teleolojik delil olarak üç çeşit delilden bahsetmektedir. Bunlar, “Önceden Kurulu Düzen Delili”, “Niyet Delili” ve “Amaçlılık Delili”dir.

a) Önceden Kurulu Düzen Delili

Bu delil hususunda Russell, Leibniz'in fikirleri üzerinde durmuştur. “Önceden Kurulu Düzen”le ilgili delil, Leibniz'in ileri sürdüğü şekilde, sadece bütün alemi yansıtan, dışa açık olmayan monadları kabul edenler için gereklidir. Delile göre, bütün saatler, herhangi bir nedensizlikle karşılıklı etkiye girmeden zamanı gösterdiklerinden, onların tümünü ayarlayan bir varlık sahibi olmuş olmalıdır.”⁸⁵

Russell bu delille ilgili güçlüğü, bütün monadlar bilimini içine alıcı türden olduğunu, şayet, monadların karşılıklı etkisi söz konusu değilse, onlardan birinin kendisini bir başkasına ilişkin olduğunu nasıl bilebileceğini ve evreni yansıtır gibi görünümün şeyin, yalnızca bir düş olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, Leibniz bunları

---

⁸³ S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.63.

⁸⁴ S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.1-6.

⁸⁵ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.6.

öne sürdü ise iddiası salt bir düştür. Hemen bütün monadların aynı zamanda, benzer monadlara sahip olduğunu ileri sürmekle Leibniz'i hayalperest davranması açısından eleştirmektedir. Bu durum delilin bir eksikliği olabilir; ancak hemen bütün monadların aynı zamanda benzer monadlara sahip oludunu ileri süren görüşün geçersizliğini de ispatlamak çok güçtür.

Russell, Leibniz'in bu delilinin, onun alışılmışın dışında ve özel metafiziğinden sıyrılıp "Niyet Delili" adı verilen delile dönüştürülebileceğini ifade etmiştir.⁸⁶

b) Niyet Delili

Russell bu delili şu şekilde değerlendirmektedir: "Hepiniz niyetten çıkarılan muhakemeyi bilirsiniz. Dünya daki her şey bizim yaşamımızı sürdürmemiz için yapılmıştır. Dünyada kıl kadar bir değişiklik olsa üzerinde yaşayamayız. Niyetten çıkan muhakeme budur. Bu bazen ucube bir şekle de bürünür: Örneğin, tavşanların beyaz bir kuyruğa sahip olması, daha iyi vurulabilsinler diyedir. Ortam onlara değil, onlar ortama uyabilmek için gelişim göstermişlerdir. Zaten ortama uymanın temeli de budur. Bu duruma herhangi bir niyet aramanın anlamı da yoktur."⁸⁷

Russell'ın bu eleştirisi hakkında hemen şu değerlendirmeyi yapabiliriz: Ortamın onlara değil de, onların ortama uyması görüşü mevcut olan düzen-uyum görüşünü geçersiz kılmaz aksine teyit eder durumdadır. Zira ortamın onlara uyması ya da onların ortama uyması sonucu değiştirmiyor. Yani ortama uyabilecek şekilde meydana gelmeleri de bir uyum belirtisidir. Ayrıca bunlar ortama uyacak şekilde meydana gelmeyi kendi kendilerine mi oluşturmaktadırlar? Russell bunu açıklamamaktadır. Ancak diyelim ki kendi kendilerine oluşturmaktadırlar. Böyle bir durum söz konusu olsa her halde hiçbir tavşan daha iyi vurulayım diye kendisinde bir kuyruk oluşturmak istemezdi.

Russell, delilin iddialarını da dikkate alarak eleştirilerini şu şekilde ifade etmektedir: "Niyet muhakemesine yakından bakacak olursanız, milyonlarca yıldır bu dünyanın, Hakimi Mutlak, Kadiri Mutlak tarafından, içindeki bütün şeylerle birlikte,

---

⁸⁶ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s..

⁸⁷ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.5.

bütün kusurlarıyla en iyi şekilde yaratıldığına inanıldığını görmek, insanı hayretler içinde bırakıyor. Ben kendim bir türlü inanamıyorum buna. Sizlere dünyayı mükemmelleştirmek için Hakimi Mutlak ve Kadiri Mutlak nitelikleri verilseydi, milyonlarca yıldır, Ku-Klux-Klan veya faşistlerden daha iyi şey yaratamayacağınızı sanır mısınız? Üstelik bilimin normal kanunlarını kabul edecek olursanız, gezegenimiz üstündeki hayatın ve insan hayatının ergeç sönüp gideceğini düşünmeniz gerek; çökmenin belli bir safhasında protoplazmaya uygun bir ısı derecesi ve başka şartlar oluyor, bütün güneş sisteminin hayatında kısa bir ömür çıkıyor ortaya. Yeryüzünün gidişini ayda görmek mümkün; ölü, soğuk ve cansız...⁸⁸

Russell'a göre hayatın kaybolup gideceği görüşü karanlık bir düşünce olsa da ve insanlar kendi hayatlarını kullanım şekillerini gördükçe bir avuntu söz konusu olmasa da bu durum hayatı yaşanmaz hale getirecek bir şey değildir. Kimse, bundan şu kadar milyon yıl sonra neler olacağını umursamaz. İnsanlar yalnızca bu dünya ile ilgili sebepler yüzünden ya da sindirim bozukluğundan kaygı duyarlar.⁸⁹

Russell'a göre, Niyet Delili, bilinen dünya gözden geçirildiğinde, kör, tabii güçlerin ürünü olarak akla uygun bir biçimde açıklanamayan yüce bir amacın belirtileri sayılabilirse, akla daha uygun gelecektir. Öncülleri empirik olan ve sonuca, empirik çıkarımın bilinen kurallarına uygun olarak ulaşıldığını ileri süren delil mantıkî açıdan bir eksikliğe sahiptir.⁹⁰ Russell bu şekilde, bilinen dünya dan yola çıkılıyorsa yine bilinen dünya da kalınmalıdır demek istiyor gibidir. Ayrıca insanların, alemin bir gün gelip yok olacağını kabullenip bu konuyla pek ilgilenmeyeceklerini söylemekle tarihi gelişimi göz ardı etmektedir. Nitekim insanlar yüzyıllar boyunca, yaşadığı dünyayı, alemi tanımaya, anlamaya çalışmış insanlığın akıbeti, ölümsüzlük vb. gibi konulara bir çare bulabilmek için azami derecede bir çaba sarf etmiş ve hala da bu çabasına devam etmektedir. Bu yüzden bu şekilde bir iddia öne sürmek objektif görünmemektedir.

Yine Russell'a göre, Niyet Delilinin kabul edilip edilmemesi problemi, dikkatleri genel metafizik problemlere değil, daha ayrıntılı problemlere çevirir: Bu

---

⁸⁸ RUSSELL, Bertrand, a.g.e, s.6.

⁸⁹ A.g.e., s.6.

⁹⁰ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.8.

delille başkaları arasında oldukça önemli bir ayırım vardır. Bu ayırım –eğer delil geçerli ise- Tanrı'nın bilinen bütün metafizik yüklemelere sahip olmasının gerekli olmadığını belirtmesidir. Buna göre, Tanrı'nın “Mutlak Kadir”, “Mutlak Alim” olması gerekmektedir. O sadece insanlardan çok daha büyük bir ölçüde bilge ve güçlüdür. Dünyadaki fenalıklar, onun sınırlı gücünden ileri gelmiş olabilir. Bazı modern Tanrı bilimciler, kendi Tanrı görüşlerini ortaya koyarken bu açıklamaları yapmışlardır. Fakat Leibniz'in bu konudaki görüşleri farklıdır.

Russell bu konudaki görüşünü şöyle açıklar: “Leibniz'in anlamadığım şekilde genel bir inancı var. Bu, var olmanın, var olmamaktan daha iyi olduğu hakkındaki inancıdır. Çocuklar bu temelde anne ve babalarına minnet duymaya zorlanmıştır. Leibniz bu görüşü açıkça savunmuş ve onu Tanrı'nın imkan nispetinde bütün bir evren yaratma konusundaki iyiliğinin bir parçası saymıştı.”⁹¹

Russell, Kant'ın incelediği ve eleştirdiği, fiziko-teleolojik olarak adlandırılan delilin metafizik boyutlarda bir niyet delili olduğunu belirtmiştir. Çünkü Kant'a göre bu delil en iyi durumda olan bir yaratıcı değil, sadece bir mimar ortaya koymuş ve böylelikle yeterli bir Tanrı görüşüne ulaşamamıştır. Kant, akla uygun olan teleolojinin, ahlak kanunlarına dayandığını ve bu kanunların önderliğinde kurulduğu sonucuna varmıştır.⁹²

Dünyadaki bir takım olumsuz olarak gözlenen olayları dikkate alarak Niyet Delilinin geçersizliğini ispatlamak kolay değildir. Bu olumsuzluklar insandan kaynaklanmaktadır. Ya da olumsuzluklar da olmasaydı insanın iradesinin, özgürlüğünün seçiminin bir anlamı kalır mıydı? Şeklinde eleştiriler aleyhine konuşmak mümkündür.

Ayrıca Niyet Delili, Russell'ın iddia ettiği gibi Tanrı'nın sadece insanlardan çok daha büyük bir ölçüde bilgiye ve güce sahip olduğunu savunup, O'nun Mutlak Kadir, Mutlak Alim özelliklerini arka plana atma amacı taşımamaktadır. Bazı modern Tanrı bilimciler, böyle bir yola başvurmuş olsa bile, bu onların, Mutlak Kadir, Mutlak Alim özelliklerine delil ve açıklamalarında ağırlık vermemelerinden kaynaklanıyor

---

⁹¹ A.g.e., s.8.

⁹² A.g.e., s.9.

olabilmektedir. Tanrı'nın iyiliğini, delilin açıklanmasında ön plana çıkarmak, diğer sıfatları yadsımaya ya da göz ardı etmeye yeterli gerekçe olarak sunulamaz ve savunulamaz.⁹³

Aynı şekilde Russell'ın ortaya koyduğu şekliyle, Niyet Delilinin de eksikleri ve geçersiz görünen yönleri bulunabilir; fakat, Darwin'in evrim teorisi gereği, niyetin olmadığını ispatlamak mümkün değildir. Çünkü bu teori, bilim dünyasında bile, kanunlaşmamış ve bir teori olmaktan öteye gidememiştir. Niyet Delili konusunda Russell'ın fikirlerini böylece değerlendirdikten sonra, Amaç Delili konusunda ne gibi görüşlere yer verdiğini inceleyelim.

c) Amaç Delili

Russell'a göre, bu gezegenin üzerindeki canlı varlıkların amaçlarının dışında, evrende başka bir amaç delili var mıdır? Diye kendi kendimize sorabiliriz. Dindar kişilerin bu konudaki delilleri aşağı yukarı şöyledir: “Ben ve dostlarım son derece erdemliyizdir. Bu denli zeka ve erdemini tesadüfi olmasını insanın akli alamaz. Bu bakımdan hiç olmazsa bizim kadar zeki ve erdemli, bizi meydana getirmek için kozmik mekanizmayı harekete getirmiş olan biri olması gereklidir.” Russell bu delilin kendisini, delili ileri sürenleri etkilediği kadar etkilemediğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Russell şu ifadelerle yer verir: “Evren geniştir, Eddington (1882–1944)'a inanacak olursak da belki evrenin başka hiçbir yerinde insanlar kadar zeki varlıklar yoktur. Dünya daki madde yükünü düşünecek olursanız ve onu zeki varlıkların yekunuyla karşılaştıracak olursanız, ikincisi birincisinin yanında son derece küçük kalır.⁹⁴

Bu arada öncelikle şunu belirtmeliyiz: bu delil öne sürenlerini etkilediği kadar, Russell'ı etkilememiş olabilir. Bu durum delilin ortaya konulduğu şekliyle, bütün insanları etkileyecek tarzda evrensel bir açıklama getiremediğinin küçük bir göstergesi sayılabilir, fakat, Russell'ın iddia ettiği gibi, insanın dünya daki diğer şeylerle

---

⁹³ A.g.e., s.81-82.

⁹⁴ GÜL, Fikri, a.g.e., s.188.

karşılaştırılınca, zeka bakımından diğerlerinin yanında değersiz kaldığını ne ispatlayacak ve ne de savunacak bulgular mevcuttur.⁹⁵

Russell'a göre, tesadüf kanunlarının gelişigüzel atomları seçerek zeki bir organizma yaratacağı tamamen imkansız olsa bile, yine de alemde pek küçük sayıda organizma olacaktır. Bu kadar geniş bir sürecin en yüksek noktası olarak, yeterli derecede harika gibi görünmüyoruz.⁹⁶ Russell bu ifadeleriyle, daha önce atomların hareketlerini tesadüfi diye niteleyip, bu hareketlerin sonucu meydana gelen olayları ve sonuçları tesadüfe bağlayarak, amaç delilinin geçersizliğini ortaya koymak bir tarafa, tesadüfün kendisinin ispatlanması ve açıklanmasının güçlüğünden dolayı Niyet Delilinin eleştirilerinin aleyhine sayılabilecek bir noktayı savunmaktadır.

Russell'a göre yeryüzü daima oturulabilecek şekilde kalmayacaktır. İnsan ırkı kaybolup gidecektir. Kozmik süreç kendini bundan böyle doğrulayacaksa, gezegenimiz üstünden başka bir yerde doğrulanması gerekecektir. Bu olsa bile, sonuçta durması gerekecektir. Amaç Delilini savunanları Tanrı'nın makineyi yeniden kuracağını iddiaya kalkışmaları durumunda, bunun belli bir delile, belli bir dayanağı olmayıp inanca dayandığını en küçük bir bilimsel kanıtı sahip olmayan bir tez alacağını öne sürerek sözlerine şöyle devam eder: "Bilimsel kanıt söz konusu olduğu sürece, evren bu gezegen üstünde yavaş yavaş ilerleyen safhalardan geçerek oldukça değersiz bir sonuca varmış oluyor; sonunda evrensel ölüme kadar gene ağır ağır sürünecektir. Bunu Amaç Kanıtı olarak alacak olursak, bu amacın benim hoşuma gitmediğini söyleyebilirim. Bu bakımdan her hangi bir Tanrı'ya inanmak için bir sebep göremiyorum." Bu sözleriyle Russell, Amaç Delilinin hem geçersizliğini ve hem de Tanrı'nın varlığını kanıtlama noktasında yetersizliğini savunmaktadır.⁹⁷ Ancak Russell'ın bu görüşünü değerlendirecek olursak görürüz ki Russell kendi inandığı sonu son olarak kabul etmektedir. Halbuki delilin savunduğu inancın kabul ettiği amaç ve son bakımından bir eleştiri yapması gerekirdi. Çünkü burada kendi kabulünü değil inancın kabulünü ele

---

⁹⁵ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.82.

⁹⁶ GÜL, Fikri, a.g.e., s.188.

⁹⁷ A.g.e., s.189.

almaktadır. Nitekim –örneğin- Hıristiyanlık da bu dünyanın yok olmasını son olarak kabul etmemekte ve hayatın bir başka düzende devam edeceğini söylemektedir.

Russell'a göre, atomların hareketleri gözlenecek olsa, insanların sandığından daha ayrı olarak bu atomların tabiat kanununa uymadıklarının farkına varılır. Ulaşılan kanunların, bir takım sonuçları, tesadüfi olabilirler. Herkes bilir ki zar atılınca “çift 6” gelmesi 36 atışta bir ihtimaldir. Buna zarın her hangi bir niyet ve amaçla ayarlanıp atılmasının kanıtı olarak bakılamaz. Tam tersine, her atışta “çift 6” gelseydi, o zaman bunun ardında bir niyet ve amaç olduğuna inanılabilirdi.

Russell, “Olay hangi amaca yaradı?” sorusunun cevabı olarak, teleolojik bir açıklamayla yaklaşılsa, çok geçmeden, amaçları, doğanın akışı içinde gerçekleştirilmiş bir Tanrı'nın, hangi amaca hizmet ettiğini sormayı sürdüreceğiz ölçüde dirençli bir teleolojinin dışına çıkacağını vurgular. Bu soru ayrıca, kendisini anlamlı kılmak için doğanın, yaratıcının amacına yarayan “üstün bir yaratıcı” tarafından yaratılmış olduğunu varsaydıracağından anlamsızdır. Dolayısıyla, “amaç” kavramı yalnız gerçeklik içinde uygulanabilir. Gerçekliğin bütününe uygulanamaz.” Sözleriyle “amaç” kavramının uygulanacağı sınırlılıkları belirlemeye çalışmıştır.⁹⁸

Russell, “evrim süreci içerisinde bir amaç varsayımını gerektirecek içkin (immanent) yahut aşkın (transcendent) biri var mıdır? Sorusunun, en önemli soru olduğunu ve biyoloji bilgini olmayan kişinin bu konu üzerinde duraksamadan konuşmasının çok zor olduğunu, ancak kendisinin amaçlılığı destekleyen delilleri inandırıcı bulmadığını iddia etmektedir.

Russell, evrim süreci içinde, amaç varsayımını gerektirecek, içkin ya da aşkın birisinin olup olmadığının araştırılması ve bu konuda konuşulması noktasında, biyoloji bilginlerine şans tanımakla ne ölçüde tutarlı davranmıştır? Özellikle aşkın bir amacı araştırmak söz konusu olunca, biyoloji ve biyolog nasıl bir tutum ortaya koyacaktır? Ayrıca, “evrim süreci” denilirken, daha başlangıçta evrimci biyologa göz kırılmış

---

⁹⁸ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.80-81.

olmuyor mu? Şu halde böyle bir biyologa söz hakkı verilirken, sonuç baştan kabullenilmiş sayılmaz mı?⁹⁹

Görmekteyiz ki Russell'a göre, diğer bütün delillerde olduğu gibi amaç delilinde de ortaya konulan ifadeler, geçerliliği olmayan ya da geçerli olması için, içerisinde bulundurması gereken tutarlılıktan yoksun ifadelerdir ve Tanrı'nın varlığını kanıtlama konusunda yeterli değildir.

Ancak hemen belirtmeliyiz ki, Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya girişen birçok kimse için Tanrı'nın varlığının kendileri tarafından zaten bilinen bir şey olabileceğinde bir sorun görünmüyor. Hatta bir kimsenin kendisini baştan böyle bir bilgiden mahrum bırakması da pek anlaşılır bir şey değildir. Bir kimse bir kanıt ortaya koyarak daha önce bildiği bir şeyi güçlendirebilir veya daha derinden kavramak için de bir kanıtlandırmaya gidebilir. Öte yandan, eğer bir kanıt sonuçta ilgili konuda bir bilgi sunuyorsa, bir kimsenin bir kanıt ortaya koyması veya kendisine böyle bir kanıt sunulması onun imanını neden güçlendirmesin de bilgiye dönüştürsün?¹⁰⁰

Ayrıca özellikle çağımızda yapılan değişik tasarımsal bulgular evrenin akıllı bir tasarımın sonucu olduğu kanısını zayıflatmayı, aksine güçlendirmiştir. Evrendeki düzen ve gayenin bir tasarımın eseri olduğu hipotezi onun tamamen rastlantısal ve bir yerde tam olarak açıklanmadığını ileri süren bir yaklaşımdan daha açıklayıcı, dolayısıyla daha rasyonel görünmektedir. Tanrı'ya ilişkin bilgimiz de apriori ve aposteriori sezginin birbirini desteklediğini; akıl ve tecrübenin bu bağlamda deyim yerindeyse birbirini tamamladıkları, makul bir görüş olarak dile getirilebilir.¹⁰¹

Şimdi de Russell'ın Dini Tecrübe delili konusundaki görüşlerini inceleyelim.

4. Dini Tecrübe Delili

Dini tecrübe delili, gerek şekil, gerek muhteva bakımından buraya kadar açıklamaya çalıştığımız öteki delillerden farklıdır. Onlar, özellikle kozmolojik ve teleolojik deliller, dışımızdaki dünya dan hareket ederek Tanrının varlığı fikrine

---

⁹⁹ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.82.

¹⁰⁰ REÇBER, M. Sait, Tanrı'yı Bilmenin İmkkanı ve Mahiyeti, s.35, Ank, 2004.

¹⁰¹ A.g.e., s.184.

ulaşmaya çalışmaktadırlar. Oysa bu delil, inanan bir varlık olarak insandan yola çıkmaktadır. Başka bir deyişle o, belli bir inanç derecesinden daha üst seviyedeki bir inanç derecesine gitmektedir. Bu yüzden bazı düşünürler, bu delili “Tanrı’dan yine Tanrı’ya giden bir delil” olarak tarif etmektedirler. İnsan dini bir tecrübe geçirebilmek için daha işin başında iken mü’min olmak zorundadır. Bu durumda dini tecrübe delilinin gerçek anlamda bir delil olup olmadığı hala tartışma konusudur.¹⁰²

Dini tecrübe hakkında yapılan araştırmalara baktığımızda genellikle şu özellikler üzerinde durduğunu görürüz; Dini tecrübe doğrudan doğruya yaşanan vasıtasız bir tecrübedir; anidir ve uzun süre devam eden bir mahiyet göstermez. Tahlili mümkün olmayan bir bütündür. Bir buluşma söz konusudur. Dini tecrübe başka bir kimseye aktarılamaz; tam olarak anlatılamaz. Kişiyeye özeldir. Ancak dini tecrübeyi yaşayan bir kimse, mantıkî bir çıkarımla “O halde Allah vardır” demiyor. Yani bir istidlal söz konusu değildir. Burada olsa olsa şu söylenebilir: Zaten iman eden bir kimse dini tecrübe sayesinde yakîn derecesine yükseliyor. Ayrıca denebilir ki, bu tecrübe, doğruluğunu kendi içinde taşımaktadır. Yani onun doğruluğunu delillendirmek için dışarıdan bir şeyin desteğine ihtiyaç yoktur. Buna rağmen tecrübenin geçerliliği konusunda insanın karakteri üzerinde yaptığı olumlu etki vb. gibi deliller de öne sürülmüştür.

Russell bu konuda –bu delile, diğer delillerden daha az değinmekle birlikte–şunları söylemektedir; kendi zihin sorunlarımız yüzünden bizim dışımızda olan bir şeye giden karşılaştırma yönteminin pek nazik bir mesele olduğunu sanıyorum. Hepimiz bunun böyle olduğunu kabullensek de insanlığın bu konudaki bir fikir bütünlüğü içinde olacağı ve böyle davranırken kendimizi haklı bulabileceğimiz bir durum olamıyor. Bir odanın içinde kalabalık varsa, odada da bir saat bulunuyorsa herkes o saati görebilir. Hepsinin saati görebilmesi onların bir hayal görmediğini düşünmelerine sebep olur. Oysa bu dinsel yaşantılar hayli kişiye özgü bir niteliktedir.¹⁰³

Russell, Tanrı’ya bir roman’ın kahramanları seviyesinde bakılmaması gerektiğini, her ikisinin arasında bir ayrılığın söz konusu olduğunu ifade etmektedir.

---

¹⁰² S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.85.

¹⁰³ S. AYDIN Mehmet, a.g.e., s.91-92.

Buna ilaveten Russell sözlerine şöyle devam eder, “dogmatik bir şekilde Tanrı’nın olmadığını söylemiyorum. Söylemek istediğim şey, var olduğunu bilmediğimizdir. Başka yazılı olan şeyler gibi sadece yazılı olan şeyleri elime alabilirim. Bu durumda birçok şeyin söylenmiş olduğunu görüyorum. Cinler, şeytanlar filan hakkındaki şeyleri kabul etmeyeceğinizden eminim. (Mistiklerin Tanrı’yı var diye iddia ettikleri gibi, şeytanın kalplerine fısıldadığını duyduğuna inanan bir sürü insan da var.) Bunlar da aynı ses ve kanı havası içinde anlatılmaktadır. Vizyonu gerçekse, mistiğin cinler, periler olduğunu bilmesi gerekir. Ama ben olduklarını bilmiyorum.”¹⁰⁴ Yani Russell, bu delile inanması için mistiklerin iddia ettikleri şeyleri kendisinin de müşahade etmesi gerektiğini ifade ediyor.

Russell kendisini ve kendisi gibi düşünenleri, mistiklerin tanıklığını dinleyen, kabul etmeli mi etmemeli mi konusunda bir karara varmaya çalışan bir yargı kurulu olarak tasarladığını belirterek şu değerlendirmeleri yapar; Mistikler bütün güçleriyle şu üç nokta üzerinde yoğunlaşmaktadırlar: Evrenin bütünlüğü, kötülüğün bir kuruntu oluşu, zamanın gerçek dışılığı. Dışarıdan, hiçbir yan tutmaksızın, onların ortak kanıtlarının doğruluğunu nasıl sınayabiliriz?¹⁰⁵

Russell’a göre, mistikler “gerçek” ile “görünüş”ü karşıt sayarken “gerçek”e mantıksal değil, duygusal bir anlam yüklemektedirler. Bu yorum benimseyenler, mistisizm bir gerçeği değil bir duyguyu dile getirmektedir; ileri sürdüğü bir şey yoktur, bundan dolayı bilim yoluyla ne kanıtlanabilir, ne de çürütülebilir. Mistiklerin bir takım düşünceler ileri sürmeleri, duygunun önemini, bilimsel doğruluktan ayrılabilmelerinden doğar, Tabii bu görüşü kabul edecekleri şüphelidir. Ama hem onların kimi savlarını benimseyen hem de bilimsel düşünceye aykırı düşmeyen tek görüştür bu. Mistiklerin anlattığı özellikler gerçeğin yönlerini verebilirler; ama genel bilgilerimizin kaynakları sayılamazlar.¹⁰⁶

Russell, bu delilin kişiye özel olma gibi bir sakıncasının bulunduğunu da şu şekilde dile getirir: Rousseau tarafından öne sürülen “Yürek Delili”ne bakacak olursak;

---

¹⁰⁴ RUSSELL, Bertrand, Neden Hristiyan Değilim, s.149-150.

¹⁰⁵ RUSSELL Bertrand, Din ile Bilim, s.129.

¹⁰⁶ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.133.

o, aristokrat bir bayana şunları yazmıştır: “Madam! Kimi kez çalışma odamda tek başıma kalıp ellerimle gözlerimi sıkı sıkıya kapadığımda ve gece karanlığında Tanrı’nın olmadığını sanıyorum. Fakat bakınız! Güneşin, yeri kaplayan pusları yararak ve tabiatın şaşırtıcı parlak görüntüsünü açığa vurarak doğuşu aynı anda ruhumdaki bütün bulutları dağıtıyor. İnanımı, Tanrı’mı ve O’na olan imanımı yeniden buluyorum. O’na hayran olup tapıyor ve secdeye kapanıyorum... Tanrı’ya başka bir doğruluğa inandığım ölçüde kuvvetle inanıyorum. İnanıp inanmamak dünya da bana bağlı olan en son şey” Russell, başka birinin aynı şeye inanması için bir vasıta olamayabileceğini, eğer Tanrı, kendisini sadece belirli insanlara göstermişse, bunun sadece insanların tanıklığıyla bilinebileceğini ve böyle bir tanıklığın da doğru olmayabileceğini öne sürmektedir.

Russell eleştirilerine şu şekilde devam eder: “Ben ya da bütün insanlık, hararetle bir şeyi arzu edebiliriz. Bu şey, insan mutluluğu için ne derece zorunlu olursa olsun, bu zorunluluk, onun varlığını düşünmenin nedeni değildir. İnsanın mutlu olmasını güvenceye alan hiçbir tabiat kanunu yoktur. Herkes, yaşantımız dikkate alındığında, bunun doğru olduğunu görebilir. Fakat acayip bir şekilde bu dünya daki acılarımız, varsayılan başka bir dünyadaki yaşantımızın kanıtı sayılmıştır.”¹⁰⁷

Russell’a göre, mistik duygular, dayanıksız inançlardan temizlenir, kişiyi yaşama işinden iyice koparmak aşırılığında da vazgeçerlerse çok değerli bir sonuç sağlayabilirler; aynı sonuç, daha geniş ölçüde olmakla birlikte, derin bir düşünce yaşamıyla da sağlanabilir. Bütün bencil isteklerin ölü olduğu, zihnin evreni bütün sonsuzluğuyla yansıtabilecek bir ayna durumuna eriştiği mistik duygulanım anları, genişliğin, sessizliğin, derinliğin kaynağı olabilirler. Bu yaşantıyı geçiren, bunun kaçınılmazlıkla evrenin doğası konusundaki savlara bağlı bulunduğu inanan kimseler, bu savlara sıkı sıkıya sarılırlar şüphesiz. Ben kendi yapıma, bu savların temelsizliğine, bunları benimsememizi gerektirecek hiçbir nedenin bulunmadığına inanıyorum. Ben (yani Russell), gerçeğe ulaşma konusunda bilimden başka hiçbir yönteme inanmıyorum, ama duygular alanında dinin ortaya çıkmasına önyak olmuş yaşantıların değerini de tanımıyor değilim. Yanlış inançlarla birleşerek bu yaşantılar, birçok iyi sonuç yanında

---

¹⁰⁷ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.

birçok kötülöklere de yol açmışlardır; bu birleşmeden kurtulabilecekleri an geriye yalnız iyi sonuçların kalacağını umabiliriz.¹⁰⁸

Russell'ın eleştirilerini dikkate aldığımızda dini tecrübe delillinin, Tanrı'nın varlığı konusunda bir kanıt oluşturmadığı ve bilimsellik taşımadığı, geçersizliğini ispat edecek bir eleştiriye de açık olmadığı noktalarında yoğunlaştığını görmekteyiz. Ancak hemen belirtmeliyiz ki mistikler –Russell'ın kastettiği anlamda zaten Tanrı'nın varlığını kanıtlama iddiasında değildirler. İnanan insanın derecesinin yükseldiği iddiasındadırlar. Geçersizliğini ispat konusunda eleştiriye açık olmamasını belirterek haklı bir tutum sergilemektedir. Çünkü ne olduğu tam olarak kesin bir şekilde ortaya konulmayan bir durumun eleştirilmesi bir o kadar zor ve bilimsellikten uzak olur. Ayrıca Russell, bazılarının tecrübelerinin yanıltıcı olabilmesi, kişiye özel olması, evrensel olmaması, hararetle arzu edilen şeylerin kesinlikle doğru olmasının gerekmediği konularında isabetli görüş belirtmiştir. Diğer taraftan delillerin aklileştirilmesi konusundaki tutarlılığını da devam ettirmektedir. Ancak bir şeyi, Russell'ın kendisinin bilmemesi ya da inanmamasının o şeyin olmadığı anlamına gelmeyeceğini de belirtmemiz gerekir ki zaten Russell da bu noktayı reddetmez aksine kendisi inanmamakla beraber dini tecrübeyi, olumsuzlukların giderildiğinde iyi sonuçlar verebilecek bir durum olarak tanımaktadır. Russell'ın bu farklı dini tecrübe yaklaşımını değerlendirdikten sonra onun Ahlak Delili konusundaki yaklaşımlarını değerlendirebiliriz.

5. Ahlak Delili

İnsanın ahlaki tecrübesinden, dolayısıyla bu tecrübe ile ilgili her türlü veriden hareketle Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışan delildir. Ahlak delili denilince, felsefede akla gelen ilk isim, İ. Kant'dır. Kant, bu delili ortaya koymuş, daha sonra gelen farklı eleştirileri dikkate alarak bazı düzenlemeler de yapmıştır. Ayrıca Kant'tan başka Ahlak Delilini farklı şekillerde de olsa, H. Rashdall (1858–1924), A.E. Taylor (1869–1945) ve J.H. Newman (1801–1890) gibi bazı düşünürler eserlerinde ele almışlardır.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ RUSSEL, Bertrand, a.g.e., s.134.

¹⁰⁹ S. AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.96.

Russell, genellikle Kant'ın ortaya koyduğu biçimdeki ahlak deliline, yazılarında yer vermiştir. Russell'ın belirttiğine göre, Kant nedenselliğe, Tanrı'ya ve ölümsüzlüğe, ahlak konusuna vs. inanmaya kararlıydı; ancak Hume'un felsefesinin bütün bunları zorlaştırdığının farkındaydı. Bundan dolayı "saf akıl" ile "pratik akıl" arasında bir ayrım icat etti. "saf akıl", büyük bir yer tutmayan, ispatlanabilir olanla, "pratik akıl" ise büyük bir yer tutan ve erdem için gerekli olanla ilgiliydi. Saf aklın doğrudan doğruya akıl, pratik aklın da sadece ön yargı anlamına geldiği apaçıktır. Böylece Kant, Skolastisizmin yükselişinden beri okullardan kovulmuş durumda olan ve teorik akılcılığın dışında sayılan bir şeye başvurma yöntemini felsefeye geri getirmiş oluyordu.¹¹⁰

Kant, Tanrı'nın varlığının saf akılla ortaya konulabilen üç çeşit delili bulunduğunu, bunların Ontolojik, Kozmolojik ve Fiziko-teolojik deliller olduğunu belirtmiş; ancak, bunların hepsini de "Saf Aklın Tenkidi" adlı eserinde ortadan kaldırmıştır. Russell'a göre Kant, zihnin ortaya koyduğu delilleri ortadan kaldırmıştır; ama kendisi yeni bir delil ortaya çıkarmıştır. Bu delil de ahlak delilidir. Kendisi bu delile tamamıyla inanmıştır. O da herkes gibiydi; yani zihnin meselelerinde şüpheli idi; ama ahlak konularında anasının dizinin dibinde almış olduğu ilkelere kayıtsız şartsız bağlı kalmış ve inanmıştı.¹¹¹ Russell, burada psikanalistlerin ısrarla üzerinde durdukları şeyi hatırlatır: "İlk çağrışımlarımız daha sonra aldıklarımızdan daha güçlü olarak karşımıza çıkmaktadır." Yani Russell bununla Kant'ın küçük iken aileden aldığı eğitimden dolayı Tanrı'ya inandığını ve çoğu insanın da Kant'ın durumunda olduğunu kastetmektedir.

-Bu arada bir noktaya temas etmeden Russell'ın görüşlerini sunmaya devam etmesek daha iyi olacaktır. Şöyle ki :Russell'ın kendisi de Kant ve birçok insan gibi inanmaya teşvik edici bir şekilde yetiştirilmiştir. Ancak Kant inancını muhafaza ederken Russell Tanrı'ya inanmamaktadır.(En azından inanmadığını söylemektedir.) Bu yüzden psikanalistlerin değerlendirmesi Russell'ın kendisi için geçersiz kalmaktadır.

Kant'a göre, eğer kardeşinizi sevdiğiniz için ona karşı sevecenseniz, ahlaksal bir meziyete sahip değilsiniz. Bir davranış sadece ahlak yasası söz konusu olduğunda bir

---

¹¹⁰ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e.e, s.88.

¹¹¹ RUSSELL Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim, s.7.

meziyete sahiptir. Zevk, iyi bir şey değilse bile erdemli kişinin eziyet çekmesi de adaletsizliktir. Bu dünya da erdemlinin eziyet çektiği sık görülen bir durum olduğundan, onun ölümden sonra yer aldığı başka bir dünya olmalı ve öbür dünya da adaleti sağlayacak bir Tanrı bulunmalıdır. Tanrı ve ölümsüzlük konusundaki metafizik belirlemelerin dışında kanıtlar hazırlanıp, çürütülemez olan yeni Ahlak Delili kabul edilmelidir. Russell'a göre, bu hayli tuhaf bir muhakemedir. İşe bir bilimci gözüyle bakacak olursak şöyle deriz: “Eni sonu bildiğim yalnızca bu Dünya, Evrenin geri kalan bölümüne dair bildiğim yok. Ama insanlar ihtimaller üzerinde düşünebildiği süre, bu dünyanın güzel bir örnek olduğu, burada adaletsizlik varsa, başka yerde de varlığının muhtemelen olduğu söylenebilir.” Bir portakal sandığını açtınız ve gördünüz ki hepsi kötü. Bu durumda alttakiler muhakkak iyidir ve öyle olursa bir denge olur demezsiniz ve hepsi kötüdür der işin içinden çıkararsınız.¹¹²

Russell'ın ileri sürdüğü bu eleştiriyi değerlendirdiğimizde, kendisinin de üzerinde kötü portakallar olan bir sandığın, içindeki portakalların tümünü kötü varsaydığını görmekteyiz. Halbuki bu durumda kesin bir karar vermek için sandığın tümünü görmek gerekir. Dolayısıyla böyle bir varsayıma dayanarak Tanrı'nın varlığının aleyhine delil oluşturmak mümkün değildir. Nitekim biz şu an için sadece portakal sandığının üst kısmını görmekteyiz ve buna dayanarak bir fikir beyan ediyoruz.

Diğer taraftan Russell, Kant'ın Tanrı var olmadıkça doğru veya yanlış hareket diye bir şey olmayacağı doğrultusundaki muhakemesini de eleştirir. Russell'a göre buradaki sorun, iyilikle kötülük arasında bir ayırım olduğundan eminseniz durumunuzun nasıl olacağıdır. Bu iki uç arasındaki ayrılık Tanrı'nın buyruğundan mı ileri gelmektedir? Eğer yalnızca Tanrı buyruğu yüzündense o halde Tanrı'nın kendi için iyilikle kötülük arasında bir ayırım yoktur, bu yüzden Tanrı iyidir demenin bir anlamı kalmamaktadır. Dincilerin dediği gibi, Tanrı iyidir dersiniz, o zaman iyilikle kötülüğün Tanrı'nın buyrukları O'nun yapmış olmasına bağlı olmaksızın kötü değil iyidir. Böyle söylersek iyilikle kötülüğün Tanrı tarafından yaratılmadığını, özü itibariyle Tanrı'dan önce var olduğunu kabul etmemiz gerekir. Diğer taraftan Tanrı'nın ilgilenmediği bir ara

---

¹¹² RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.8.

bu dünyayı şeytan da yaratmış olabilir. (sık sık Russell'a mümkün gibi gelen bir durum).

Russell'ın bu iddiaları delile bir eleştiri olarak yöneltilebilir. Fakat bu delili çökertmeye yetmez. Çünkü bu iddiaları ispatlayacak ne akli, ne de pozitif bir veri mevcuttur. Ayrıca dünyadaki bazı olumsuz olayları göz önünde bulundurarak, kötülüğü merkeze alarak ahlak delilinin aleyhine, üstelik de Tanrı'nın varlığının aleyhine delil ortaya koymak mümkün görünmemektedir. Ayrıca dünya da kötülüğün bulunmasından Tanrı'nın sorumlu tutulması da şöyle bir muhakeme ile geçersiz hale gelebilir. Tanrı dünyayı yaratmıştır ve bu dünya da iyilik de kötülük de vardır. Ancak bunun seçimini yapmak insana kalmıştır ki insan iradesi ve özgürlüğünün gereği de budur. Örneğin ateş yemek pişirmek için de, orman yakmak için de kullanılabilir. Bu insanların kendi uygulama biçimlerinden kaynaklanmaktadır.¹¹³

Russell, şeylerin iyi ya da kötü olmasının Tanrı tarafından belirlenmediğini öne sürmüş, şunun bunun iyi olmasının Tanrısal iyiliğin bir parçası bulunması sebebiyle olduğu fikrine karşı çıkmıştır. İyi ile kötüyü sarı ile maviyi nasıl birbirinden ayırıyorsa, öylece duygularıyla ayırdığını ama sadece ayrı olduklarını söyleyebileceğini, renk algısı için, nasıl ki, “niçin?” sorusu sorulmayacaksa, iyilik ve kötülük algısı için de sorulamayacağını savunmaktadır. Sarılık hastalığına tutulmuş bazı kimselerin, her şeyin sarı olduğu düşüncesine karşı, nesnelere sarı olmadığını o kimselere ispat edemediğini, fakat çoğu kimsenin de, nesnelere çoğunun sarı olmadığı noktasında kendisiyle hem fikir oldukları misalini vermektedir. Russell, ahlak ifadeleri için kullanılan “meli malı” takısının, insanların ana-babası veya mürebbiyeleri tarafından kendilerine söylenen şeylerin yankısı olduğunu, kendisinin “mutlak” teriminden hoşlanmadığını söylemektedir. Çünkü herhangi bir şeyin mutlak olduğunu zannetmediğini, mesela, ahlak kanununun durmadan devam eden değişme halinin, gözler önünde olduğunu dile getirir.¹¹⁴

Russell bu konuda değişen ahlak yargılarıyla ahlak kanununu bir ve aynı şeymiş gibi ele almaktadır. Ahlak yargıları zamana, toplumdan topluma, kültürden kültüre bazı

---

¹¹³ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.7.

¹¹⁴ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.153-156.

değişiklikler gösterebilir. Fakat, bundan hareketle ahlaki ideallerin izafi olduğu sonucuna varmak doğru değildir. Diğer taraftan iyi ile kötüyü ayırt edebilmek sarı ile maviyi ayırt edebilmek kadar kolay değildir. Ahlak delilinin bazı eksik ve eleştiriye açık tarafları olabilir. Fakat Russell'ın bu eleştirileri, ahlak delilinin geçersizliğini ispatlama noktasında yetersiz kalmaktadır.

Sonuç olarak Ahlak Delili Russell'a göre bilimsellikten ve mantık ilkelerinden yoksundur. Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya yetecek güçte değildir. Şimdi Tanrı'nın varlığı konusunda tam bir delil sayılmasa da yine de önemli olan Eskatolojik Delil karşısında Russell'ın tutumunun ve görüşlerinin neler olduğuna göz atalım.

6. Eskatolojik Delil

Eskatolojik Delil, akılla, zihinle öne sürülen deliller karşısında Tanrı'nın varlığının ispatlandığını kabul etmeyen ve Tanrı'ya inanmayan birisine “öl ve gör” “ölmüncüye kadar sabret”, “ölmüncü görürsün” şeklinde ahiretle ilgili bir cevap verme yaklaşımıdır. Halbuki Russell, öldükten sonra bedenin çürüyeceğini, bu hayata ait hiçbir şeyin kalmayacağını, dolayısıyla ölümden sonra hayatın da olmadığını ileri sürmektedir.¹¹⁵

Russell'a göre, Yerkürenin üstünde bizim iktidar kurmamız hayli sınırlıdır. Her şeyden önce ölümü önleyemiyoruz ancak biraz geciktirebiliyoruz. Bu antitezi yenmek için geliştirilmiş bir teşebbüs dindir. Ölümsüzlük ölüm korkusunu ortadan kaldırmaya yaramaktadır. Öldüklerinde sonsuzluğa erişeceklerine inanan kişilerin ölüme dehşet içinde bakmaması gerekir. Ölümsüzlük inancı insanların korkusunu yatıştırmanın bir yoludur. Russell öldüğü zaman kokuşacağını varlığından başka hiçbir şeyin yaşamayacağına inanmaktadır. Genç değildir. Ve yaşamı sevmektedir. Yine de yok olma düşüncesi karşısında hayli alaycı davranabilmektedir. Mutluluk bir gün sona erse de yaşanmış olan mutluluk yine de mutluluktur. Sonsuz olmadıklarından dolayı düşünce ve aşk değerlerinden bir şey kaybetmezler. Russell'a göre giyotine gururundan başka bir şey kaybetmeden giden çok insan vardır; aynı gururun bize insanın dünya daki yerini

---

¹¹⁵ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.93.

öğretmesi için, yardımı gerektiği açıktır.¹¹⁶ Russell burada insanın, sonunun ölüm ve yok olmak olduğunu gururlu ve metanetli bir şekilde kabul etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü Russell'a göre aşağıda zikredeceğimiz muhakeme bilimsel sonuçların dayandığı ihtimaller kadar kuvvetlidir.

Bir su damlası ölümsüz değildir, oksijen ve hidrojene çevrilebilir. Bu yüzden bir su damlası kaybolduktan sonra sululuk niteliğini saklayacağı söyleneceği kuşkuyla karşıldık bunu. Aynı şekilde beynin ölümsüz olmadığını biliyoruz. Canlı bir vücudun örgütlenmesi ölümle ertelenmiyor ve bu durum kolektif eylem için uygun olmuyor. Fikri hayatımız diye baktığımız beyin yapısına ve örgütüne vücut enerjisi anlamında bakmamız gerekiyor. Bu bakımdan vücut bitince zihni tüm yetiler de bitmiş oluyor. Ölümden sonraki yaşamımızı muhtemel olarak görenler bu görüşü psişik açıklamalarda bulacaklardır.¹¹⁷

Russell, gövdeden ayrı bir ruhun mantığa hiç de uygun düşeceğine inanmamaktadır. O'na göre madde olayları birleştirmenin belli bir yoludur. Ancak, olayların bulunduğu yerde madde de vardır. Kişinin kendi gövdesindeki yaşamı olduğu gibi sürdürebilmesi, düşündüğüne göre alışkanlıklara dayanan bir şeydir. Böyle olunca gövdenin sürekliliğine de dayanmak zorundadır.¹¹⁸

Ayrıca Russell, kişiliğin, beynin dağılışından sonra yaşayacağını ummanın, bütün üyeleri ölmüş bir kriket kulübünün yaşayacağını ummaya benzediğini belirtmiştir.

M.S.Aydın, kendisinin de şahsen dinleme fırsatı bulduğu bir BBC programında Russell'ın "Eğer öldükten sonra bir öteki dünya var da bu dünya da varlığına inanmadığımız Tanrı "Bana niçin inanmadın?" diye sorarsa ne cevap vereceksiniz?" şeklinde kendisine yöneltilen bir soruya, "Tanrım, bana var olduğuna ilişkin niçin doğru dürüst bir kanıt göstermedin?" cevabını vereceğini söylediğini bildirmektedir.

---

¹¹⁶ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.38.

¹¹⁷ RUSSELL, Bertrand, a.g.e., s.36.

¹¹⁸ RUSSELL, Bertrand, Din ile Bilim, s.102.

Bir başka kaynakta, Russell'ın doksanıncı yaş günü programında, kendisine sorulan bu soruya şu cevabı vereceğini söylediği kayıtlıdır: “Diyeceğim ki, Tanrı, niçin bize eksik ve yetersiz kanıtlar verdin.”¹¹⁹

Ancak Russell'ın kendi görüşleri doğrultusunda böyle bir diyalogun gerçekleşeceğine inanmadığını söylemesi gerekirdi. Ayrıca Tanrım kelimesini kullanması da görüşleriyle tutarlı değildir. –Her ne kadar bir alay ve başkaldırı söz konusu olsa da- diğer taraftan Russell “doğru dürüst bir kanıt” ile ne kast ettiğini açıklamamıştır. Ancak O'nun görüşlerini dikkate aldığımızda elle tutulur gözle görülür bir kanıtı kast ediyor olsa gerektir. Bu durumda inanmanın değeri ne olacaktır? Aynı şekilde “eksik ve yetersiz kanıt” derken kanıtların varlığını kabul etmektedir. Fakat bu kanıtların neler olduğunu açıklamamıştır.

Russell'a şöyle bir eleştiri de yöneltebiliriz: Russell müşahedeye çok önem verdiğine göre kimi insanların öldükten sonra kemiklerinin çürümediğini birçok insan gibi müşahade edebilir. Acaba bu durum için açıklaması ne olacaktır? Kabul edilmelidir ki bu gibi durumlarda bilim aciz kalmaktadır.

Russell'ın, ölümün akli hayata da tam anlamıyla son vereceğine inanmanın daha makul görüldüğüne dair ulaştığı sonucu bilimin getirdiği bir sonuç olarak göremeyiz. Şuurun tamamen beyin tarafından üretilen bir fonksiyondan ibaret olduğunu kesinlikle bilmiyoruz. Beynin şuru ürettiğini değil de aktardığını söyleyenler vardır. Psikolog W. Mc Dougal, şuurda ve kişilikteki birliğin sinir sistemindeki koleradının ne olduğunu sorduktan sonra şöyle devam ediyor: Bu birliğin sebebi, bedenle münasebet kurmak suretiyle duyumları, duyguları, anlam vermeleri, hatırlamaları sağlayan ruh olabilir.¹²⁰

Russell, Tanrı'nın varlığını ölümden sonra hayatın devam ettiği düşüncesi ile açıklama girişimlerini yersiz olarak nitelendirmektedir. O, ölümden sonra bir cennetin olduğunu düşünmenin anlamsız olduğu inancındadır. Russell, “insanları şimdiye değin, umutlarında, özlemlerinde düş güçlerinde, olanakların darlığı hep engellemiştir. Acıdan, üzüntüden kurtuluşun yolunu yaşam sonrası bir cennet umudunda aramışlardır. Zenci

---

¹¹⁹ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.94.

¹²⁰ S.AYDIN, Mehmet, a.g.e., s.251.

türküsünün dediği gibi, Bütün acılarımı sayacağım Tanrı'ya yanına vardığımda. Ama cennete varmayı beklemenin gereği yok. Neden yeryüzündeki yaşama mutluluklarla dolmasın? Neden insanın düş gücü böyle efsanelerle oyalansın.” Diyerek hem ölümden sonra bir yaşamın hem de bu yaşamın temel dayanağı olarak kabul edilen bir Tanrı inancının gereksizliğini savunmuştur.¹²¹ Ancak burada Russell'ın gözden kaçırdığı çok önemli bir nokta vardır. Bu dünyanın mutsuzluklarla dolu olması acaba bir Tanrı inancına sahip olmaktan dolayı mıdır, yoksa sahip olunan Tanrı inancının uygulamalarından dolayı mıdır? Örneğin İslamı ele alacak olursak, Suudi Arabistan'da uygulanan İslam da din adına yapılmaktadır. Amerika'da uygulanan İslam da yine din adına. Ancak aralarında çok büyük farklılıkların olduğunu hepimiz kabul ederiz. Aynı şekilde bir dinin ortaya koyduğu prensipler ile o dinin uygulamadaki görünümünü birbirine karıştırmamız gerekmektedir. Russell'ın yukarıdaki iddiasını ele alacak olursak, bu dünya acılarla mutsuzlukla dolsun düşüncesini –örneğin- İslam'da göremeyiz. İslam'da her iki dünya saadeti için çalışmak vardır. Allah'tan, hem bu dünya için hem de diğer dünya için güzellikler istenir. Ancak İslami uygulamada da yaşam sonrası cennet umudu vardır. Fakat bu, bu dünya da mutsuz olmayı ya da acı çekmeyi gerektirmez. Ancak bazı siyasi, politik, toplumsal ve kültürel amaçlara ulaşma yolunda, dünya daki acı çekme diğer tarafta mükafatlandırılacaktır anlayışı kullanılmaktadır. Bu konuya ilerde de değineceğimizden dolayı şimdilik bu kadarla yetinelim.

Görülüyor ki Russell, Tanrı'nın varlığı konusunda ileri sürülen delillerin ve Tanrı'nın varlığının akıl, zihin ve bilgi yoluyla ispatlanmasının mümkün olmadığını savunmaktadır. O, bir taraftan, bu konunun tartışılmasına, akıl yoluyla irdelenmesine karşı çıkanları eleştirmekle beraber, Tanrı'nın varlığının akıl yoluyla ortaya konulabileceğini iddia eden Katolik Kilisesini de aynı ölçüde eleştirilebilmektedir. Aslında bu durum, paradoksal bir tavrın sonucu gibi görünmektedir. Ama Russell her iki tavrının da farkındadır. Bu iki tavrında da, Tanrı'nın varlığının delillerinin eleştirisine gidebilmek için kendisine bir yol aramakta ve kendisi gibi düşünecek olanlara kapı aralamaktadır.

---

¹²¹ GÜL, Fikri, a.g.e., s.198.

Aynı şekilde, Russell bir taraftan felsefenin ve bilimin, Tanrı'nın varlığı meselesini ortaya koymasının mümkün olmadığını savunarak, bu meselenin başka bir alana ait olduğunu belirtirken, diğer taraftan da bilimsel yöntemden başka bir şeyin de, meseleleri doğrulamaya ve yanlışlamaya gücünün yetemeyeceğini, dolayısıyla ancak bilimin doğruladığı ve yanlışladığı şeylerin geçerli olabileceğini savunurken, pozitivist empirist düşünceyi ön plana çıkarmaktadır.

Russell, kaygı verici meseleler üzerinde, delile dayanarak karar vermeyi ya da yeterli delil yoksa karar almamayı, zihin bütünlüğü olarak belirlemesine rağmen, Tanrının varlığı hakkında delile dayanmadan karar vermekten kaçınmamıştır. Yine aynı şekilde Tanrı'nın varlığı hakkında öne sürülen delillerin yeterli olmadığını savunarak, delilleri eleştirmekle ve yadsımakla kalmamış, delillerin konusu hakkında da karar almama tavrını ne yazık ki devam ettirememiştir. Bu tutumu da yine onun paradoksları olarak karşımızda durmaktadır.¹²²

Aynı zamanda Russell şöyle demektedir: “Tanrı'nın varlığına inananların ileri sürdükleri birçok deliller varsa da, ben düşündüm ve hala da öyle düşünüyorum ki, bunların hiçbiri geçerli değildir ve Tanrı'nın varlığına inanmak isteği olmasa, kimse bu delilleri kabul edemezdi.”¹²³ Bu sözlerden de anlıyoruz ki Russell'a göre, Tanrı'nın varlığı konusunda ileri sürülen delillerin altında bu delilleri ileri süren insanların Tanrı'ya olan inancı yatmaktadır. Peki bu Tanrı inancı Russell'a göre nasıl oluşmaktadır? Tanrı inancının kaynakları nelerdir? Şimdi bu soruları cevaplamaya çalışalım.

C) RUSSELL'DA TANRI İNANCININ KAYNAĞI VE DELİLLERLE İLİŞKİSİ

Dinin nasıl başladığını, Kutsal Kitapların verdiği bilgiler dışında, ortaya koyacak bir belge yoktur ve ilmi yollarla bilebilmek de mümkün değildir. Bilinebilen, nerede insan varsa orada dinin olduğudur. Tarih boyunca ve insanların en eski kültürlerinin

---

¹²² DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.99.

¹²³ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e., s.9.

karanlık zaman diliminde din, (dolayısıyla Tanrı inancı) insan hayatının her tarafına yayılmış ve onun ayrılmaz bir vasfı olmuştur. Bundan dolayı insan hayatı ve insanlık tarihini anlamak dini anlamakla bir tutulmuştur. Din bilimi, geçmişte de günümüzde de dinsiz bir topluma rastlamamıştır. Fert planında dinsiz kimselerin bulunmuş olması bu kuralı değiştirememiştir. Bunun için din, insanla beraber var olmuş ve insanla beraber de varlığını sürdürecektir bir “kurum” olarak görülmektedir.

Toplum hayatının vazgeçilmez ana unsuru haline gelmiş olan dinin kaynağı meselesi, bilim adamlarını da meşgul etmiştir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Darwin’in evrem nazariyesinden etkilenerek dinin kaynağı hakkında da çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Darwin’in “Türlerin Kaynağı” başlıklı eseriyle 1859’da başlayan materyalist ve pozitivist propaganda, Oğust Komt (Auguste Comte) ve L. Buhner (Ludwig Buchner) ile doruk noktaya ulaşmıştır. Bazıları Tanrı inancının tabiatattan doğduğunu söylerken, -mesela bunlardan Max Müler (1823-1900), alelade tabiat görüşünü savunurken; Jevons (1858-1936), katı ve sert tabiat anlayışını öne sürmüştür.- Ruhçu görüşü savunanlardan Taylor, Herbetr Spencer (1821-1903) gibi düşünürler ise kat kat ruhların bir birliği, bir silsile teşkil etmesi olarak görürler. Bazı düşünürler, Tanrı inancının kaynağı konusunda psikolojik görüşü ortaya atmışlardır. Bunlar arasında Auguste Sabatier (1839-1901), Henri Bergson (1859-1941) ve Rene Descartes sayılabilir. Bir de ahlakçı görüş taraftarları vardır. İmmanuel Kant bunların başında gelir. Emile Durkheim (1858-191) sosyolojik görüşün savunucularındandır. Bütün bu görüşlere karşı olan “sistemci görüş”, insanların dine değil, dinin insanlara ulaştığını savunmaktadır. Diğer taraftan vahyin etkinliğiyle birlikte diğer görüşlerinde, ayrı ayrı durumlarda olmak kaydıyla-etkinliğini kabul eden “birleştirici (eklektik) görüş” de kendini gösterir.¹²⁴

Dinin kaynağı hakkında kutsal kitapların verdiği bilgilerin dışında bir bilgi yoktur. Kutsal kitaplar, dinin kaynağını ilk insana ve dolayısıyla onu yaratan Allaha bağlamaktadır. Aydınlanma Devri Filozofları da çeşitli dinlerin bir ilk dinden oluştuğunu ve din duygusunun insanda tabii olarak bulunduğunu savunmuştur.¹²⁵

---

¹²⁴ TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Abdurrahman, Dinler Tarihi, s.2-34.

¹²⁵ A.g.e., s.2.

Russella göre Din ve Tanrı inancının kaynağına gelince, Russell insanın Tanrı'ya inanmasının öncelikle, küçük yaştan öyle yetiştirilmelerinden kaynaklandığını ve Tanrı inancının taklide bağlı olduğunu savunmaktadır. O'na göre Tanrı'ya inanmanın bir diğer sebebi de “güven duygusu”dur. Russell insanın kendisini koruyacak kuvvetli bir ağabeyi olmasını istediğini vurgulamaktadır. Bu da insanların Tanrıya inanma isteklerini etkileyen en önemli faktörlerdendir.¹²⁶

Russell'a göre dindeki üç tane insan içtepisi korku, kendini beğenmişlik ve nefrettir. Bu tutkulara bir saygıdeğerlik havası vermek için Din amacı doğrultusunda çalışmaktadır. Bu tutkular insanın mutsuzluğunun sebebi olduğu için din kötülüğe başkaldırmış bir güçtür. İnsanlara bu tutkulara karşı durmasını, kendini kontrol etmesini din öğütlemektedir. Din insanın kendi kendine karşı olan beğenisini okşar. Evreni yaratan öyle ilginçtir ki insan iyi davranışta bulununca memnun olacak, kötü davranınca canı sıkılmak durumunda kalacaktır. Bu ne büyük bir iltifattır. Karınca yuvasını gözlemleyip hangisinin karıncalık görevini yaptığını hangisinin yapmadığını görüp onları bir ateşe atmayı düşünemeyiz. Tanrı bunun bizim için yapıyorsa bizim önemimizi gösteren bir iltifatta bulunuyor demektir. Aramızda iyi davranışta bulunanları cennetle ödüllendirecek bu büyük lütuf olacaktır.

Ayrıca Russell'a göre bir yeni düşünce vardır. Kozmik evrim bizim iyi dediğimiz sonuçları meydana getirmek amacıyla kurulmuştur. Bu arada evrenin bizim zevklerimizi ve önyargılarımızı paylaşan bir varlık tarafından yönetilmesini sanmamız gönlümüzü okşamaktadır.¹²⁷

Yine Russell'a göre bir insan, canımızı sıktığı zaman ona kötü gözle bakmak istiyoruz, bu sıkıcı davranışının önceki sebeplerden meydana geldiğini, uzun süre geriye gidilecek olursa, doğumundan önceki zamana kadar inildiğini bu bakımdan hayal ne denli geniş olursa olsun, onun sorumlu tutulamayacağı gerçeğini görmek istemiyoruz. Kimse otomobiline bir başka insana davrandığı gibi delice davranmamaktadır. Otomobil yerinden oynamıyorsa bu sıkıcı durumu günaha yormuyoruz: “Sen kötü bir araçsın, yerinden kalkmadıkça sana benzin vermeyeceğim” demeyiz. Neresinde

---

¹²⁶ RUSSELL, Bertrand, Neden Hristiyan Değilim, s.8-14.

¹²⁷ A.g.e, s.29-31.

bozukluk olduğunu araştırmaya çalışırız, düzeltmek için uğraşırız.¹²⁸ Yani Russell'a göre insanın, bazı tasvip edilmeyen davranışlarda bulunanların günah işledikleri ve dolayısıyla bu günahların cezalandırılması gerektiğine dair düşüncesi de Tanrı inancının kaynaklarından. Adalet kavramı özü itibarıyla zalimliği adalet kılığına sokup sadizm için çıkış yolu sağlamaktadır.¹²⁹

Russell'a göre son bir düşünce de, bize iç rahatlığı kazandıracak bir düşüncedir. Tek gerçek olan şey Tanrıdır. Bundan çıkarılan sonuca göre, yoksullar yoksulluklarına pek aldırmamalıdır. “Yoksulların gerçek değeri zenginlerinkinden çok daha büyük olabilir.” Anlaşılan, “tek sonrasız gerçeğin, Tanrı'nın varlığını düşünmekle ulaşacağımız ruhsal ve kişisel gerçek olduğunu” anımsamak, açlıktan kırılan kimselerin yüreklerine su serpecektir.¹³⁰ Böylece Russell Tanrı inancının kaynağında bir avuntu psikolojisinin de bulunduğunu öne sürmektedir. Ve Ona göre bu her zaman zenginlerce tutulmuş bir düşüncedir, yoksulları da yavaş yavaş bıktırmaya başlamıştır.¹³¹

Ayrıca Russell'a göre, insanda “Edimsel bir gerçek, adalet, acıma, güzellik ülküsü -değişiklik gösterse de bu ülkü tek ülküdür –ve bunların oluşturduğu dürüstlük havası” bulunmaktadır. Russell, bu sezgilerle insanın Tanrı'yı sezmesi fikrine de karşı çıkarak şöyle demektedir: “ben kendi yapıma, yalan, adaletsizlik, acımasızlık, çirkinlik olayları görüyorum, hem olaylarla iş bitmiyor bir de bunlar ülkü ediniliyor.”¹³²

Görmekteyiz ki Russell insana değer verilmemesinden ve dünyadaki olumsuz olaylardan görüşlerini şekillendirme noktasında çok etkilenmiştir. Akıl hastalarının, içlerinde cin ya da şeytan taşıdıkları düşüncesiyle işkence görmeleri, yoksulların aşağılanması, dünyanın her bir tarafında meydana gelen işkence olayları, bilimsel çalışmaya inanan ve bu uğurda birçok özveride bulunan insanların cezalandırılması ya da engellenmesi, doğum kontrolüne karşı çıkılması sebebiyle yoksulluk ve açlığın, sefaletin kendini göstermesi, inanç savaşlarında binlerce insanın birbirini öldürmesi,

---

¹²⁸ A.g.e, s.2-28.

¹²⁹ A.g.e, s.30.

¹³⁰ RUSSELL, bertrand, Din ile Bilim, s.141.

¹³¹ A.g.e, s.148.

¹³² A.g.e, s.14-148.

nükleer silahlanmaya destek verilmesi, kadınların ikinci sınıf bir muamele görmesi, insanların özgürlüklerine ve temel hak ve hürriyetlerine yapılan olumsuz müdahaleler düşünüldüğünde Russell'a hak vermemek mümkün değil. Tüm bu sebeplerden dolayı da nasıl bir Tanrı inancı oluşur bunu kabullenememektir. Bu görüşlerini açık bir şekilde ortaya koyan şu sözlerini burada zikretmemiz gerekiyor:

“Din korkuya dayandığı sürece, insan değerinden yitirecektir. Bu korku, gizemli olandan duyulan korku, kaybetme korkusu, ölüm korkusu olabilir. Biz dimdik durup dünya ile dürüstçe yüzleşmeliyiz. Dünyayı elimizden geldiği kadar iyi bir yer yapmalıyız ve dilediğimiz kadar iyi olmasa da, çağlardır başkalarının yaptıklarından çok daha iyi olacaktır mutlaka. İyi bir dünyanın bilgiye, şefkate ve cesarete ihtiyacı vardır; geçmişe pişmanlık dolu bir özlem duyulmasına ya da yıllar önce bir takım cahil insanların sarf ettiği laflarla özgür aklın zincirlenmesine ihtiyacı yoktur. Bilim bize, tıpkı kendi yüreklerimizin de öğretebileceği gibi, hayali destekler aramaktan, gökyüzünde müttefikler yaratmaktan vazgeçmeyi ve bunun yerine burada, yeryüzündeki çabalarımıza bakıp bu dünyayı, yüzyıllardır kiliselerin yarattığından farklı, yaşanır bir yere dönüştürmeyi öğretebilir.”¹³³

Russell, kimi insanların inançsız dinsiz olunamayacağı, bunlarsız hayatın zorluklarına karşı konulamayacağı düşüncelerinin korkaklıktan kaynaklandığını, insanın kendi dışında bir inanç nedeni aramak ve büyük sandığı birine inanmak isteme duygusunun, kesinlikle Tanrı'ya inanmayı zorunlu kılmaması gerektiğini, çünkü, insanın kendinden başka, ailesi, milleti, sonra da bütün insanlığın yüce şeyler olduğunu ve insanların içinde doğabilecek iyilik duygularını doyurmaya bunların da yeteceğini, insanların toplumsal sorunlarını çözdüğünde ve işlerinin iyi gittiğinde Tanrı inancının da ortadan kalkacağını öne sürmektedir.¹³⁴

Russell'ın, Tanrı inancının kaynağı konusunda, yukarıda vermeye çalıştığımız görüşlerini özetleyecek olursak, O, Tanrı inancının kaynağının temelinde insanı görmektedir. O'na göre insan, tabiat, insanlar ve kendisi hakkındaki bir takım korkularından dolayı bu korkularını gidereceğine inandığı, güven duyacağı hayal ürünü

---

¹³³ RUSSELL, Bertrand, Russell'dan Seçme Yazılar, s.3-38.

¹³⁴ A.g.e, s.41-45.

bir Tanrı icad etmiş ve icad ettiği bu Tanrı'ya inanmaktadır. Yine insan, karşılaştığı haksızlıklardan oluşan nefret duygusu ve adalet isteğiyle de bir Tanrı icad etmiştir.

Russell, bir din ve Tanrı'ya olan inancın bir insana başkaları tarafından dayatıldığını ve öğretildiğini, bu yolla da önceleri taklidi olarak inancın oluştuğunu iddia eder. Aslında bu iddia, onun kendi hayatı da göz önüne alınırsa, çocukluk dönemlerinde kendisine öğretildiği şekliyle bir Tanrı inancına sahip olduğu düşünülerek ve insanların ilk devrelerinde, başkalarını örnek alarak din ve Tanrı inancına vardıkları sonucu gözetilirse doğru görünmektedir. Ancak hemen aklımıza şu soru geliyor: İnanan ilk insana, inandığı Tanrı anlayışını kim ve nasıl öğretmiştir? Bu insan kimi ve nasıl taklid etmiş olabilir?¹³⁵ Russell'ın bu soruları cevabı ancak insanın hayal ürünü olduğu iddiası olacaktır. Diğer taraftan eğer Russell'ın bu iddiası geçerli olsaydı küçüklüğünde böyle bir eğitim almamış olan insanların Tanrı'ya inancının olmaması gerekirdi. Halbuki yaşam bunun tam aksini ispatlayan örneklerle doludur.

Russell'ın Tanrı inancının kaynağı olarak, korku, nefret, adalet gibi duyguları dile getirmesine gelince; tüm insanların bu sebeplerden dolayı Tanrı'ya inanması fikri tutarlı gözükmemektedir. Çünkü her insanın mizacı, kişiliği, yetenekleri zekası bir ve aynı değildir. Dolayısıyla Tanrı'ya olan inancının, beklentisinin, tahayyülünün de aynı ve bir olmasını beklememek gerekir. Her ne kadar bazı insanlarda benzerlikler gösterse de bu temel bir dayanak teşkil edemez.

Örneğin Russell'ın iddia ettiği korku etkenini ele alalım. Eğer Russell bu iddiasında haklı olsaydı hiçbir ateistin hiçbir konuda korku duymaması gerekirdi. Acaba insanın korku duygusundan kendisini tamamen soyutlayabilmesi mümkün müdür? Bilimin tüm korkulara son verebilmesi mümkün müdür? Diğer taraftan korku, nefret, adalet gibi duygular Tanrı inancının oluşmasında yeterli midir? Tüm bahsettiklerimizden anlamaktayız ki Russell, Tanrı inancının oluşması noktasında insandaki doğuştan mevcut olan anlam arayışını göz ardı etmektedir. Nitekim nefret beslemeyen, iyi niyetli insanların, tüm imkanları yerinde refah içinde yaşayan insanların, Russell'ın deyimiyle işleri yolunda giden insanların Tanrı inancına ihtiyaç

---

¹³⁵ DALKILIÇ, Bayram, a.g.e, s.102.

duymamaları gerekirdi. Ki günümüzdeki yaşam bize bu iddiaların tam aksi doğrultusunda bulunan örnekler sunmaktadır.

Sonuç olarak, Russell'a göre işte bu yukarda bahsettiğimiz sebeplerden dolayı insanda Tanrı inancı oluşur ve bu Tanrı inancının bir sonucu olarak da Tanrı hakkında ileri sürülen –yukarıda açıkladığımız- deliller meydana gelmiştir. Yani Russell'a göre eskatolojik delil ölüm korkusunun bir sonucu olarak görülebilir. Yine aynı şekilde Teleolojik delil evrim teorisinin bir sonucu olarak görülebilir.

Böylece Russell'ın dinin vazgeçilmez unsuru olan Tanrı, Tanrı'nın delilleri, Tanrı inancının kaynağı ve bunlar arasındaki bağıntı hakkındaki görüşlerini tamamladıktan sonra Russell'a göre dini, dinin anlamını, değerini fonksiyonlarını, çeşitli alanlarla olan ilişkisini ve etkileşimini incelemeye çalışalım.

II. BÖLÜM

RUSSELL'İN DİN GÖRÜŞÜ

A) RUSSEL' A GÖRE DİN NEDİR?

Dinin yüzlerce tarifi vardır. Din tarifleri, bir kitap dolduracak kadar çoktur. Çeşitli bilim dallarından bilginler, kendilerine göre bir din tarifi yapmışlardır. Bu tariflerin hiçbiri üzerinde bir birlik sağlanamamıştır. Din, çok çeşitli yönleri olan bir olgudur. Bu sebeple her bilgin, tarifini onun bir yönüne ağırlık vererek yapmıştır. Böylece çok çeşitli tarifler ortaya çıkmıştır.

Genellikle bir dinde şu elemanlar yer almaktadır: Tanrı kavramı, inanç, ibadet, ahlak, kutsal kitap, vahiy-ilham, peygamber-kurucu ve cemaat. Genel olarak “din”i şöyle tarif etmek mümkündür: inanış ve davranış şekilleriyle, insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve insanların iyi işler yapmasını, barış ve huzur içinde, bir arada yaşamasını sağlayan genel kurallar bütünüdür.¹³⁶

Peki, din nedir? Bir ibadet sistemi midir? Din bir Tanrı sevgisi midir? Yoksa kaderimizi kontrol eden bir takım gizli güçlerin bizde uyandırdığı duygu mudur? Dilin tanımını, daha doğrusu tek tanımını bu soruları cevaplandırarak yapamayız. Belki de dinin bütün tanımları noksan ve yetersizdir. Çünkü din bir yaşantıdır. Yaşantıda tek tanıma sığmaz¹³⁷.

---

¹³⁶ TÜMER Günay-KÜÇÜK Abdurrahman, Dinler Tarihi, s.5.

¹³⁷ ADIVAR A. Adnan, Bilim ve Din, Remzi Kitabevi, s. 465, İst, 1980.

İnanç, bazen bilgidен bile güçlüdür. Bu güçtür ki dinlerin hala yaşamasına neden olmaktadır. Dinlerin evren tablosu, pozitif bilimler tarafından çürütülse ve yıkılsa bile, inanma ihtiyacı onu ayakta tutabilmektedir¹³⁸.

Russell, geleneksel dini, insanların Tanrı'ya bağlı oldukları inancının bir ifadesi olarak tanımlamaktadır. Yine Russell, bir başka din tanımlamasında, dinin her şeyden önce toplumsal bir olgu olduğu inancındadır. Russell'a göre, insanların dini kabul etmelerinin gerçek sebebinin akılla hiçbir ilgisi yoktur. Russell'a göre insanlar, dini, duygu yoluyla benimsemektedirler. Ancak Russell, duygularımızın bize hiçbir şekilde doğruyu bulmamızda yardımcı olamayacağını ve dolayısıyla inanmada ortaya çıkan duygu ağırlığının da bu anlamda bizi gerçeklerle buluşturmasının olanaksızlığına dikkati çekmektedir.¹³⁹

Russell'a göre din (Russell, din adı altında tabuları, her türlü dinsel inancı ve toplumsal gelenekleri ele almaktadır), uygarlaşmamış toplumlardaki düzenin kaynağıdır.

Russell, insanların dine karşı gelmeleri veya dini benimsememeleri durumunda birçok zorlukla karşı karşıya kalmalarının son derece kolay olacağını ifade etmektedir. Çünkü o, insanların dini bir tabu olarak gördükleri inancındadır. İçerisinde çelişkileri barındırırsa da, hiç kimse din ile veya o dinin mensuplarının inançlarıyla oynayamaz. Yanlışlıklar da olsa bütün bunlar dine olan güveni sarsamaz. Çünkü din, insanları erdemli yapar. (Birçok insan bunu böyle kabul eder.) Görülüyor ki, dine karşı oluşturulan başkaldırı hep sonuçsuz kalmıştır. Ya da şiddetli tepki görmüştür. Ancak Russell, buna şiddetle karşı çıkar ve şöyle der: "Hıristiyan dinini kabul etmeyecek olursak hepimiz kötü oluruz. Hıristiyan dinini benimsemiş olan kimselerin çoğunun son derece kötü kişiler olduğunu sanıyorum." Russell'a göre, her hangi bir devrenin dini ne kadar yoğun hissedilmişse dogmatik inanç o kadar kuvvetli olmuş, zalimlik o denli artmış ve işler o denli bozulmuştur.¹⁴⁰ Hıristiyan dinine inanan kişilerin olduğu iman devri denilen yıllarda, işkenceleriyle birlikte Engizisyon vardı.

---

¹³⁸ TURGUT İhsan, Felsefenin Temel Sorunları, Ü.K.A., Kitabevi, s. 10, İzmir, 1998.

¹³⁹ GÜL, Fikri, a.g.e., s.141-142.

¹⁴⁰ RUSSELL, Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim, s.12.

Zavallı insan toplulukları büyücü diye yakılırdı, din uğruna, insanlara akla gelebilecek her türlü zalim davranışta bulunulurdu.¹⁴¹

Russell'a göre "inanç" hakkında hiçbir kanıt olmayan bir şeye körü körüne inanmak olarak tanımlanabilir. Kanıt olduğunda artık kimse inançtan bahsedemez. İki artı iki dört eder ya da dünya yuvarlaktır dediğimizde inançtan söz etmeyiz. Ancak kanıt yerine duyguları koyduğumuzda işte o zaman inançtan bahsediyor oluruz.¹⁴²

Russell'ın din hakkındaki görüşleri on beş yaşından itibaren değişmemiştir. O bu konuda şunları söylemektedir: "Hıristiyan olmadığımı, on beş yaşından beri Hıristiyanlığa inanmadığımı açıklamak isterim. Hayatım boyunca Hıristiyan olmadığının ve neden olmadığının bilinmesi için elimden gelen her çabayı gösterdim. Umarım bütün tartışmalar böylece son bulur. Bu meselenin sorgulanmasını gerektiren bir sebep de asla olmamıştır."

Russell'a göre, dinin, ahlak geleneğimizden, hiç olmazsa ahlak geleneğimizin bir bölümünden sorumlu olduğu her halde doğrudur. Bu geleneğin temeli İncil'dir. Ama sonuçları, en çok korktukları şeyleri bastırmak isteyen kişiler tarafından biçimlendirilmiştir.¹⁴³ Yani Russell'a göre din, ahlak geleneğimizin sorumlu olduğu bir bölümünü de kaybetmiştir. Nitekim insanlar bunu kendi istekleri doğrultusunda kullanmaya başlamışlardır.

Russell'a göre, dünyaya şöyle bir bakıldığında insanlık duygu durumundaki ilerlemeler, ceza hukukundaki gelişmeler, savaşın azalması için yapılan girişimler, tüm ırklara karşı davranışta iyiye yönelişler ve köleliği ortadan kaldırmak için yapılan teşebbüsler, dünya da ahlaki anlamda gerçekleştirilen ilerlemeler, dünyanın örgütlü kiliselerinin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Russell, Kiliseler halinde örgütlenmiş Hıristiyan dininin dünyadaki ahlaksal ilerlemelerin başlıca düşmanı olduğu ve hala da olmaya devam ettiğini ifade etmektedir.¹⁴⁴

---

¹⁴¹ A.g.e, s.13.

¹⁴² RUSSELL, Bertrand, Russell'den Seçme Yazılar, s.29.

¹⁴³ A.g.e, s.43.

¹⁴⁴ RUSSELL, Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim, s.13.

Russell'ın din hakkındaki görüşlerini dikkate aldığımızda onun dine karşı olumsuz bir tavır içinde olduğunu söylemek zor değildir. Onun din konusundaki fikrini ortaya çıkaran şu ifadeler gerçekten çok çarpıcıdır: “Bana söylendiğine göre Çinliler beni Batı Gölü kıyısına gömmek ve adıma bir tapınak inşa etmek istemişler. Böyle bir şey gerçekleşmediği için üzgünüm çünkü bu sayede bir Tanrı olabilirdim ve bu da bir ateist için pek şık olurdu.”¹⁴⁵

Russell'ın kendi ifadeleriyle din hakkındaki görüşlerini tespit etmeye çalıştık. Ancak Russell'ın din hakkındaki görüşlerini değerlendirirken, onun öncelikle Hıristiyanlığı dikkate alarak görüş belirttiğini ve bu görüşlerini de daha sonra tüm din kavramına genellediğini göz önünde bulundurmamız onun görüşlerini doğru anlamamız bakımından hayati bir önem taşımaktadır.

B) RUSSEL' A GÖRE DİNİN FONKSİYONLARI NELERDİR?

Russell'a göre yukarıda da ifade ettiğimiz gibi dinin genel olarak olumlu anlamda önemli sayılabilecek herhangi bir fonksiyonu söz konusu değildir. Her ne kadar insanların önemle sarıldıkları bir kurum olsa da, dinin, Russell açısından hiçbir önemi yoktur. Dolayısıyla böyle bir düşüncenin sahibi olarak Russell'ın dinle ve onun fonksiyonlarıyla ilgili olumlu şeyler söylemesi zaten beklenemez.

Russell dine korkudan doğan bir hastalık, insanlık için sonsuz bir sefalet kaynağı olarak baktığını ifade etmektedir. Ancak, bununla birlikte uygarlığa kısmi yararları olduğunu da inkar edemeyeceğini ifade etmiştir. Tarihin başlangıcında, takvimin meydana getirilmesini sağlamış, Mısırlı rahiplerin, önceden hesaplayabilecekleri Güneş tutulması olayını gözlemlemelerine sebep olmuştur. Ancak bu iki hizmet dışında dinin başka bir yararı olduğunu da zannetmediğini alaycı bir üslupla dile getirmektedir.¹⁴⁶

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Russell dini bir zararlar yumağı olarak görmekte ve bu yüzden de dinin fonksiyonlarını da olumsuz fonksiyonlar olarak ele almaktadır.

---

¹⁴⁵ RUSSELL, Bertrand, Russell'den Seçme Yazılar, s.46.

¹⁴⁶ RUSSELL, Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim, s.16.

Russell'a göre, bir inanç doğruluğu yüzünden değil de başka bir sebepten ötürü doğru gibi gözüküyorsa birçok kötülüklerin baş göstermesi beklenmelidir. Örneğin, size doğum kontrolü yaptırmanın günah olduğu söylendiği zaman bunu kabullenmeniz gerekir. Burada davranışın doğruluğu günah anlayışına bağlanmaktadır. İşte Russell böyle bir durumda birçok kötülüğün baş göstereceğini söyler. Araştırmaların engellenmesi bunların birincisidir. Başka kötülükler de ister istemez bunu izleyecektir ve yetki makamı tutuculara her zaman açık olacaktır. Edinilmiş izlenimlerde kuşku doğarsa, tarih kayıtlarının yanlış olduğu ileri sürülecektir. Eninde sonunda da muhafazakarlar karşı gelmek bir suç olarak görülecektir. Yakma, yıkma, toplama kampları ile gerekeni yapacaklardır.

“Din gereklidir diyen kişilere elbette saygı duyuyorum. Ama dine faydalı olduğu için inanmak gerektiği doğru veya yanlış olması üstünde tartışmanın sadece zaman kaybı olduğunu söyleyen kişilerden tiksiniyorum.” Russell bu sözlerle dini kendi egosu ya da her hangi bir sebep –ki bunun birçok sebepleri vardır- dolayısıyla kullanan ve din çatısı altında istediğini yapma, amacına ulaşma faaliyeti yürüten insanları kastetmektedir.¹⁴⁷

Dini ve dolayısıyla her türlü dinsel eğitimi ve yaklaşımı zararlı kabul eden Russell, özellikle bu zararlı yaklaşımların ilk olarak eğitim alanında ortaya çıktığını ve dini eğitim dahil, her türlü dinsel yaklaşımın dinin birer olumsuz fonksiyonu olduğunu ifade eder.

Russell'a göre, dinin ve dinsel her türle etkinliğin (bunun içerisinde eğitim, farklı dinsel yaklaşımlar vs. dahil) ilk olumsuz etkisi, aşılana öğretilerin ve bazı şüpheli önermelerin doğru olarak kabul edilmesiyle ortaya çıkar. Ona göre, ortaya konulan bu önermelerin doğru ya da yanlış olduğunu anlamak ya da tetkik etmek olanaksız olabilir. Ancak dini eğitim veren insanların, bu önermeleri kesin doğrular olarak göstermeye çalışmaları başlıca yanlışı oluşturmaktadır. Çünkü, bu önermeler Russell'a göre, özellikle kesin değildirler. Russell buna örnek olarak, ölümden sonraki hayatı gösterir ve şöyle der: “Bilge kişiler bu konu üzerinde kanıtların yetersiz oluşu

---

¹⁴⁷ A.g.e., s.165.

sebebiyle, bilgisizliklerini ve bu konuda her hangi bir fikir veremeyeceklerini ifade ederler. Oysa din (Hıristiyanlık), ölümden sonraki hayatı kabul etmiştir.”

Bu sistem içerisinde eğitim gören gençlere ve diğer insanlara bu kuralı kesin saymaları öğretilir. Dolayısıyla bunun dışındaki hiçbir düşünce tasvip edilemez. Düşünce yoluyla bir takım gençler ve insanlar ölümsüzlük konusundaki tartışmalarla bir yere varılamayacağını bilirler. Ancak bunlarda ya öğretmenler ya da diğer insanlar tarafından, bu düşünceleri köreltilir, hatta cezalandırılır. Aynı eğilimi gösteren diğer çocuklar da bunu dikkate alarak konuşmaktan çekineceklerdir. Akla başvurmaları engellenecektir.¹⁴⁸

Burada da görülüyor ki, Russell, dinin ya da dini içeriği ağır basan dinci eğitimin, insanların özgür düşüncelerini engellediğini ve hatta körelttiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla dinin olumsuz fonksiyonlarının en yoğun olarak hissedildiği yer eğitim alanıdır. Russell, dinin eğitim üzerindeki zararlarının çok çeşitli olduğunu da dile getirir. Bunlardan birisi de, skolastik bir meslek seçmek niyetinde olanların erken yaşta kafalarını atılgan, ilerici düşüncelere kapamalarıdır. İlk önce Tanrıbilim alanında daha sonrada öteki bütün konularda çekingen ve gelenekçi olurlar. Adeta kuyruğunu kaybetmiş olan tilki gibi onlarda öğrencilerine çekingen ve gelenekçi olmanın iyi olduğunu söylerler.

Bir süre böyle yaptıktan sonra yetenekliler onların değerlerini görür, onları güçlü kilit noktalara getirirler. Dolayısıyla, Tanrıbilimsel ve öbür testler bir öğretmen olarak kalıp, işinde başarılı olabilecek kişilerin niteliklerini engeller. Bu testler, açık ya da kapalı olarak öğretmenlerin seçilmesini sınırlar. Gençleri zihinsel ve törel yönden uyandırmaya en uygun olanların çoğunun öğretmenlik mesleğinin dışında bırakılması, yani eğitim camiasından soyutlanması bu duruma açık bir örnektir.¹⁴⁹

Diğer taraftan Russell’a göre dinin eğitim üzerindeki başka bir olumsuz fonksiyonu da her şeyden önce bazı önermelerin (dini önermelerin) kutsal ve şüphe götürmez sayılmasından dolayı hem gençlere hem de diğer insanlara bilimsel ruhun

---

¹⁴⁸ GÜL, Fikri, a.g.e., s.146.

¹⁴⁹ GÜL, Fikri, a.g.e., s.148.

aşılmasını engellemesidir. Bilimsel tutum, inanılacak şeyler için kanıtlar ister. Ancak Russell'a göre dini dogmalar bu duruma elverişli olmadığından dolayı bilimsel tutum kazanmak son derece güçtür.

Russell'a göre din, her şeyden önce, tutucu bir güçtür. Dolayısıyla geçmişteki kötülükleri sürdürür. Russell bunu şu şekilde örneklendirir: "İkinci Punik Savaşı'na kadar Romalılar Tanrılara insan kurban ederlerdi. Oysa din olmasa Romalılar böyle bir barbarlığı yapmazlardı. Yine aynı şekilde günümüzde (Russell, burada kendi devrinden söz ediyor) insanlar dinsel nedenlerle öyle şeyler yapıyorlar ki, din olmasa insanların hiçbiri bu acımasız durumlara katlanmak zorunda kalmazlardı."¹⁵⁰

Russell, dinin birçok insana avuntu verdiğini ve inançtan gelen bu avuntunun inancın ortadan kalkmasıyla sona erdiğini ve bu durumu da insanda büyük bir boşluk meydana getirdiğini ifade eder. Russell'a göre böylelikle insanlar bundan olumsuz yönde etkilenirler. Halbuki korkudan kaçınmak için boş inançlarla yaşamak en iyi hayat yolu değildir. Din korkudan beslendikçe insanın değerini düşürmektedir. Burada da Russell, dinin olumsuz yönlerinin insanlardaki yansımalarını ele almaktadır.

Russell'a göre din, ciddiye alındığı zaman, öbür dünyaya kıyasla bu dünyanın önemsiz olduğu görüşünü insanlara hakim kılar. Böylece cennette mutluluğa ermek için, bu dünya da yoksulluk ve sıkıntı yaratan eylemleri savunmaya iter. Bu şekliyle din, Russell'a göre, birçok olumsuzluğun da kaynağıdır.¹⁵¹

Russell'a göre din sadece fikir değil ahlak bakımından da zararlıdır. Yani ahlak kuralları insanın mutluluğu için değildir. Birkaç yıl önce, Almanya'da tahttan indirilmiş kral ailelerinin kendi özel mülklerine sahip olup olamayacağı konusunda bir referandum yapılmıştır. Almanya'da Kiliseler, onlardan bu malları almanın Hıristiyanlığa aykırı olduğunu resmen açıklamıştır. Bilindiği gibi kiliseler, esaretin ortadan kaldırılmaması için ne gerekiyorsa yapmışlardır. Bazı istisnalar dışında bugün de iktisadi alanda yapılan her türlü yeniliğe karşı çıkmaktadırlar.

---

¹⁵⁰ A.g.e., s.149.

¹⁵¹ A.g.e., s.149.

Russell Hıristiyanlığın en berbat yanının cinsiyete karşı aldığı tavır olduğunu söylemektedir. Keşişler, kadın cinsine hep baştan çıkarıcı, şehveti uyarıcı ve ahlaksız olarak bakmışlardır. Kadının az zevk ve büyük acı yaşması için ne gerekiyorsa Kilise yapmıştır. Doğum kontrolüne karşı çıkmaları da aynı fikir çirkinliğinden doğmaktadır. Her yıl doğurmak zorunda kalan kadın evlilikten zevk alamayacağından, doğum kontrolünün engellenmesini kilise gerekli görmüştür.¹⁵²

Russell, Hristiyan (din) ahlak düzeninin ayrılmaz bir parçası olan Günah kavramının olağan üstü zararlı bir kavram olduğunu da şöyle dile getirir. Günah, insana, meşru hatta asil olduğuna inandıkları sadizmleri için bir çıkış yolu sağlamaktadır.

“Örneğin frenginin önlenmesi sorununa bir bakalım. Daha önce alınacak tedbirlerle bu hastalığın önüne geçilmesi hayli mümkündür. Buna karşın, Hıristiyanlar bu olgunun yayılmasına karşı çıkıyorlar. Çünkü günahkârların ceza görmesi gerektiğini düşünüyorlar. Öyle ileri gidiyorlar ki, bu günahı, çocukların ve diğer aile bireylerinin de çekmesini istiyorlar. Hıristiyanlar günahkarların ceza görmesini istemeseydi sonuç böyle olmazdı. Hayvanca zalimliğe götüren öğretilerin ahlak üstünde ne gibi hoş bir etkisi olacağını anlamıyorum.”¹⁵³ Diyerek Russell böyle bir tutum karşısında nasıl hayretlere düştüğünü ve bunu kabul etmesinin mümkün olmadığını açıkça belirtmektedir. Tüm bunların yanı sıra bir de din, ahlakın tek temeli olarak gösterilince din inancını yitiren insanın ahlaka da inancının kalmayacağını ifade eder Russell.

Diğer taraftan, Russell’a göre, dinin bir başka zararlı fonksiyonu da savaşın esas sebeplerini ortadan kaldırmamıza engel olmasıdır. Bu savaşların sebebi olarak da, bir inanı sorgulamadan kabul eden ve oluştuğu yıllarda onunla ilgili etkin bir eleştiri karşısında alınan tavır, baskı ve hoşgörüsüzlük konularından bahsetmektedir.¹⁵⁴ Ona göre din, günah ve ceza konusundaki eski vahşi öğretiler yerine bilimsel işbirliğine dayalı bir ahlak anlayışını öğretmemize engel oluşturmaktadır. Russell’a göre din, bütün bu olumsuzlukları ortaya çıkarmazsa, insanlığın bir altın çağın eşiğinde olması için yeterli bir sebep olacaktır.

---

¹⁵² RUSSELL, Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim, s.18.

¹⁵³ A.g.e., s.19.

¹⁵⁴ RUSSELL, Bertrand, Sorgulayan Denemeler, s.251.

Russell, bazı şeylere inanmanın iyi bazı şeylere inanmanın da kötü olduğunu vurgular. O'na göre bu şeylerin doğru ya da yanlış olduklarını bilmek ise yarı bir sorundur. “Genellikle dinin birçok kötülükler yaptığına inanıyorum; tutuculuğu, geçmişin alışkanlıklarına bağlılığı kutsallaştırılmıştır. Hele Avrupa’da hoş görmezlik olarak dine girebilmiş ne varsa hepsi korkunçtur gerçekten.” Bu ifadelerden de anlamaktayız ki Russell, dinin bir olumsuzluklar bütünü olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Russell, bilinen dinlerin hiçbirini kabul etmediğini ve her türlü dinsel inancın giderek yok olmasını ümit ettiğini dile getirerek şunları söyler: “Dinsel inancın, sonuçta yarar sağladığına inanmıyorum. Bazı zamanlarda ve bazı durumlarda bir takım yararlı etkiler yaptığını kabul etmekle beraber, insan aklının bebeklik dönemine, şimdi geride bırakmaya başladığımız bir evresine ait olduğu kanısındayım.”

Russell’ın bu konudaki diğer bir görünüşü de şöyledir.”Dinsel inanç ve dolayısıyla Tanrı’ya inanma özgürlükleri kısıtlar. O’na göre özgür düşünce dar anlamıyla geleneksel dinsel dogmaları kabul etmeyen düşünce demektir. “Özgür düşünür” diye, Tanrı’ya kesin bir şekilde inanmayan insana denir. Russell bu görüşlerinin devamında her tür dinsel inancın giderek yok olmasını ümit ettiğini dile getirmektedir.¹⁵⁵

Russell’a göre, dinin bir olumsuz yönü de onun mantıkla olan ilgisini kuramamış olmasıdır. Ona göre, din ve dolayısıyla inanma mantığına uygun düşmelidir. Ancak böyle bir durum sadece bir iyi niyet belirtisi olarak kalmakta ve gerçekte kendine yer bulamamaktadır. Ona göre insan, din olsun veya başka bir şey olsun, mantığına uymayan düşüncelerle, inançlarla savaşmalı, onların etkisi altına girmemelidir.¹⁵⁶

Russell, dinin (yani Hıristiyanlığın) önemli kurumlarından olan kilisenin birçok olumsuzluklara kaynaklık ettiğini ve birçok olumsuzlukları içeren dinin, kiliselerle daha da zararlı hale geldiğini ifade eder. O bu görüşünü şu örnekle temellendirir: “Farz edin ki üstünde yaşadığımız bu dünya da acemi bir kız, frengili bir adamla evleniyor. Bu

---

¹⁵⁵ A.g.e., s.163-166.

¹⁵⁶ GÜL, Fikri, a.g.e., s.154.

durumda Katolik kilisesi şöyle der: ‘ Bu bozulmaz bir kutsal bağıdır. Ömrünüz boyunca birlikte kalacaksınız.’ Bu kadının frengili çocuklar doğurmasını önleyecek hiçbir önlemin alınmaması gerekiyor değil mi? Ben bunun hayvanca bir zulüm olduğunu söylüyorum, tabii yakınlıkları dogmalarla engellenmemiş, ya da ahlaksal yaradılışı acıma duygusuna karşı tamamıyla körleşmemiş olan hiç kimse bu durumun devam etmesi gerektiğini ileri süremez. Bugün Kilise ahlak dediği şey üstünde durarak, insanları gereksiz ve hak etmedikleri bir cezayla cezalandırmaktadır. Tabii, acıyı dünya da azaltmak amacıyla olan ilerlemelere de geniş çapta muhalefet göstermektedir.¹⁵⁷

Russell’ın dinin fonksiyonları üzerine olan görüşlerini değerlendirecek olursak, onun yaşamış olduğu zamanı ve ortamı düşündüğümüzde ona hak vermemek içten bile değildir. Russell’ın örnek verdiği tüm olaylardan da anlamaktayız ki Russell insanlığın zavallı ve değersiz bir duruma düşmesini istememektedir. Bu da onun son derece insancıl ve şu ya da bu grubun değil bütün insanlığın mutluluğunu istediğini göstermektedir. Bu yüzden de etrafına baktığında birçok sefil ve çaresizlikler içinde acılar içindeki insanları gördüğünde bunun temeline inmek istemiş ve bu temeli de din olarak tespit etmiştir. Russell tesbitini kendisinin de içinde yaşadığı din olan Hıristiyanlığa bağlı olarak yapmış ve görüşlerinin tüm dinlere genellenebileceğini öne sürmüştür. Bu tavrı, onun hiçbir zaman vazgeçmeyeceğini söylediği “bilimsel tavır” ile bağdaşmamaktadır. Acaba Russell, diğer dinler hakkında –onlar hakkında böylesi kesin yargılar oluşturacak kadar-yeterli bilgi sahibi midir? Yeterli bilgi sahibi olsaydı Hıristiyanlık ile örneğin İslamın en azından aynı değerlendirmelere tabii tutulacak kadar benzeşmediğini bilmesi gerekmez miydi?

Şunu belirtmemiz gerekir ki Hıristiyanlık ne kadar dogmatik ve zalim olmuşsa, öbür taraftan İslamiyet de o kadar ılımlı ve düşünce ile bilime açık olmuştur. Dinin hoşgörü ve insanlara saygıyı ortadan kaldırdığı iddiası-örneğin-İslamiyet için ne kadar geçerli ve tutarlı olabilir? İslam’da yaratılanı yaratandan ötürü sevmek yani değer vermek vardır, komşusu aç iken tok yatmamak vardır, tevazu, alçak gönüllük, cömertlik, sosyal yardımlaşma ve dayanışma özendirilmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Diğer taraftan Russell’ın diğer dinlere de genellenebilecek bazı

---

¹⁵⁷ RUSSELL, Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim, s.13.

eleştirilerine değinelim. Dinci eğitim, avuntu psikolojisi, korku kaynaklı olması, cennet-cehennem ve günah anlayışı, özgürlüklerin kısıtlanması gibi sebeplerden dolayı Russell dinin birçok zararlı fonksiyonu olduğunu söylemektedir. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde açıkladığımız bu konulara Russell'ın bakış tarzını ve tavrını dikkate aldığımızda hep olumsuz bir tavırla karşılaşmaktayız. Ancak Russell'ın bu iddiaları tüm dinler için değil sadece herhangi bir dinin uygulamaları için söz konusu olabilir. Evet, insanlar kendi çıkar ve menfaatlerine dini alet etmektedirler, buna politikadan eğitime aile kurumundan bilime kadar birçok dalda örnek verebiliriz ve bu yargıyı tüm dinlere genelleyebiliriz. Ancak bu “din” değil dini algılama-anlama-uygulama sorunudur.

Örneğin, İslamiyet'te, kendisine atılan taş, gül ile mukabele eden uygulamalar da olmuştur. Kurşun ile mukabele eden uygulamalar da olmuştur. Bu uygulamalar dinin temel prensiplerini bağlamaz. Dikkate alınması gereken dinin temel prensipleridir. İşte Russell'ın görüşlerinin temelindeki en tutarsız nokta da bu noktadır diyebiliriz. Çünkü Russell din ile dinin algılanışını bir ve aynı tutmuştur. Diğer taraftan dinin algılanışı Russell'ın bahsettiğinden çok daha karmaşık ve sözü edilemeyecek kadar da farklılık arz etmektedir. Ki bu durum gayet doğaldır. Çünkü her insanın eğitim düzeyi, sosyal statüsü, ekonomik durumu, mizacı, kişilik ve karakteri birbirinden çok farklılıklar arz edebilmektedir. Doğal olarak bu insanların dini anlayış ve uygulamaları da bu farklılıklardan etkilenecektir.

Diğer taraftan özgürlüğü ele alalım. İnsan özgür olabilir mi? Ya da insan ne kadar özgür olabilir? Sorularını cevaplandırmaya çalışalım. Russell'a göre, din varsa orada özgürlük yoktur. Çünkü din insanın davranışlarını sınırlandırmaktadır. Acaba din olmadığında orada tam anlamıyla bir özgürlük olacak mıdır? Bu tartışmalı bir konudur. Şu kadarını da söylemeliyiz ki insan sonuç olarak imkanları nispetinde özgürdür. Fakir bir insan zengin olma özgürlüğüne sahip değildir. Yine aynı şekilde çirkin bir insan güzel olma özgürlüğüne sahip değildir. Hayatımızdaki sınırlılıkları görmezden gelmek kolay görünmemektedir.

Russell bir taraftan dinin ciddiye alınacak, önemsenecek bir konu olmadığını söylerken diğer taraftan din hakkında birçok görüş belirtmiştir. Ayrıca hayatı boyunca din karşıtı olduğunu ifade etmiştir. Önemsemediği ve ciddiye alınmaması gerektiğini

söylediği bir konuyu kendisine muhatap olarak alması da ilginç bir durumdur. Bir diğer taraftan tüm insanlık tarihi boyunca etkisini sürdürmüş ve halen de sürdürmekte olan ve tarihi, insanlık tarihi kadar eski olan “din”i önemsememek ve ciddiye almamak tüm insanlık tarihi ve insanları ciddiye almamak değil midir? Ki bunu öneren, insana ve insanlığın onuruna son derece önem veren bir kişi ise bu durum nasıl açıklanabilir? Russell burada da kendisini paradoksal bir duruma düşmekten kurtaramamıştır.

C) RUSSEL’ A GÖRE DİNİN DEĞERİ NEDİR?

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Russell, din kavramını insanların hayatlarının her anında sığınabilecekleri ve her zaman koruyucu görevi yapan bir liman kalkanının içeriği ile özdeş saymaktadır. Dini, toplumsal bir olgu olarak ele alan Russell, her şeyden önce bu olgunun, insanların hayatında ne kadar önemli yer tuttuğunu ifade eder. Ancak bu ifadelendirme, Russell’ın dini tasvip ettiği veya onun önemine istinaden bir ifadelendirme değildir. Tam tersine Russell, dini kuru bir takım kurgulardan ibaret saymaktadır.¹⁵⁸

O, dini bir kurtarıcı gibi görenlerin de yanlış yolda olduklarını ifade eder. Ona göre, dinin toplumsal yapıda kabul görmesinin de akılla açıklanabilecek hiçbir tarafı yoktur. Çünkü insanlar dini kabullenmede özellikle duygularıyla hareket ederler ki bu, Russell açısından hiçbir şekilde ciddiye alınmamaktadır. Ancak Russell’ın, Rahip Copleston ile yaptığı tartışmada kendisine iyi ile kötüyü nasıl ayırdığı sorulduğunda “duygularıyla” şeklinde cevap vermesi, dinin duygularla kabullenildiği ve bu yüzden de bir değer taşımadığı iddiasını kendiliğinden çürütmektedir.

Her şeye rağmen kendi dünyasında bir din profili çizmeyen Russell, dinin insanlar için önemli bir dayanak noktası olduğu görüşündedir. Ancak Russell, böyle düşünmenin mantıkla açıklanabilir bir tarafının olmadığını ifade ederek, insanların nazarında önemli bir kavram olan dinin, bireysel olarak kendi dünyasında hiçbir anlam ifade etmediği düşüncesindedir. O halde din gerçeği hemen her toplumun önemle

---

¹⁵⁸ A.g.e, s.153.

tuttuğu bir kurumsal yapı olmasına rağmen, Russell için bu anlamda dinin hiçbir fonksiyonu ve önemi söz konusu değildir.

Russell'a göre, dini benimseyip onu bir kurum haline getiren ve ona önem kazandıran insanların, duygusal hareket ettikleri ve dini bir korunma ve sığınılacak bir yer olarak gördükleri gerçeği apaçık ortadadır. Kaldı ki Russell, dini bir tabu olarak görenleri her platformda eleştirmiş ve dini, "sığınma" ve "korkudan kurtulma" düşüncesinin somut bir ifadesi olarak değerlendirmiştir.¹⁵⁹ Ancak, Russell, çıplak realitenin bazı durumlarda insan yaşamına yetmeyeceğini dikkate almamıştır. Çünkü çıplak realite, insanı umutsuzluğa sürükler. Halbuki insanın kalbi umutlarla doludur. İnsan bu umutlarla realiteyi, reel hayatı bazı imgeler, anlam ve değerlerle bezemeye çalışır, hayatı çekilir bir hale getirir. Nitekim umutsuz insanın yaşamasına olanak yoktur. Umut ise ancak bir inanma ile birlikte dir.¹⁶⁰

Görülüyor ki Russell, fikir belirtirken, dinlerin en önemli işlevlerinden birinin, evren ve insanın var oluşuna ilişkin bir açıklama sunarak hayata bir anlam vermesi olduğu¹⁶¹ gerçeğini ihmal etmektedir. Russell, her şeyin mantıkla açıklanması gerektiği görüşündedir. Ancak acaba dünyamızda ve yaşamımızda her şeyi mantıkla açıklayabilmek mümkün müdür? Günümüzde de bilimin –Russell'ın kastettiği anlamda- açıklayamadığı pek çok konu vardır. Örneğin aşk, sevgi, düşünceler vb. Ben düşünüyorsam düşüncemin varlığını bilirim. Aynı şekilde bir başka insanın düşüncelerinin olduğunu da bilirim. Fakat bu düşünceler masa üstüne her hangi bir nesnenin konulması gibi konulamaz. Bu gibi soyut şeyleri bilim açıklayamamaktadır. Kaldı ki somut konularda da bilimin açıklayamadığı birçok konu vardır. Örneğin depremi ele alalım deprem herkes tarafından bilinir, bilim de bazı açıklamalar getirmektedir. Ancak deprem nerede, ne zaman, kaç şiddetinde olacak bunu belirtmemesi depremin olmayacağı anlamına gelmez. Burada Russell, bilim bu bilgilere de ulaşacaktır diyecektir. Fakat bu bugün için bir varsayım olmaktan öteye

---

¹⁵⁹ GÜL, Fikri, a.g.e, s.143-144.

¹⁶⁰ MENGÜŞOĞLU Takiyyettin, Felsefeye Giriş, s.289, Remzi Kitabevi, İst. 1988

¹⁶¹ KÖKTAŞ, M. Emin, din ve Siyaset, s.268, Ank, 1997

geçemeyecektir. Bilimin bizi aydınlatması da hayli ilginçtir. Bu aşamada Russell'ın bilim görüşünü ve dinle ilişkisini incelememiz yerinde olacaktır.

D) RUSSEL' DA DİN VE BİLİM MÜNASEBETİ

Bilim Nedir?

Bilim, zaman ve mekan dünyasında yer alan şeylerin, olgu ve olayların yapılarını, onların arasındaki sebep-sonuç bağlantılarının oluşturduğu düzeni keşfetmeyi; bu konuda elde edilen verileri dedüktif bir sistem içinde toplamayı ve nihayet bütün olup bitenlerin hangi temel yasalara göre cereyan ettiğini belirlemeyi gaye edinen beşeri faaliyettir.

Bilim, esas itibariyle, olgu ve olaylarla uğraşır ve değer dünyasını dışarıda tutmaya çalışır. Bu ikinci çabasında ne ölçüde başarılı-yahut bazılarına göre, başarısız- olduğu bilinen bir husustur.¹⁶²

Bilimsel hükümlerimizde, şahsi faktörler, hisler vs.nin rol oynamaması gerekir. Bilimsel faaliyet, gayri şahsidir. Söz gelişi, bilimsel sonuçların bugün hayatımızı geniş ölçüde etkilediğini kimse inkar edemez. Buna rağmen, hiçbir hayat tarzı veya dünya görüşü için kelimenin hakiki manasıyla “bilimsel” sıfatını kullanamayız. “Bilimsel dünya görüşü” sözündeki “bilimsel” terimi, ait olduğu sınırların ötesine götürülmüş bir terimdir. Dünya görüşleri her çeşit beşeri faaliyete göre oluşur ve onların hepsini içine alır. Bir dünya görüşünde din, sanat, ahlak vs.de vardır. Bu durumda bilimsel dünya görüşü sözü, yanlış olmasına rağmen, sadece şu açıdan bir anlam ifade eder ki, o da oluşmasında bilimin birinci derecede önemli rol oynadığı dünya görüşü” anlamına gelir. Dünya görüşlerinde değerlerin önemi son derece büyüktür. Bilim için hem “tarafsız”, “objektif”, “değerden bağımsız” diyeceğiz; hem de onu bütün değerleri içine alan “dünya görüşüne” sıfat yapacağız. Bu “bilim” terimini ait olmadığı yerde kullanmak

---

¹⁶² S.AYDIN, Mehmet, Din Felsefesi, s.20-21.

demektir. Bilim geçerli genellemelere gitmeye çalışır. Bir tek defa olan bir şey, bu anlamda, bilimin konusuna girmez.¹⁶³

Bilim modern hayatın ilk olgusu, din ise anlamın perennial taşıyıcısıdır. Dinin daha egemen olduğu pre-modern dönemlerde, dinin öneminden bahsetmeye herhalde pek gerek yoktu. Bilimin ve hatta bilimciliğin egemen olduğu ve her kesimden insanı etkilediği çağımızda da bilimin önemine dair insanları ikna etmeye çalışmaya pek fazla gerek görülmemektedir. Fakat dinin, bilim çağı olarak da adlandırılan çağımız insanı için de, vazgeçilmez bir gereksinim ve önemli bir güç olduğunun hatırlatılmasında yarar olabilir. Bilgi ve bilim yanında, din, modern çağda da, önemli bir güç olmaya devam etmektedir. Özellikle etnik monoteistik dinler, güçlerini çoğunlukla iyi duygu, düşünce ve inanç yönünde; iyi yaşam, davranış ve ilişkiler doğrultusunda; iyi kavrayış, açıklama ve anlamlandırma istikametinde; ve iyi bir manevi rehberlik, ahlaki olgunluk ve ilahi yakınlaşma yönünde kullanmaktadırlar ki her çağın insanı için bu türden bir güç büyük bir önem arz ediyor olmalıdır¹⁶⁴.

Din ile bilimin konuları, amaçları ve yöntemleri yeterince ayırt edilmediği zaman, rekabet ve çatışmanın yolu açıktır... disiplinsel veya entelektüel sınırlarda bir bulanıklık hakim olduğu zaman, bir tarafta bilimin işlerine burnunu sokan, hatta onun sonuçlarını bilimsel nedenlerden çok teolojik nedenlerle altüst etmek isteyen teologlar buluruz. Öte yanda da, modern bilimin sonuçlarını dini tümüyle itibardan düşürmek için kullanan bazı bilim adamları veya bilimden haberdar düşünürlere rastlarız. Belli ki gerçekten ihtiyaç duyulan şey, dinin ve bilimin yapısına ilişkin daha iyi bir anlayıştır¹⁶⁵.

“Varlığımızın ölçüye tartıya gelmeyen bir yanı da vardır.” Bilimle din, çekilecekleri alanın sınırını belirtmek için aralarında bir anlaşmaya erişmedikçe barış olanaksızdır. Böyle bir barış olsa bile yine sınır kavgaları eksik olmayacaktır¹⁶⁶.

Russell’a göre bilim, gözlem yoluyla, gözleme dayanan düşünce yoluyla, evrendeki tek tek olguları, bu olguları birbirine bağlayan yasaları bulmaya, böylece

---

¹⁶³ A.g.e, s.21.23.

¹⁶⁴ YARAN Cafer Sadık, Bilgelik Peşinde, s. 97, Araştırma Yay., Ank, 2002.

¹⁶⁵ YARAN Cafer Sadık, Bilgelik Peşinde, s. 100.

¹⁶⁶ A. Adnan Adivar, Bilim ve Din, s. 465.

gelecekteki olayların da önceden bilinmelerini sağlamaya çalışmaktır. Bilimin bu kurumsal yönünden başka bir yönü de, bilimsel düşünceden yararlanarak, bilim öncesi çağlarda elde edilemeyen, ya da çok daha pahalıya mal olan yaşama kolaylıklarını, çok üstün yaşama olanaklarını sağlayan, bilimsel tekniktir. Bu ikinci yönüyle bilim, bilim adamı olmayanlar için bile büyük önem taşır.¹⁶⁷ Ayrıca Russell, bilimin, gözlem ve deneyim vasıtasıyla olaylara nedensel kanunlar bulma uğraşısı olduğunu, bilginin sistematik takibinden başka bir şey olmadığını,¹⁶⁸ devinim yasalarıyla yer çekimi yasası gibi, bizim deneyimiz sınırları içinde istisnaları bulunmayan tek düzelikleri bulunduğunu,¹⁶⁹ iyi bir hayat için yön veren etken olduğunu¹⁷⁰ ifade etmektedir.

Ayrıca Russell, genel bilgimizin bir bölümünün türetilmiş, bir bölümünün ise temel bilgi olduğu görüşündedir. Russell'a göre kimi bilgilerimiz vardır ki bunlara yalnızca, zorunlu olarak tam mantıksal anlamda olmasa bile bir anlamda, çıkarımla elde edildikleri başka şeyler dolayısıyla inanırız. Buna karşı öteki bölümüne herhangi bir dışsal kanıtın desteği olmadan, kendileri hesabına inanılır.¹⁷¹ Russell, bilimin, her zaman tamamen doğru olmadığını, çok az yanlış olduğunu, buna karşılık bilimsel olmayan görüşlerden, teorilerden daha fazla doğru olma olasılığının her zaman bulunduğunu ifade etmektedir. Bizzat kendi ifadesiyle söyleyecek olursak bilim, “son amacında bir mertebeler dizisi halinde sıralanmış önermeler takımından ibaret olup, en alt seviyesi özel olgularla, en üst seviyesi ise evrende her şeyi idare eden bir genel kanunla temas halindedir.”

Toparlayacak olursak Russell'a göre, bilimin, her şeyden önce bir gözlem ve deneye dayandığı, gözlem ve deneye dayanmayan bir bilimin bilim olamayacağı, bilgilerin sistemli bir takibi ve birlikteliği olduğu, bu sistemli birliktelik vasıtasıyla olaylar arasında ilişkiler kurularak kesin ve doğru sonuçlara varılabileceği, olayların oluşumunda rolü olan sebeplerin araştırılarak doğru bir şekilde ortaya konulabileceği bir uğraşı alanı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Russell, mevcut teori veya doğru

---

¹⁶⁷ RUSSELL, Bertrand, Din ile Bilim, s.11-12.

¹⁶⁸ GÜL, Fikri, a.g.e.e, s.23.

¹⁶⁹ RUSSELL, Bertrand, Felsefe Sorunları, s.59.60.

¹⁷⁰ RUSSELL, Bertrand, Russell'den Seçme Yazılar, s.13.

¹⁷¹ RUSSEL, Bertrand, Dış Dünya Üzerine Bilgimiz, s.65.

yaklaşımların içerisinde de en doğrusunun yine bilim doğruları olduğunu önemle ifade eder.

Russell'a göre bilimin taşıması gereken bazı temel nitelikler vardır. Bunları kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

Russell'a göre, öncelikle bir araştırmanın veya bilimsel çalışmanın en önemli niteliklerinden birisi “ön yargı”dan uzak olmasıdır. Bilim veya her türlü bilimsel düşünce, ön yargısız, açık olmalıdır. Sınırları bir takım peşin hükümlerle belirlenmemelidir. Çünkü bilimde hiçbir baskıya ve zorlamaya yer yoktur.

* Bilim, eleştirel olmalıdır.

* Bilimsel düşünce, ölçülü, deneyci ve kendi içerisinde tutarlı olmalıdır.

* Bilim doğru olmalıdır. Çünkü bilimsel bir görüş, doğruluğuna inanmak için bazı sebepleri olan bir görüştür. Bilimsel olmayan bir görüş ise, doğru olabileceğinden değil daha başka bazı sebeplerden dolayı inanılmakta olan bir görüştür.

* Bilimin diğer bir önemli niteliği yönteminin olmasıdır.

* Bilimin en önemli özelliği geleneklere değil deneylere dayanmasıdır.¹⁷²

Ayrıca Russell bilimin yerine getirdiği bazı fonksiyonlardan da bahseder. Russell'a göre bilim, geleneksel birçok inancın terk edilmesi ve bunların yerine hurafelerden uzak, tutarlı ve inandırıcı yeni birtakım inançların, bilimsel yöntemin başarısı sayesinde benimsenmesi işlevini yerine getirmektedir. Büyücülük ve sihir gibi mevcut tasavvur ve inanışların ayıklanmasında bilimin son derece etkili olduğu kanaatindedir. Ayrıca bilim, hem iyilik hem de kötülük yapma gücümüzü ve dolayısıyla yıkıcı içgüdülerimizi kontrol altında tutma ihtiyacını artırır.¹⁷³ Russell, bilim ve bilimsel zihniyet sayesinde yeni gelişmelere tanık olduğunu ve bilim zihniyetinin gelişmesiyle de bu yeniliklerin artarak sürüp gideceği kanaatindedir.

Russell'a göre bilim, insanoğlunun gücünü geniş ölçüde artırmış ve artırmaktadır. Fakat bu gelişme, felsefi ilim itibarıyla olmaktan ziyade, teknik sahada

---

¹⁷² GÜL, Fikri, a.g.e., s.23-2.

¹⁷³ A.g.e., s.31.

geçerlidir. Bunun için Russell, bilimin en temel ve en önemli fonksiyonunun teknik alanında ortaya çıktığını ve bu gelişme sayesinde, insanoğlunun günlük hayatta bilimin ve onun bir ürünü olan tekniğin her türlü olanaklarından faydalanarak rahat bir yaşam biçimi sürdürdüğünü ifade etmektedir.¹⁷⁴

Diğer taraftan Russell bilimin bu olumlu fonksiyonlarının yanında olumsuz fonksiyonlarının da olduğunu kabul ederek şunları söylemektedir: Bilim, bize çevremizi düzenleme imkanı vermesi ve ufacıkta olsa önemli bir azınlık için zihinsel doyum olanağı sağlaması bakımından olumludur. Genel olarak bakıldığında ise, olumsuzdur. Çünkü, ne kadar örtmeye, maskeleye çalışsak da insan eylemlerini, teorik olarak önceden tahmin etme olanağını içeren bir gerekliliği varsaymakta, bundan dolayı da sanki insanın gücünü azaltmaktadır. Bu anlamda bilim olumsuz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilimde aranan - çok alelade ve tatsız- bir nesnel hakikattir.¹⁷⁵

Russell'a göre bilimin bir olumsuz fonksiyonu da savaşları daha yıkıcı hale getirmesidir. Bilimin ortaya koyduğu teknik sayesinde insanları bazen zarar verebilmesidir. Ancak, bunun yanında insanlığı geçmişte ulaşabildiğinden çok daha iyi koşullara kavuşturacak olan en önemli araç da yine bilimdir. Russell inanmaktadır ki en önemli şey aklımızın eylemlerimize egemen olmasıdır; bilim birbirimize zarar verme olanaklarını artırdıkça toplumsal yaşamın sürmesini olanaklı kılan da bu olacaktır.¹⁷⁶

Görmekteyiz ki Russell bilimin tüm olumsuzluklarına rağmen teknik gelişme sayesinde daha da ileriye gidilecek ve bilimin sağlayacağı faydalar devam ettiği sürece bilimin olumsuz yönü dikkate alınmayacaktır. Ona göre güvenilmesi gereken doğrular bilim doğrularıdır. Çünkü Russell için bilim gelişme, refah, huzur, modernlik ve geleceğe güvenle bakmak demektir.

Russell'ın bilim hakkındaki görüşlerini böylece belirledikten sonra din ile bilim arasındaki ilişkiyi nasıl değerlendirdiğine geçebiliriz. Din ile bilim Russell için, insan düşüncesinin kör inançlarının baskısından, karanlıktan bilgisizlikten kurtulma aydınlanma çabasını tarih sırasıyla, başlangıcından bu yana adım adım yansıtan bir

---

¹⁷⁴ A.g.e, s.32.

¹⁷⁵ RUSSELL, Bertrand, Sorgulayan Denemeler, s.40-46.

¹⁷⁶ A.g.e, s.53.

yapıttır. Russell, din ile bilim kör inançla us, duygusal değerle gerçek değer arasındaki kesin ayrımın bilincine varılmadıkça gerçek anlamda bir ilerlemenin mümkün olmayacağını düşünmektedir. Din ile bilim toplumsal yaşamın iki yönüdür. Din bir inançlar dizisi değil de bir duyuş biçimi olduğu sürece bilim dine dokunamaz. Din ile bilim arasındaki ilk kimi yönlerden de en önemli kavga bugün Güneş sistemi adını verdiğimiz düzenin merkezinin Güneş mi yoksa yer yuvarlağı mı olduğu konusundaki gökbilimsel tartışmadır. Örneğin Jüpiter'in uydularının yanı sıra ortaya koyduğu daha başka şeyler tanrıbilimcileri çileden çıkardı. Venüs'ün de ay gibi dönemler geçirdiği açıklandı. Ayda dağların tepelerin bulunduğu görüldü. Bu kimi yönlerden büyük bir sarsıntı oldu. Daha da korkuncu, güneşte lekeler vardı!

Bunlar, Tanrının yarattıklarında eksik bulma çabası olarak yorumlandı; bundan dolayı Katolik Üniversitesindeki öğretmenlerin güneş lekelerinden söz etmeleri yasak edildi. Kimilerinde bu yasak yüzyıllarca sürdü. Geometrinin şeytan işi olduğunu matematikçilerin de bütün dinsizler gibi sürgün edilmeleri gerektiği ileri sürüldü. Tanrı bilimciler yeni öğretinin kendi inançlarını güçleştireceğini anlamakta çok gecikmediler. Papanın buyruğu üzerine yerin döndüğünü söyleyen bütün kitaplar yasak edildi. Yerin döndüğüne inanan dinsiz sayıldı. Kilise denetimi altında bulunan bütün bilginlerle eğitim kurumlarının, Copernicus sistemini öğretmelerini yasak etti.¹⁷⁷

Yerin döndüğünü öğretmek 1839 yılına kadar baş yasaklardan sayıldı. Aynı şekilde kuyruklu yıldızların uğursuzluk belirtisi olduklarını atmosferde ortaya çıktıklarını ileri süren bu iki görüşü tanrıbilimciler büyük bir önemle savundular. Papalık da etmiş olan III. Colixtus Türklerin İst'u almasıyla sonsuz bir kedere kapılmış bu uğursuzluğu büyük bir kuyruklu yıldızın gözükmesine bağlamıştı.

Uğursuzluk belirtisi arayanlar dönüp dolaşıp volkan ve depremlere sarılmak zorunda kaldılar. Ama bunlar da yerbilimin alanına giriyordu; daha sona gelişen bu bilim dalı da bilgisizlik çağından kalma dogmalara yeni bir savaş açtı.¹⁷⁸

---

¹⁷⁷ RUSSELL, Bertrand, Din ile Bilim, s.1-34.

¹⁷⁸ RUSSELL, Bertrand, Din ile Bilim, s.35-38.

1795 İngiltere’inde hemen hemen bütün zenginler Kutsal kitaba karşı her öğretiyi mallarına yönelmiş bir saldırı, bir giyotin tehdidi olarak görüyorlardı. İngiliz düşüncesi yıllarca, Devrim’den önceki özgürlüğünden bile yoksun kaldı.

Dünyanın ilkçağları söz konusu olunca, yerbilim ile tanrıbilim altı “gün”ün altı “çağ” sayılması gerektiğini söyleyerek uzlaşıyorlardı. Ama canlılar konusunda Tanrıbilimin ileri sürdüğü bir sürü kesinlemeyi, bilimle uzlaştırmak gitgide daha güç bir iş oldu. Yaratılan türler hiçbir değişikliğe uğrayamazlardı; her biri ayrı bir yaratma eyleminin sonucuydu. Bu önermelerin herhangi biriyle ilgili bir soru sormak, Tanrıbilimcileri öfkeliendirmek demektir.

Russell’a göre, din ile bilim arasında bir başka güçlük de hayvan biliminin gelişmesiyle elde edilen, hayvan türlerinin sayısından doğdu. Şimdi bu sayı iki milyonu bulmuştu, her türden iki hayvanın gemiye alındığı göz önünde tutulunca, geminin biraz fazlaca kalabalık olabileceği düşünülürdü. Avustralya’nın bulunması yeni güçlükler çıkardı. Neden bütün kangurular Torres Boğazı’ndan atlamışlar ve geride bir çift bile kalmamıştı? Bu türden güçlükler, bütün on dokuzuncu yüzyıl boyunca din adamlarının kafalarını oyaladı durdu. Daha bir değişikliğe alışılmadan öbürü bastırıldı.¹⁷⁹

Russell din ile bilimin karşı karşıya geldiği bir başka noktanın da insan gövdesi ve hastalıkları üzerinde yapılan bilimsel incelemeler olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Hastalıklar kimi zaman bir günahla ilgili Tanrısal cezalardı, ama çoğunlukla cinlerin işiydi. Erişmişlerin aracılığı ile ya da kutsal nesnelere; dualarla, dinsel ziyaretlerle; (cin işiyse) cinleri kovakla, ya da onları (hastayı da) yıldırarak işlemlerle geçirilebilirdi ancak. Ortaçağlarda pek sık görülen korkunç vebalarla salgınlar kimi zaman cinlere, kimi zaman da Tanrı’nın öfkesine bağlanıyordu. Kara ölüm, değişik yerlerde kör inançların boy göstermelerine yol açtı. Tanrı’nın öfkesini yatıştırmakta en çok tutunan yöntemlerden biri de Yahudileri yok etmektir. Böyle kör inançlara dayanan yöntemlerin hastalıklarla savaşta çıkar yol oldukları inancından başka, bilimsel tıp araştırmaları da durmadan köstekleniyordu. Bu araştırmalarla başlıca uğraşanlar, bu konulardaki bilgilerini Müslümanlardan almış olan –Burada Russell bir başka din mensuplarını yani Müslümanları, araştırmalarla bazı bilgilere ulaşanlar olarak belirlemekte iken nasıl

---

¹⁷⁹ A.g.e, s.50-58.

oluyor da din hakkındaki görüşlerini genelleyebiliyor? Bunun cevabını değerlendirme kısmında vermeye çalışacağız- Yahudilerdi; baştan büyücülükle suçlandırıldılar, bu suçu üzerlerine aldılar, belki çünkü sonradan vergileri artırıldı.”¹⁸⁰

Russell’a göre, ilmi gelişmelerin hayata geçirilmesiyle insanların bağlı oldukları kör inançlar sebebiyle beklenen felaketlerin olmaması, tanrıbilimcilerin korkularını artırıyordu. Bostonlular her tarafa sivri demirler diktiler. Fakat depremlerde hiçbir artma görülmedi. Mucizelerin, doğanın akışını değiştirebilecekleri yolundaki inancın ölmesiyle, büyücülüğe olan inanç da çökmek zorunda kaldı. Büyücülüğün kanıtları hiçbir zaman çürütülmedi; yalnız, üzerinde durulmaya değer bir konu olmaktan çıktı.¹⁸¹

Russell dindeki bazı inançların, örneğin Hıristiyanlıktaki “Günah” inancının bilime karşı alınan tavırdaki fonksiyonunu şu şekilde açıklamaktadır: “Montreal’de görülen amansız bir çiçek salgınında, Katolik halk aşuya kaşı koydu, kiliseleri de bu davranışı destekledi. İnançlarına bağlı kimseler, Tanrı’ya bağlılıklarını türlü yollardan göstermeye çağrıldılar. Uyuşturucu (anestezi bulunduğu zaman, Tanrıbilim bir kez daha insan acılarının azalmasına engel olmaya yeltendi. Kadın çocuğunu doğururken acı çekmesi gerekliydi. Oysa kadın kloroformun etkisi altında nasıl acı çekebilirdi? Simpson, Tanrı’nın, kaburgasını çıkarmadan önce Adem’i derin bir uykuya soktuğunu söyleyerek uyuşturucunun erkeklere verilmesinde hiçbir engel bulunmadığını kanıtlamayı başarmıştı.”

Anlıyoruz ki, Russell’a göre tanrıbilimin kötü yanı, yıkıcı eğilimler yaratmak değil, böyle davranışlara yüksek bir töre süsü vermek, bilgisiz, barbar çağlardan kalma alışkanlıklara açıkça kutsal bir özellik yüklemek olmuştur.¹⁸² Öğretiler bilimle din arasındaki çatışmaların düşünsel temelini oluşturmuş, ancak bu karşıtlığın büyüklüğü, öğretilerle bağlı buldukları dinsel kurumlar arasındaki ilgilerden doğmuştur. Öğretileri şüpheyle karşılayanlar dinin yetkilerini sarsmışlar, din adamlarının gelirini azaltmışlar; ayrıca töreleri yıkmaya çalışmakla suçlandırılmışlardır. Çünkü din adamları töresel yükümlülükleri öğretilerden çıkarıyorlardı. Bundan dolayı, yalnız din adamları

---

¹⁸⁰ A.g.e, s.62-66.

¹⁸¹ A.g.e, s.5.

¹⁸² A.g.e.e, s.8.

değil, laik yöneticiler de bilim adamlarının devrimci düşüncelerinden korkmak gerektiğine inanıyorlardı.

Ayrıca Russell, bu çatışmayı ele alırken genel bir anlamda din ve bilimi kastetmediğini, kastının geçmişte ve günümüzde din ile bilim arasındaki çatışma noktalarını belirlemek olduğunu¹⁸³ ifade ederken diğer taraftan şu şekilde bir meydan okumadan da geri durmamıştır: “Bugün, sağlık bilgisine, korunma yollarına başvurarak hastalıktan, salgından kaçınmaya çalışmak hiç de dinsizlik sayılmıyor. Sağlık konusundaki gelişmelerle, insanın yaşama süresindeki artma, çağımızın en önemli özelliklerinden biridir. İnsanın mutluluğu için başka hiçbir şey yapmamış olsaydı bile, yalnız bu yönü, bilime büyük bir borçluluk duymamız için yeterdi. Dinsel öğretilerin büyük yararına inananlar, dinin insan soyuna sağlamış olduğu aynı ölçüde bir gelişmeyi gösterebilirler bakalım.”¹⁸⁴

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, Russell’ın bilimin insan soyuna sağlamış olduğu yararından bahsetmesi, bir o kadar da insan soyuna karşı, yıkım gücü en korkunç, en acımasız türden silahlar geliştirmesi gerçeğini hiçbir şekilde geçersiz kılmamaktadır. Burada ele alınması gereken uygulama sorunudur. Özgür düşünce yanlıları, kimi ülkelerin yönetimi tarafından ezilmiş, susturulmuş ya da öldürülmüşlerdir. Buna Russell, Copernicus’un kitabını papaya adamasını; Galilei’nin sözünden dönmesini, Descartes’ın, Galilei’nin görüşlerini paylaşmasına rağmen, kilisenin adamlarıyla iyi geçinmek için büyük güçlülere katlanmasını¹⁸⁵ örnek vermiştir. Din adına, Tanrı adına, “maneviyat” denilen soyut kavram adına, yığınların duyguları kolayca kışkırtılabilir. İlkel bir dayanışma ya da saldırı yönünde örgütlenebilir. Ancak aynı durum bilim için de geçerli değil midir? Ülkeleri yönetenlerin kendi politik ya da ekonomik adaletsizliklerini bilim adına yapmalarının, din adına bu gibi şeyler yapmalarından farkı nedir?

Bilim, insanoğlunun acılarını azaltmayı başarabileceği; insan yaşamıyla mutluluğuna hizmet edebileceği gibi aynı şekilde mutsuzluğuna da hizmet edebilir.

---

¹⁸³ A.g.e, s.12.

¹⁸⁴ A.g.e, s.80.

¹⁸⁵ A.g.e, s.122.

Buna nükleer bir bilim kazası olarak nitelendirilen Çernobil örneğini verebiliriz. Diğer taraftan insanlara bir takım kolaylıklar, teknik ilerlemelerle rahatlık adına fabrikaların atıklarıyla denizlerin, doğanın dolayısıyla tüm evrenin kirletilmesi; sayısız canlının öldürülmesi, doğada binlerce yıl giderilmeyecek hasarların oluşturulması, Russell'ın iddia ettiği dinin zararları fonksiyonlarından pek bir farklılık göstermese gerektir.

Nitekim Russell da bilimin olumsuz bir fonksiyon yüklenebileceğini şu sözleriyle kabul etmektedir: “insan çabasının her biçimi gibi bilimin de kurumlaştırılıp, baskı denetim altına sokulduğu zaman gerici bir niteliğe sürükleneceğini, tanımaz kılığa gireceğini kabul ediyorum. Savunduğum şey, yaratıcı etkinlikleri her şeyden önemli tutan, baskı kabul etmeyen, bilimsel düşünce tutumuyla bilimsel bir araştırma ruhudur. Bu görüşümde bir değişiklik yapmayı gereksinmiyorum.” Bu durumda Russell'ın böylesi olumsuz bir durumu bilim için göz önünde bulundurup, din için eleştiri noktası yapması ne kadar tutarlıdır?

Ayrıca Russell'ın eleştirileri bilim ve Hıristiyanlık münasebeti çerçevesinde dönmüştür. Bunların her dini ilgilendiren ve aynı zamanda ilgilendiremeyen tarafları vardır. Bilim ve teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan problemlerin bir kısmı, sadece Hıristiyanlığı, bir kısmı sadece “Kitaplı Dinler”i bir kısmı da belki, bütün dinleri ilgilendirmektedir. Söz konusu, gelişmelere her dini kültürün tepkisi farklı olabilmektedir. Her şeyden önce, her dinin kendisine has bir takım özellikleri vardır. Söz gelişi, Hıristiyanlığın öyle özellikleri var ki, bunlar hemen daima bilimden yana çeşitli hücumların hedef olmuştur. Oysa bir başka din, o türden özelliklere değil de başka özelliklere sahip olduğu için aynı hücumlara hedefi olmuştur. Oysa bir başka din, o türden özelliklere değil de başka özelliklere sahip olduğu için aynı hücumlara hedef olamayabilir.¹⁸⁶ Örneğin Yahudilere göre, Hz. Musa, Müslümanlara göre, Hz. Muhammed, kendilerine vahiy gelen birer insandır. Oysa Hz. İsa'da ulûhiyet görmeyen bir insan, kilise açısından asla Hıristiyan sayılmaz. Teslis, enkarnasyon, asli günah vs. gibi temel hristiyan mefhum ve doktrinleri hep Hz. İsa'nın “Ulûhiyet”i inancından neşet etmektedir.

---

¹⁸⁶ S.AYDIN Mehmet, a.g.e., s.22-23.

Hristiyanlık büyük ölçüde bir “mucizeler” dinidir. Kurucusunun dünyaya gelişi, çarmıh olayı, tekini dirilmesi, sonunda “semadaki Babasına yükselişi” ve daha yüzlerce olay, hep “mucize” hadiseler olarak görülmüştür. Hristiyanlık –dolayısıyla onun etkisiyle gelişen Batı kültürü- için söz konusu olan bu özelliklere dikkat etmeden, Batıda görülen din-bilim mücadelesini başka bir kültür bölgesine taşımak, her şeyden önce bilim anlayışına ters düşer. Çünkü –örneğin- hristiyanlığın problemleri ile İslamın problemleri aynı değildir. Bu görüşümüzü destekleyebilecek binlerce örnek verilebilir. Mesela, yerin değil de güneşin bildiğimiz sistemin merkezi olduğu fikri ortaya atıldıktan sonra, Calvin, kıyameti kopardı; çünkü Kutsal kitapta “arz öyle tespit edilmiştir ki asla yerinden oynatılamaz” denmektedir. Oysa bir Müslüman veya budistin bu görüş karşısında farklı tepki göstereceği apaçaktır.

Bir başka konu da bilimin hücumuna –dolayısıyla Russell’ın eleştirisine- hedef olan görüşlerin çoğunun, İncillerin kaleme alındığı dönemdeki ilmi olmayan düşünceleri yansıtmadır. Söz konusu bilgi, o dönemin tahminlerinin neticesinde hasıl olmuştur. Diğer taraftan örneğin, bir Müslüman alimin Kur’an’a böyle bir gözle bakması mümkün değildir.¹⁸⁷

Ayrıca şunu da belirtmeliyiz ki kesinlik bir talep olmalıdır; düşüncenin icrasının ön koşulu değil.¹⁸⁸ Hakikati bilimle sınırlamak, bilimin emrettiği bir netice değil, olsa olsa bir ideolojidir. Ünlü İngiliz bilgini A.S. Eddington (1882-1944), ilmi bilginin gösterdiğinin dışında hakikat kabul etmeyen safdil bilim adamını, gözleri iki inç-kare olan bir ağla denize açılan balıkçıya benzetir. Balıkçı, ağının yakalayamadığı kadar küçük olan balıkların var olduğuna inanmaz. Kendi metotlarıyla yakalayamadığı hakikatleri yok farz eden bilim adamının durumu balıkçının durumundan pek farklı değildir.¹⁸⁹

Russell, nasıl ki dinin duygu alanında kalması gerektiğini iddia ediyorsa aynı şekilde bilimin de “Tanrı’nın Varlığı”nın bir bilim problemi olmadığını da göz önünde tutmalıdır. Böyle olduğu içindir ki klasik Newton fiziğine bağlı olduğu halde Allah’a

---

¹⁸⁷ A.g.e, s.2-25.

¹⁸⁸ MOLES Abraham, Belirsizin Bilimleri, (Çev. Nuri Bilgin), s.85, İst, 2001.

¹⁸⁹ S. AYDIN, Mehmet, a.g.e, s.29.

inanan insanlar bulunduğu gibi –bizzat Newtonun kendisi dindar bir insandı. Rölative fiziğini veya kuantum fiziğini benimseyip Tanrı'ya inananlarda bulunmaktadır. Eğer iman, şu veya bu teorinin teorik neticesi olsaydı, söz konusu inanç birliğinin olmaması gerekirdi.¹⁹⁰ Halbuki Russell insanların sorunlarını çözdükleri takdirde dinin de ortadan kalkacağını düşünmektedir.¹⁹¹ Eğer Russell iddiasında haklı olsaydı günümüzde Hıristiyanların oranının hayli düşük olması gerekirdi. Dolayısıyla bilimin getirdikleriyle dinin geçersiz kalacağını iddia etmek doğru değildir. Bu bağlamda Russell'ın yaptığı meydan okumaya aynı şekilde karşılık vermek hiç de zor değildir. Tüm bilim adamları insanda doğuştan bulunan anlam arayışlarını “din” mefhumu kadar karşılayabilecek bir bilimsel teknik gösterebilirler de görelim!

Bu imkansızdır. Çünkü bilim ile din'in alanları farklıdır. Din insanın duygu dünyasına hitap ederken, bilim; deneyimin sınırları içinde istisnaları bulunmayan tekdüzelikleri bulmaya çalışmaktadır. Nitekim Russell'da böyle düşünmektedir. Ancak din ile bilimin paralel ilerleyebileceği inanç sistemlerini de kabul etmek gerekir.

Sonuç olarak Russell bu konuda da çelişkili bir tavır sergilemektedir. Her şeyden önce kendisinin de savunduğu bilimsel anlayışa ters düşmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere ona göre bir bilimsel araştırmada öncelikle tüm kanıtlar ve bilgiler bir araya getirilir, daha sonra o konuda bir yargıya ulaşılır. Hâlbuki kendisi din-bilim münasebeti hususunda birçok yargıya varırken tüm dinleri dikkate almaksızın ve Hıristiyanlığın dışındaki dinler hakkında ayrıntılı ve yeteri kadar bilgi sahibi olmasızın; Hıristiyan kurum, öğreti ve törelerini dikkate alarak bunu diğer tüm dinlere mal etmiştir.

E) RUSSEL' DA DİN VE FELSEFE MÜNASEBETİ

Bu başlık altında da tüm II. Bölüm alt başlıklarında olduğu gibi önce ilgili konunun tanımını sonra Russell'ın o konu hakkındaki tanımını ve görüşlerini daha sonra

---

¹⁹⁰ A.g.e, s.29.

¹⁹¹ RUSSELL Bertrand, Russell'den Seçme Yazılar. s.45.

da din ile münasebetini Russell açısından açıklamaya çalışacağız. Bu doğrultuda öncelikle felsefe nedir? Sorusunu cevaplandırarak başlayabiliriz.

Felsefe sözcük anlamıyla “bilgi-severlik”tir.¹⁹² Felsefe İ.Ö. VII-VI. Yy.da miletos’da Thales’le başladı. Thales’in böyle bir sözcüğü kullanmadığını, tanımlamadan ilk kullananın ise Samos’lu Pythagoras (İ.Ö. 50–4909) olduğunu biliyoruz. Sözcük bugün ondan anladığımızı az çok yaklaşıyor –ya da bugünkü anlamına başlangıç olabilecek biçimde- ilkin Aristoteles (İ.Ö. 384-322) tarafından tanımlanmıştır.¹⁹³

Hangi felsefeciye sorarsak soralım veya hangi felsefe yapıtına bakarsak bakalım üzerinde uzlaşılabilir bir tanım bulmak hemen hemen imkansızdır. Sonuçta her düşünür ve yazar felsefeyi kendi bakış açısından ve farklı amaçlarla tanımlar. Bunun sebebi ise öncelikle bizzat felsefenin mahiyeti ve ilgilendiği konuların çeşitliliğine bağlı olarak ortaya çıkan farklı bakış açılarıdır. Diğer bir temel sebep ise herkesin tanımlamadan daha ziyade alışık olduğu “bilim” maddesine paralel nesnel, somut bir belirleme beklentisi içinde olmasıdır.¹⁹⁴ Ama yine de bir tanım yapacak olursak –iddialı bir tanım- felsefe kavramları oluşturmak, keşfetmek, üretmek sanattır.¹⁹⁵ Felsefe, bir edimdir. Yaratma ve kurma edimidir. Yarattığı kurduğu şeyler ise KAVRAMLAR’dır.¹⁹⁶

Din ve felsefe ilişkisinde dikkatli olmak gerekir. Dinin kaynağı kutsal iken felsefeninki beşeridir. Felsefede gerçeklere neden ve sonuç ilişkileri içinde akıl, akıl yürütme, duyu organları ve başka yollarla varılır. Fakat dinde ortaya konan doğrular özellikle tek Tanrılı dinlerde vahiy yoluyla iletilmektedir. Birisinde beşeri bir çaba, akıl yürütme ve sorgulama temel olarak alınırken, dinde inanç (iman) temel olarak alınmaktadır. Ama bu demek değildir ki felsefede inanç, dinde akıl yoktur. Sorun yöntem farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu da az bir fark değildir. İki ayrı yaklaşım

---

¹⁹² SÖZER, Önay, Felsefenin ABC’si, s.14, İst, 1992.

¹⁹³ A.g.e, s.1.

¹⁹⁴ ÇİLİNGİR, Lokman, Niçin Felsefe, s, Ank, 2003.

¹⁹⁵ DELEUZE Gilles, GUATTARI Felix, Felsefe Nedir (Çev. Turhan Ilgaz), s.12, İst, 2004.

¹⁹⁶ A.g.e, s.8.

biçimi ve iki ayrı tavır (filozofun ve din adamının tavrı) iki ayrı bilgi türünü meydana getirmektedir¹⁹⁷.

Din ile felsefe konuları ve sahaları, kavramları ve kullandıkları ifadeleri, soruları ve sorulara cevapları, realitelere yönelik ve onları açıklama tavırları, üyelerinin ortak olan yanları yönünden benzeşmekte; kaynakları, verdikleri hükümler, birbirlerine yaklaşımları, teorik ya da pratik olmaları, ferdi ve sosyal hayata olan etkileri yönünden ise ayrılmaktadırlar¹⁹⁸.

Russell'a göre, birçok filozofta olduğu gibi, felsefe kavramı üzerinde de, ortak bir tanım verilmesi söz konusu değildir. Farklı bakış açıları söz konusudur. Russell, felsefe kavramını "üzerlerinde henüz belirli bir bilginin var olmadığı konularda kurgular yapmak" şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre felsefe, bizim bilmediklerimizin tamamını teşkil eder. Russell görüşlerine şöyle devam eder " ... Ben hiçbir şeyden emin olmamak gerektiği düşüncesindeyim. Eminseniz, aldandığımızdan da emin olabilirsiniz, hiçbir şey emin olmaya değmez çünkü. İnsan inandığı şeyler içinde her zaman biraz kuşkuya da yer bırakmalıdır ve bu kuşkuya rağmen yine de enerjiyle hareket edebilmelidir."¹⁹⁹ Hemen belirtelim ki Russell'ın şüpheciliği bir septik şüphecilik değil, doğru sonuçlara varmamızda işimize yarayacak olan bir yöntemsel şüphe (Descartes türü bir şüphe)dir.

Russell'a göre felsefe, inançlarımızı bize üstünlük sırasına göre göstermesi bakımından oldukça önemlidir. En çok güvendiklerimizden başlamalı, her birini ilgisiz eklentilerden olabildiğince kurtarıp yalıtarak bize sunmalıdır.²⁰⁰

Russell'ın felsefesi, esas olarak bilime dayanan bir felsefe olduğundan realist bir felsefe, diğer taraftan bilimin olaylarda kabul ettiği çokluğu da kabul ettiği için, plüralist (çokçu) bir felsefedir. Ayrıca Russell, her şeyden önce bütün felsefenin esasını mantığın oluşturduğunu ifade etmektedir. Felsefe, eski zamanlardan itibaren bilgi dallarından en çok bilgi üreten bir bilgi dalı olmakla beraber bunları sonuçlandırma bakımından da en az sonuca giden bir bilgi dalıdır.

---

¹⁹⁷ İhsan TURGUT, Felsefenin Temel Sorunları, s. 10.

¹⁹⁸ Hüsameddin ERDEM, Din-Felsefe Münasebeti, s. 193.

¹⁹⁹ GÜL, Fikri, a.g.e, s.63-65.

²⁰⁰ RUSSEL, Bertrand, Felsefe Sorunları, s.25.

Felsefenin en çok bilgi üreten bir bilgi dalı olmasına rağmen bu bilgilerin nihai hedefe ulaştırılmaması aynı konuda karşıt görüşler ileri süren filozoflardır. Ona göre, felsefeyi bilimden ayrı bir irdeleme alanı yapan şey de eleştiridir. Aynı zamanda felsefenin kullandığı bilgi eleştirisinin, yıkıcı türden olmaması gerekir. Russell'a göre felsefenin görevi sadece çözümlene yapmaktır. Ona göre felsefe ikinci basamaktır. Birinci basamakta bilim doğruları vardır. Felsefe, bilimsel bir şekilde ve yorulmadan, sabırla olayların çözümünde etkin rol oynamalıdır. Ancak bu rol, bilimsel ilkelere bağlı olmalı ve bu ilkelerin dışına çıkmamalıdır. Felsefe, ilkelerini dinden veya ahlaktan değil, doğa bilimlerinden yararlanarak çıkarmalarıdır.²⁰¹

Felsefe, onun sorularına kesin yanıtlar almak için değil –çünkü kural olarak kesin yanıtların doğruluğu bilinemez- soruların kendileri için öğrenilmelidir; çünkü bu sorular neyin olanaklı olduğu üzerindeki kavrayışımızı genişletir, düşünsel imgelemimizi zenginleştirir ve zihni kurgulara kapayan dogmatik güveni azaltır. Felsefenin değeri, geniş biçimiyle, onun kesinlik-sizliğinde aranmalıdır. Düşüncelerimizi alışkanlıkların zorbalığından kurtaran olanaklar sunmalıdır bize.

Russell'a göre din bakımından en önemli inançların doğruluklarının kesin tanıtılarla kanıtlanabileceği birçok filozof tarafından kabul edilmiştir. Böyle girişimlerin üzerinde yargıya varabilmek için insan bilgisinin bir incelemesini yapmak ve yöntemleriyle sınırları üzerinde bir düşünceye varmak gerekir. Böyle bir konuda dogmatik konuşmak doğru olmaz; dinsel inançlara felsefi kanıtlar bulma umudundan kaçınmak zorundayız. Bu yüzden böyle sorulara verilen belli bir yanıtlar takımını felsefenin değerinin bir yanı olarak alamayız. Felsefe onu öğrenenlerin herhangi bir varsayımsal kesinlikle kanıtlanabilir bir bilgi yığını kazanmasına bağlı olmamalıdır.²⁰²

Ayrıca Russell'a göre felsefe merak duygumuzu canlı tutmakta, üzerinde durduğu şeylerin yüceliğinde ve bunların sonucu olarak dar ve kişisel amaçlardan kurtulmaktadır. Biz ilgilerimizi bütün dış dünyayı da kapsayacak biçimde genişletmedikçe, kuşatılmış bir kaledeki birliğe benzeriz. Eğer yaşamımızın yüce ve özgür olmasını istiyorsak, şu ya da bu yoldan, bu tutsaklık ve çekişmeden kurtulmamız

---

²⁰¹ GÜL, Fikri, a.g.e, s.2-80.

²⁰² RUSSELL, Bertrand, a.g.e, s.138-139.

gerekir. Bu kurtuluş yollarından biri felsefi düşünceye dalmadır. Felsefi düşünceye dalma, evreni iki düşman kampa bilmeksizin her şeye yansız olarak bakar. Özgür us Tanrı'nın gördüğü gibi, burada ve şimdi olmaksızın, umutsuz ve korkusuz, alışılmış inançların ve geleneksel ön yargıların engeline takılmadan, dingin, tutkusuz yalnız ve yalnız bilgi isteğiyle görür.

Bizi duvarlarla çevrili bir kanıtın değil, evrenin yurttaşı yapan da budur. İnsanın gerçek özgürlüğü ile dar umutların ve korkuların köleliğinden kurtuluşu da bu evren yurttaşlığında yatmaktadır.²⁰³ Russell'ın belirttiği görüşlerinden açıkça anlamaktayız ki insansal isteklerimizin doyurulması umudunu- dünyanın şu ya da bu özlenir törel özelliği olduğunu tanıtlama umudunu –karşılama bakımından felsefe, Russell'ın görüşüne göre hiçbir şey yapamaz, iyi bir dünya ile kötüsü arasındaki ayırım, dünya da tikel şeylerin tikel özelliklerinin ayırımıdır: Bu, felsefe alanına girmek bakımından yeterince soyut bir ayırım değildir.²⁰⁴

Sonuç olarak Russell felsefenin kesinlikle dinden beslenmemesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü bu felsefeyi, dogmatik inançlar alışkanlıklar, önyargılar ile sınırlandırarak ve dar bir bakış açısı içerisine mahkum edecektir. Hâlbuki o felsefenin – ancak ve ancak- bilimin henüz ulaşamadığı, henüz bilmediklerimiz konusunda bize olasılıklar sunarak ve bunu yaparken de bir kesinlik iddiasında olmadan, yöntemsel bir şüphe içinde değerli olacağının altını çizmektedir. Felsefe temelini dinden aldığı takdirde işe önyargılarla başlayacaktır. Bu da Russell'ın felsefe anlayışına ters düşmektedir. Diğer taraftan dinsel inançlara felsefi kanıtlar aramanın da * Russell'a göre bir değeri yoktur. Çünkü din, felsefeden kesin temellendirmeler bekler halbu ki Russell anlayışındaki felsefe değerini kesinliksizler, olasılıklar sunmasından almaktadır. Bu yönüyle de bilime en yakın alan olarak felsefeyi görmektedir. Doğal olarak dine felsefi kanıtlar olabileceğini kabul etmiş olsaydı onu –yani dini- bilime çok yaklaştırmış olurdu ki bu O'nun –Russell'ın- din hakkındaki fikirlerine taban tabana zıt düşmektedir. Russell'a göre bir bütün olarak evrenle ilgili bilgi metafizikle elde edilemeyecek ve

---

²⁰³ A.g.e, s.140-143.

²⁰⁴ RUSSELL, Bertrand, Dış Dünya Üzerine Bilgimiz, s.32.

* Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Tanrı'nın Varlığının Delilleri II. Bölüm.

mantık yasalarına dayanarak şöyle ve şöyle şeylerin var olmaları gerektiği şöyle ve şöylelerince olamayacakları yönde getirilen kanıtlar eleştirel bir irdelemeye dayanmayacaktır. Bunun mümkün olması halinde de ebedi, değişmez, kusursuz tinsel bir birlik olurdu fakat Russell bunu kesinlikle mümkün görmemektedir.

Diğer taraftan Russell'ın bu konudaki görüşlerine değinmemizin gerekli olduğunu düşündüren bir nokta da Russell'ın felsefeyi adeta bilimin bir öncülü gibi görmesidir. Nitekim bunu şöyle dile getirmektedir: “Şimdi astronomiye göre bütün gökyüzü araştırmaları bir zamanlar felsefe içindeydi. Bunun gibi, insan zihninin araştırılması da ilk başta felsefenin bir bölümüyken, şimdi felsefeden ayrılarak ruhbilim olmuştur. Yani felsefedeki belirsizlik, büyük ölçüde, gerçek olmaktan çok görünüştedir: Bu güne dek kesin yanıtlar bulmuş sorular bilimlere içine alınmış bulunmayanlar ise felsefeye bırakılmıştır.²⁰⁵ Bundan Russell adına şöyle bir sonuç çıkarmamız gayet doğaldır. Felsefe şu an için cevaplayamadığı soruları ilerde cevaplandırabilme ve bunu da bilime katabilme olasılığına sahiptir. –Tabiidir ki bu sorulara din içinde yer alan bazı konular da dahildir- O halde Russell felsefe bunu başarabildiğinde dinin içinde yer alan kavramların da bilime dahil olabilmelerini de kabul edecek olsa gerektir. Nitekim o böyle bir durum olmadığı için –inanç boyutunda- ateist olduğunu dile getirmektedir. Bu durumda Russell ve onun görüşleri bakımından olasılıkların ne denli bir hayati önem taşıdığı açık bir şekilde görülmektedir. Çarpıcıdır ki Russell'ın olasılıkları hep göz önünde bulundurma tavsiyesine uyduğumuzda Russell'ın her an teist olabileceğini de hesaba katmamız gerekiyor. Yalnız Russell bu fikre hoş bakar mı? Tartışılır...

F) RUSSEL' DA DİN VE AHLAK MÜNASEBETİ

Ahlak kelimesi Arapça “hulk” (veya huluk) kelimesinin çoğulu olup Türkçe’de tekil olarak kullanılır. “Hulk; din, tabiat, huy ve karakter gibi manalara gelir.” İngilizce’de ahlak karşılığında kullanılan moral kelimesi de, “Latince” moralis kelimesinden türetilmiştir. Moralis adet, karakter, hal ve hareket tarzı demektir. Demek

---

²⁰⁵ RUSSELL, Bertrand, Felsefe Soruları, s.13-138.

ki kelime anlamı ile ahlak, huy, karakter, hal ve hareket tarzı gibi manalara gelmektedir.²⁰⁶

Russell'a göre ahlak konusu kişinin bundan ne anladığıyla ilgidir. O bu konudaki kendi fikrini ise şu şekilde dile getirir: "Ben önemli erdemlilerin iyi bir zeka ve iyi yüreklilikte olduğuna inanırım."²⁰⁷ Geleneksel ahlak çalışmaları iki yön gösterirler. Bunlardan biri töre kurallarıyla ilgilenir, ikincisi de neyin, iyi, neyin kötü olduğunu kendince belirtmeye çabalar.²⁰⁸ Russell'ın önerdiği ahlak anlayışı batıl inançlardan ve planlı deliliklerden arınmıştır; şu bildik kardeşler, korku ve nefret de yoktur ve insanlar birbirlerini, tıpkı şimdi düşmanlarının felaketini istedikleri kadar büyük bir tutkuyla severler. Her ne kadar böyle bir görüş karşısında her akılcı insanın sevinmesi beklenirse de insanoğlu farklı düşünmüş ve barbarlıklarla dolu geçmişini taklit etmeyi sürdürmekte karar kılmıştır.²⁰⁹

Russell, ahlak sistemini şu şekilde açıklar: "Gerçekte, bizim yan yana giden iki tür ahlak sistemimiz vardır: Birincisi öğütlediğimiz ama uygulamadığımız ahlak; öteki de uyguladığımız ama sadece ara sıra öğütlediğimiz ahlak. Uygulamada, geçerli olan ahlak ilkemiz mücadele yoluyla elde edilen maddi başarıdır ve bu husus bireyler için olduğu kadar uluslar için de geçerlidir. Bunun dışındaki her şey bize safdillik ve saçma olarak görünür."²¹⁰ Bu ifadelerle Russell'ın ahlak hakkındaki görüşlerini özetledikten sonra din ile ahlak arasındaki ilişkiye ve bu konuda Russell'ın değerlendirmelerine geçebiliriz.

Din ile ahlak arasındaki ilişkiye baktığımızda, bu münasebetin hayatımızı yakından ilgilendirdiğini görmekteyiz. Din ile ahlak arasındaki münasebet düşünce tarihinde genellikle iki şekilde ele alınmıştır. Dinden ahlaka doğru giden bir yol takip edilerek; ahlaktan dine doğru giden bir yol takip edilerek. Birinci yol, ahlakı dine bağlamakta ve böylece dini vasfı ağır basan bir ahlak anlayışına –bir teolojik ahlaka-

---

²⁰⁶ KILIÇ, Recep, Ahlakın Dini Temeli, s.1. Ank, 1996.

²⁰⁷ RUSSELL, Bertrand, Neden Hristiyan değilim, s.11.

²⁰⁸ RUSSELL, Bertrand, Din ile Bilim, s.15.

²⁰⁹ RUSSEL, Bertrand, Russell'den Seçme Yazılar, s.103.

²¹⁰ RUSSELL, Bertrand, Sorgulayan Denemeler, s.112.

kapı açmaktadır. İkinci yol ise, insanın ahlaki tecrübesin-den hareket ederek ilahiyatı temellendirmeye ve bu şekilde ahlaki yanı ağır basan bir ilahiyata –bir ahlak teolojisine- kapı açmaktadır.²¹¹

Russell ise din ve ahlak hakkındaki görüşlerini şu şekilde temellendirir: O'na göre, cinsel ahlak, nüfus sorunu, ailede babanın yeri gibi sorunlar tek tek incelenmeden hiçbir ahlak görüşü sağlam temellere dayandırılıp hakkında doğru ya da yanlış denilemez. Toplumdaki cinsel ahlak çeşitli basamaklara ayrılır. Bunların birinci basamağını, çeşitli ülkelerde görülen tekeşlilik veya çokeşlilik gibi yasal kurumlar oluşturur. İkincisi ise yasanın karışmadığı, teoride olmasa bile pratikte bireylerin isteğine bırakılmış, toplum tarafından belirlenen basamaktır. Dünya tarihinin hiçbir döneminde, Sovyet Rusya hariç, cinsel ahlak gelenek ve boş inançlardan arıtılarak, rasyonel düşünce tarafından belirlenmemiştir. (Burada yazar Sovyet Rusya uygulamasının iyi olduğunu kastetmemektedir. Bir tespit yapmaktadır.) Mutluluk ve huzur için en iyi cinsel ahlakın hangisi olduğunu belirlemek güçtür. Çünkü bu, şartlara göre değişir. Örneğin sanayileşmiş toplumlarla ilkel tarım toplumlarında bu birbirinden farklıdır.²¹²

Belki bilgi birikimimiz arttıkça en iyi cinsel ahlakın iklimden iklime ya da bölgeden bölgeye değiştiğini kesin olarak söyleyeceğiz. Cinsel ahlak, bireyi, karı-koca ilişkilerini, aileyi, ulusu, uluslar arası ilişkileri çok farklı şekillerde etkiler. Batı uygarlığında cinsel ahlakın başta gelen amacı kadının namusunu korumaktır. Çünkü namus korunmazsa baba belirsiz olur ve ataerkil aile var olamaz. Bunun yanı sıra Hıristiyanlığın erkek namusu üzerinde de durması asetisizm (riyazet)'den kaynaklanmıştır. Bazı ülkelerde gelin satın alınırken, bazılarında –örneğin Fransa'da güvey satın alınmıyor. Ayrıca boşanmada da farklılıklar görülüyor. Örneğin aşırı Katoliklerde boşanmaya izin verilmez. Eski Çin kanunlarına göre ise koca karısını gevezeliğinden dolayı boşayabilir.²¹³

---

²¹¹ S. AYDIN Mehmet, a.g.e., s.306.

²¹² RUSSELL, Bertrand, Evlilik ve Ahlak, s.8.

²¹³ RUSSEL, Bertrand, Evlilik ve Ahlak, s.9-10.

Zührevî hastalığın işlenmiş bir günahın cezası olduğu düşünülüyor için tıp bunu kolayca engelleyebileceği halde, zührevî hastalığın utanç verici bir şey olduğu düşüncesiyle hastalık gizli tutuluyor; böylece bir an önce iyileştirilmesi ya da kökünden kazınması engelleniyor.

Russell, insanların çağlar boyunca, bir takım psikolojik etkilerle zalim sistemleri kabul ettiği kanaatinde olduğunu ifade eder. Ona göre bu gün bile bunu en uygar toplumlarda görebiliriz²¹⁴. Russell'a göre pek genel olan ve yüzyıllardır üstünde tartışılan bir sorun vardır. Toplumlar dogmatik bir din olmaksızın yeterli bir ahlak düzeni oluşturabilir mi? Sorundur bu. Russell bu konuda-dindarların düşündüğü gibi-ahlakın dinle bağdaştığını kabul etmemektedir. Hatta din dogmalarını kabul etmeyenler arasında bazı önemli erdemli kişilerin daha çok olduğunu düşünmektedir. Bu ise ona göre, doğru sözlülük ve kaygı verici sorunlara karşı kanıtlara dayanarak çözüm bulma erdemine ulaşmış kişiler için geçerlidir.²¹⁵

Russell'a göre ahlak kuralları genellikle iki türdür. Temeli yalnızca dine dayalı olanlarla topluma faydalı olanlar. Asıl kurallar teolojiden ayrı olarak toplumca doğrulanması gerekenlerdir. Oysa günümüzde ahlaka teolojik bir çıkış noktası katılarak yapılabilecek iyiliğin büyük tehlikeler doğurabileceği ve yapılmış olan iyiliğin bir hiç gibi kalacağı söylenebilir. Uygarlığın ilerlemesiyle birlikte yeryüzü kanunları daha bir güven uyandırıyor. Tanrısal kanunlar da aynı oranda güven azalmasına sebep oluyor çalmaya alışmış halk yakalanacağı düşüncesiyle bu tutumundan vazgeçiyor, yakalanmazsa Tanrının cezasına uğrayabileceğine gittikçe daha az inanmaya başlıyor. Uygar toplumlarda kimse çalmamaya özen gösteriyor, bunun en önemli sebebi de yeryüzünde cezaya çarptırılmalarının pek olası oluşudur.²¹⁶

Russell, günümüz ahlakını eleştirirken en başta şu iki şeyi yapmamız gerektiğini ifade eder: Birincisi insanın bilinçaltına yerleşmiş boş inançları temizlemeliyiz; İkincisi geçmişin bilgeliğini günümüz bilgeliğinin yerine koymanın saçmalığını gösteren yeni

---

²¹⁴ A.g.e, s.11-12.

²¹⁵ RUSSELL Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim s. 162-163.

²¹⁶ A.g.e, s.164.

verileri dikkate almalıyız.²¹⁷ Nitekim bir inanç doğruluğu yüzünden değil de başka bir sebepten ötürü doğru gibi gözüküyorsa birçok kötülüklerin baş göstermesi beklenmelidir. Bu kötülüklerden birisi araştırmaların engellenmesidir. Araştırmacı bir tutumu olanlar toplumun hoşuna gitmez ve elden geldiği kadar ahlaka aykırı hareket ettiği söylenir. İşte Russell'a göre kötü olan şey de insanların kuşku duymaya başlar başlamaz bu iğrenç ve zararlı araçlarla beslenmesidir.²¹⁸ Russell'a göre dinle ahlak arasındaki bağ tarafsız bir coğrafya incelemesine benzetilebilir. Russell bunu açıklamak için şöyle bir örnek verir: "Japonya'da bir keresinde rahipliğin veraset yoluyla geçtiği bir Budist rahiple karşılaştım. Budist rahipler bekâr olduğundan bunun nasıl olabileceğini araştırdım. Mezhep inanç ile doğrulama öğretisinden çıkmıştı inanç saf kaldığı süre günahın önemi olmadığı sonucuna varmıştı, bu yüzden rahiplerin tümü de günah işlemeye karar vermişlerdi ama onları ayartan biricik günah evlilikti. Bu yüzden hayatlarının başka bakımlardan suçlanabilecek yanı kalmamıştır. Amerikalılara evliliğin günah olduğu inandırılacak olsa, belki boşanma ihtiyacı duymazlar. Bazı zararsız hareketlere günah damgası vurmak, ama işleyenleri hoş görmek akıllı bir toplumsal düzenin özünden gelmektedir. Bu yüzden kötülüğün vereceği haz herhangi bir kimseye zararı dokunmadan elde edilebilir."

Russell'a göre her çocuk ara sıra yaramazlık yapmak ister, rasyonel olarak bir eğitim uygulanmışsa, yaramazlık içtepisini gerçekten zararlı bir davranışla tatmin edecektir. Oysa Pazar günleri iskambil oynamak hoş olmayan bir şeydir, ya da cumaları et yemek günahdır diye öğretilmişse kendine günah içtepisini kimseye zararı olmadan uygulamış olacaktır.²¹⁹ Russell, burada günah işleme eğilimini, yaramazlık içtepisi olan çocuğa benzetmektedir. Ayrıca günah olarak öğretilen zararsız davranışların toplum içinde akıllıca olduğunu nitekim bu zararsız davranışlar günah olmaktan çıktığında ahlaksız olarak da görülmeceğini vurgulamaya çalışmaktadır.

Aynı zamanda Russell 'Günah'ın coğrafi bir şey olduğunu evlilik töreleri örneğiyle şu şekilde açıklamaya çalışmaktadır: Her ülkede insanların büyük bir bölümü,

---

²¹⁷ RUSSELL Bertrand, Evlilik ve Ahlak, s.12.

²¹⁸ RUSSELL Bertrand, Neden Hıristiyan Değilim s.164.

²¹⁹ A.g. e, s.82.

kendilerinininkinden farklı olan evlilik törenlerinin ahlaka aykırı olduklarına inanmışlardır; bu görüşe karşı çıkanların ise kendi sorumsuz yaşam tarzlarını haklı çıkarmaya çalıştıklarına. (inanmışlardır) Hindistan’da geleneklere göre dul kadınların yeniden evlenmeleri, akıl almaz ölçüde korkunç bir şey sayılır. Katolik ülkelerde boşanmak çok büyük bir günah olarak düşünülürken evlilikte sadakat kurallarına yapılan bazı ihlaller, en azından erkeklerce yapılmışsa, hoşgörülle karşılanır. Amerika’da boşanmak kolaydır, ama evlilik dışı ilişkiler şiddetle kınanır. Müslümanlar, bize çok aşağılayıcı gelen çok eşliliğe inanır. Bütün bu farklı görüşler aşırı bir şiddetle savunulur ve bunlara karşı gelenler çok acımasızca cezalandırılır. Öyle görünüyor ki, bir evlilik geleneğinin bir diğerinden daha iyi veya daha kötü olduğunu söylememizi sağlayan herhangi bir veri mevcut değil. Yerel kurallara karşı gelenlere hoşgörüsüzlük ve acımasızlık içermeleri dışında ortak bir yanları yok. Böylece ‘Günah’ın coğrafi bir şey olduğu anlaşılıyor. Bu sonuçtan hemen başka bir sonuç ortaya çıkıyor: ‘Günah’ gerçek olmayan yanıltıcı bir kavramdır ve onu cezalandırmak için uygulana gelen zulüm gereksiz bir şeydir. Çoğu kimseye hoş gelmeyen de işte bu sonuçtur. Çünkü vicdan rahatlığıyla yapılan bir zulüm moralistler için bir zevktir. Cehennemi de bunun için icad ettiler.²²⁰

Russell’a göre, insanların çoğu mutluluğun mutsuzluktan, dostluğun düşmanlıktan daha iyi olduğunda birleşirler. Bu görüşte, töre kuralları iyinin ortaya çıkmasını sağlıyorsa benimsenirler, yoksa benimsenmezler. Adam öldürme yasağı çoğu durumlarda, sonuçları bakımından yerinde bir kuraldır, ama dul kadınları kocalarının cenaze törenlerinde yakmak, benimsenemeyecek bir kuraldır. Dolayısıyla, bu kurallardan ilki geçerlikte kalacaktır, ama ikincisi kalamaz. Bununla birlikte en iyi töre kurallarının bile, kimi ayrıca sonuçları olacaktır, çünkü sonuçları her zaman kötü olan hiçbir davranış türü yoktur. Öyleyse bir davranışın ahlakça onaylanmasında, bu davranışın benimsenmiş olan töresel öğretiye uygun düşmesi; ya içtenlikle iyi sonuçlara yönelmiş olması ya da iyi sonuçlar sağlaması gözetilebilir²²¹

---

²²⁰ RUSSELL Bertrand, Sorgulayan Denemeler, s.6.

²²¹ RUSSELL Bertrand, Din ile Bilim, s. 160.

Russell bununla birlikte, şunun ya da bunun ‘iyi’ olduğunu kesinlikle söylemeye çalışırsak, karşımıza çok büyük güçlüklerin çıkacağını belirtmektedir. Ona göre, bütün iyi kötü yargılarının istekle bir bağı vardır. Hepimizin istediği herhangi bir şey de “kötü”dür. İsteklerimizde birleşseydik, ortada bir sorun kalmayacaktı, ama ne yazık ki isteklerimiz ayrılıyor. Benlik “benim istediğim şey iyidir” diyecektir. Ahlak, bu öznellikten kaçınma yolunda atılmış bence (Russell’a göre) pek de başarılı olmayan-bir adımdır. Ahlak, belli isteklerimize yalnız kişisel değil, evrensel bir önem yükleme çabasıdır.²²²

O’na göre, isteklerimize evrensel bir önem kazandırıyor muyuz gibi görünmek-ahlakın başlıca işi-iki yoldan olmaktadır. Yasa koyucunun açısından, öğüt verenin açısından. İlk yasa koyucuyu alalım. Erdem, yasa koyucunun öznel yargıları değilse bile, onun isteklerine, evrenselleştirilmeye değer gördüğü isteklerine uydurulmuş bir kavram olmaktadır. Öğüt verici görüşü ile yöntemi zorunlu olarak daha başkadır, çünkü o devletin işleyişine etki yapamadığından, kendi istekleri ile başkalarının istekleri arasında uydurma bir birlik yaratamaz. Tek yöntemi, kendi duyduğu istekleri başkalarında da uyandırmaya çalışmaktır, dolayısıyla duygulara seslenmek zorundadır. Bir şeyin yalnız sonuçlarının değil kendisinin de iyi olduğunu göstermek yolundaki her çaba, kanıtlara başvurmayı gerektirmez, başkalarını duygulandırabilme sanatını gerektirir. Öğüt vericinin ustalığı, her zaman için başkalarında kendi istediği duyguları uyandırmasındadır.²²³

Russell’a göre, ahlak konusunda bunca karışıklığa yol açan neden, özel ile evrensel arasındaki iç ilgidir. Örneğin, bir kimse “bu başlı başına iyi bir şeydir” dediğinde, söylediği bir anlatım olarak yorumlanırsa, kendi kişisel dileğinin pekiştirilmesinden başka bir şey değildir; öte yandan genel bir açıdan yorumlanırsa hiç bir şey anlatmaz, bir şey ister ancak. Bu ifade bir olgu olarak kişiseldir, ama istenen şey evrenseldir. Bunun sonucu olarak da salt bir “günah” kavramı olamaz; bir adamın “günah” dediği şeye başkası “erdem” diyebilir. Bu kişiler görüşlerindeki bu ayrılık yüzünden bir birlerinden nefret etseler bile, hiç biri ötekini yanlış düşündüğüne

---

²²² A.g. e, s. 161–163.

²²³ A.g. e, s.164–165.

inandıramaz. Cezalar, suçlunun “kötü” olduğuna dayanılarak değil, başkalarının kendisini vazgeçirmeyi diledikleri bir yolda davranmış olmasına dayanılarak haklı gösterilebilir. Bu durumda günahlılar için bir ceza olarak cehennem, bütünüyle usa aykırı düşer.²²⁴

Burada Russell günah anlayışı çok farklıyken cehennem anlayışının bir olması ve bir kimseye göre günah sayılmayacak olan bir şeyi yapanın cehennemle cezalandırılması gibi bir sonucun ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Russell, “günah” kavramını bütünüyle kafa karıştırıcı bulmaktadır. Bunun da kendi günahkâr tabiatı! Nedeniyle olduğunu şöyle açıklar: “Eğer “günah” gereksiz acılara sebep olmak ise bunu anlayabilirim ama bunun aksine, günah, çoğunlukla gereksiz acılardan kaçmak anlamına gelmektedir.(Kendisini de bu anlamda günahkâr olarak nitelendirmektedir.)

Tanrısını memnun etmek uğruna kanser kurbanları hâlâ aylar süren acılara boş yere katlanmak zorundalar, şayet bu hastaların doktorları ya da hemşireleri, bir cinayet suçlamasını göze alacak kadar insancıl değillerse tabii. Bu gibi işkenceler üzerinde düşünmekten zevk alan bir Tanrı kavramını kabul etmekte güçlük çekiyorum; böyle acımasızca bir zulme kadir bir Tanrı var ise onun tapınmaya değer olmadığı kanısındayım. Ancak bu, sadece, benim ahlaksal açıdan ne kadar düştüğümü göstermektedir.²²⁵”

“Eğer hayatınız boyunca adam öldürme, hırsızlık, zina, yalan, küfür ve ebeveynlerinize, kilisenize, kralınıza saygısızlıktan sakınırsanız tek bir yardım severce ya da faydalı iş yapmamış olsanız dahi, geleneksel açıdan ahlaklı birisi olarak takdir edirsiniz bu son derece çarpık erdem kavramı, tabu ahlakının bir sonucudur. Sayısız zararı olmuştur.”²²⁶

“Ahlaksal tabuların kötü olmasının sebebi, insanların, hakkında yeterli kanıt bulunmayan bir şeye inanmaları gerektiğinin düşünülmesiydi, bu da, herkesin düşüncelerini yanlışladı, eğitim sistemlerini yanlışladı ve bence, ahlaksal bir günah yarattı; yani, hakikat ya da hakikat dışı olup olmadıklarına bakmaksızın, bazı şeylere

---

²²⁴ A. g. e. s. 166–164.

²²⁵ RUSSELL Bertrand, Russell’dan Seçme Yazılar, s. 109

²²⁶ A. g. e, s. 108

inanmak doğru, başka bazı şeylere inanmak ise yanlış olup çıktı. Ahlaksal tabular, genelde, tutuculuğu ve eski geleneklere bağlılığı, ama en önemlisi de hoş görüsüzlüğü ve nefreti kutsallaştırarak büyük zarar vermişlerdir.”

“Tarih boyunca ahlak ateşinin kamçılandığı eylemleri bir düşünün insan kurban etmelerden, dinsizlerin idamından, cadı avlarından, pogromlardan zehirli gazlarla toplu yıkımlara kadar uzanan bir tarih. Bu menfur hareketler, bu hareketleri teşvik eden ahlaksal doktrinler akıllı bir Yaradan’ın varlığını mı kanıtlamaktadır? Ve, bütün içtenliğimizle, bu eylemleri gerçekleştirenlerin sonsuza kadar yaşamalarını dileyebilir miyiz? Üzerinde yaşadığımız dünya, bir karışıklığın ve atomların tesadüfi birleşmelerinin bir sonucu olarak algılanabilir; ancak bilinç bir amacın sonucuysa bu amacı güden bir iblis olmalıdır. Bana sorarsanız her şeyin tesadüfi olduğu çok daha az acı veren ve daha inandırıcı bir varsayımdır. Cadı oldukları düşünülen kişileri yakmanın doğru olmadığı fikrinde iseniz İncil’e inanmıyorsunuz ve dolayısıyla da bir ateistsiniz demektir. Modern bir akıl için erdemli bir hayata heves duymak bu hayat sonucunda bir yere varılmayacaksa, pek de kolay değildir.”²²⁷

Russle’a göre, din ceza korkusunu ve ödüllendirme ümidini işlemekle insanları kendilerini düşünmeğe ve ahlakta tedbirli görüşü savunmaya sevk eder. Bencilliğin ve tedbirli görüşün bu dünyayı değil de ölümden sonraki hayatı dikkate almış olması sonucu pek değiştirmez. Ahlaki hayatta tedbirli görüşün temel olması egoistik hedonizmin varlığını gerekli kılar O’na göre Hıristiyanlık daima tedbir ahlakı olagelmıştır.²²⁸

Sonuç olarak Russell’a göre, yeni bir ahlak gereklidir. Bu ahlakta tabiat güçlerine uymanın yerini insanda en iyi olan şeye saygı almalıdır. Bu saygı olmadığı zaman, bilimsel teknik tehlikelidir bu saygının olduğu yerde ise bilim insanı tabiatın kulluğundan kurtarıldıktan sonra kendi tabiatının aşağılık yanlarına bağlı kalmaktan da kurtarmaya başlayacaktır.²²⁹ Dünyamızın kötüye doğru gittiği inkar edilemez ama Hıristiyanlığın buna çözüm bulacağını gösterecek en ufak bir iz bile bulmak oldukça

---

²²⁷ A. g. e, 124–129.

²²⁸ S. Aydın Mehmet Tanrı-Ahlak İlişkisi s.191.

²²⁹ GÜL Fikri, a. g. e, s.44.

güçtür. Dünyanın gereksiniminin olduğu değerler; akla uygun davranışların toplamı ile hoşgörü olmalı ve insan toplumunun aile bireylerinin birbirine bağlılığının gereğine inanılmalıdır. Düşüncelerimizi bazı karanlığa iten hurafelere değil böyle insani değerlere doğru yönlendirmeliyiz.

Russell'a göre, geleneksel ahlak düzeninde toplumsal bakımdan özlenen birçok pratik yol vardır. Bunlardan biri cinsel yolla bulaşan hastalıkların önlenmesidir. Daha önemlisi ise nüfusun kontrolüdür. Tıp bilimindeki ilerlemeler bu konuda ileriye dönük yatırımlar yapmaktadır. Yine de yüzyıl önceki kadar verimli olan millet ve ırklar alışkanlıklarını değiştirmekte ısrar ederlerse insanlık için yoksulluk ve savaş her zaman kaçınılmaz olacaktır. Her zeki kişi bu durumu bilmelidir. Ama bunlar din dogmatikleri tarafından benimsenmemektedir.

Russell'a göre, dogmatik inancın tümünden çökmesi sonucu iyilik ortamı kaplayacaktır: “Bugün Nazi ve Komünist doktrinlerin dogmalarının hayli kötü olduğunu biliyorum. Ama insanlık daha önceki yıllarda batıl inançları geliştirmeseydi bu doktrinler kendilerine serpilip gelişecekleri bir ortamı bulamayacaklardı. Mesela Stalin'in konuşması eğitim gördüğü din okulunun etkisi altındadır. Dünyamız için gereken dogmalar değil, bilimsel araştırmaların ortaya çıkardığı davranış modelidir.”²³⁰

Russell önerdiğinin, en az geleneksel öğretilerdeki kadar kendini kontrol gerektiren kötü bir öğreti olduğunu savunmaktadır. Ondaki kendini kontrol sistemi, kişinin kendi özgürlüğüne sınır koyması değil, başkalarının özgürlüklerine karışmamak için kendini sınırlamasıdır. Bu amaca yönelik doğru bir eğitimle işe başlanırsa başkalarının kişiliğine ve özgürlüğüne saygı kolayca sağlanabilir. Fakat birçoğumuz gibi erdem adına, başkalarının hareketine karşı çıkma hakkına sahip olduğumuz inancıyla yetişen kişilerin bu yasaklamalardan kurtulmaları oldukça zor; hatta imkânsızdır.²³¹ O'na göre burada eğitim devreye girmektedir. Gerçek şudur ki, çocuklar doğal olarak ne “iyi”dirler ne de “kötü”. Çocuklar yalnızca reflekslerle ve birkaç içgüdü ile doğarlar. Çevrelerinin etkisiyle bunlardan alışkanlıklar oluşur. Alışkanlıklar sağlıklı ya da bozuk olabilir. Alışkanlıkların sağlıklı ya da bozuk olmaları annelerin ve bakıcıların bilgeliğine

²³⁰ RUSSELL, Bertrand; Neden Hıristiyan Değilim, s.10-12.

²³¹ RUSSELL, Bertrand, Evlilik ve Ahlak, s.18-19, (Çev. Sultan Neval Şimşek), İst, 1998.

bağlıdır, çünkü başlangıçta çocuğun doğası biçim verilmeye inanılmayacak ölçüde uygundur. Bilimsel psikoloji göstermiştir ki hafta içinde kırbaç dayacağı, hafta sonunda kilisede vaaz, erdemlerin üretilmesi için en iyi yöntem değildir.²³²

Görüldüğü üzere Russell, din ile ahlak arası münasebette sorgulama yapmaksızın, dini dogmatik inançların tam bir itaatle uygulamaya geçirilmesi ve bunun sonucunda da zalim sistemlerin kabul edilmesini görüşlerini temellendirmede odak noktası olarak almıştır. Yukarıda geçen örnekleri ve Russell'ın tespitlerini gözden geçirdiğimizde O'na hak vermemek imkansızdır. Bir kadının kocası öldüğünden dolayı öldürülmesi, bir ahlak değil ancak bir vahşet örneği olabilir. Russell'ın ahlak adına yapılan eşitsizlik, adaletsizlik, hoşgörüsüzlük ve acımasızlıklara tahammül edemediğini görmekteyiz. Bunun için O'nu suçlamak ya da eleştirmek gibi bir yola girmeyiz. Çünkü son derece insancıl hareket etmektedir. Ancak Russell'ın, erdem adına Hıristiyanlıkta yapılan zulümleri tüm dinlere mal etmek gibi bir yanışı vardır. Örneğin Russell "Günah" kavramı üzerinde önemle durmuş ve kendi anladığı manada günahın gereksiz acılara sebep olması gerektiğini hâlbuki Hıristiyanlıktaki günah anlayışının daha çok gereksiz acılardan kaçmak olduğunu (kadınların doğum yaparken uyuşturucu kullanması gibi), böylesi bir düzenin Tanrı'sına inanmaktansa, tüm evreni tesadüfler sonucuna bağlamanın kendisi için daha dayanılır ve saygın olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla böylesi bir düzene itaat etmemekle kendisiyle gurur duymaktadır. Bu durumda Russell'ın "Günah" kavramını başka bir dinle örneğin İslam diniyle (hakkında en çok bilgi sahibi olduğumuz din olduğundan dolayı) değerlendirelim.

Hıristiyanlıktaki günah anlayışına karşıt olarak İslam dininde gereksiz acılara sebep olan davranışlar günah olarak nitelendirilir. Örneğin doğum yapan kadının acısını dindirecek olan bir uygulamayı engellemek günahdır. Bu durumda kendi ifadeyiyle Hıristiyanlıkta günahkâr olan dolayısıyla İncil'e inanmayan bunun sonucunda da ateist olarak nitelendirilen Russell, İslam'da günahkâr olmayacak dolayısıyla Kur'an'a inanmış olacak ve teist olarak nitelendirilecektir. Hıristiyanlıktaki günah anlayışının geçersiz kalmasıyla birlikte, Russell'ın ifadesiyle, işkenceler üzerinde düşünen bir Tanrı kavramı da yok olmaktadır. Hıristiyanlıktaki Tanrı kavramına inanası gelmeyen ve bu

---

²³² RUSSELL, Bertdarnd, Eğitim Üzerine, s.28 (Çev. Nail Bezel), İst, 2004.

yüzden de tesadüfi var olmayı daha inandırıcı ve daha katlanılır kabul eden Russell'ın tüm inanç sisteminin bir anda değişmesi içten bile değildir.

Nitekim Russell, evrenin tesadüfi bir şekilde meydana gelmesini muhatap olduğu dünyadaki, değerlerden yoksunluk sebebiyle öngörmektedir. Çünkü evren bilinçli bir amacın sonucu olsaydı, güzelliklerle dolu olur ve ancak böyle bir dünya inanılabilir bir Tanrı kavramı oluşturabilirdi. O halde diyebiliriz ki Russell'ın sorunu güzelliklerle dolu bir dünya da yaşamamış olmasıdır. O bir anlamda bu kadar rezaletin temelini tesadüfe bağlayalım, Tanrı'ya değil demektir. Böyle bir durumda kendisinin kusursuz bir Tanrı kavramı sahibi olması gerekmektedir.

Diğer taraftan Russell, yeni bir toplumsal ahlak kuralları oluşturulmasından yanadır. Ancak bunun güç olduğunu da eklemektedir. Çünkü kişisel olarak beğeni ayrılıkları vardır ve bunlar nesnel gerçekliğe dayanmaktadır. Bu yüzden de isteklerimize evrensel bir önem yüklememiz gerekmektedir. Evrensel bir iyi bulunsa ahlak da içinde bulunduğu karmaşadan kurtulacaktır. Ancak öznellik söz konusudur. Bunun yanı sıra Russell, bilimsel çalışmaların yeni bir davranış modeli oluşturması gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu durumda hemen şu soruları cevaplamamız gerekiyor: Öncelikle bilimsel çalışmaların ortaya çıkardığı davranış modeli evrensel olabilecek midir? Toplumlar din kavramına dayanmaksızın yeterli bir ahlak düzeni oluşturabilirler mi? Bilimsel çalışmalar sonucu, evrensel bir davranış modeli oluşturulduğunu var sayalım, acaba bu davranış modeli evrensel bir şekilde uygulanabilecek midir? Hem dine dayalı hem de topluma faydalı bir ahlak düzeni oluşturulamaz mı?

Nihai ahlak prensiplerinin doğrulanmasında din-dışı ahlak teorilerinin sabit bir ölçütten yoksun bulunmaları, onları neticede ahlaki relativizmi kabule götürmektedir. Ahlaki relativizmin, bilhassa meta-ethical relativizmin hakim olduğu bir ahlak anlayışında ise, ahlaki prensiplerin evrenselliğinden söz etmek mümkün değildir. Ahlaki prensiplerin aşkın bir varlıkla irtibatı kurulmadığı zaman, evrenselliklerinden bahsetme imkanı da kalmamaktadır.²³³ Bununla birlikte toplum faydası ve insan mutluluğu da sağlanabilir bir ahlak düzeni oluşturulmaya çalışılmalıdır. Mademki Russell için de toplum yararı ve insanlığın mutluluğu ise önemli olan o halde Russell'ın böyle bir

---

²³³ KILIÇ, Recep, a.g.e, s.145.

ahlak düzenine itirazı olmasa gerektir. Ancak uygulamanın son derece önemli olduğunu hatırlatarak diğer konumuza geçebiliriz.

G) RUSSEL' DA DİN VE POLİTİKA MÜNASEBETİ

Din-siyaset ilişkileri konusu, her zaman önemini koruyan ve öyle görünüyor ki korumaya da devam edecek konulardan birisi olma özelliğini taşımaktadır: Devlet, iktidar, egemenlik ve bunlara bağlı olarak siyaset söz konusu olduğunda; bunların meşrulaştırılmasını sağlamada çoğu kez din faktörünün devreye girdiği görülür. Dinin öne çıkması, hem siyasal sistemle ilişkileri hem de siyasetin aktörü olan insanın İnanç, tutum ve davranışlarındaki yerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, din siyaset ilişkilerinin tarihsel biçimleri, gösterdiği değişiklikler, dinlere göre kazandığı muhteva pek çok bilimsel araştırmanın konusu olmuştur.²³⁴

Siyaset kavramını tanımlamak, hangi toplumsal olguların siyasal nitelikte olduğunu belirlemek önemli olmakla birlikte, siyasal bilimcilerin üzerinde anlaştıkları bir tanım henüz yapılmış değildir. Siyasetin ne olduğuna ilişkin olarak yapılan tanımları iki grupta toplayan M. Kani, birinci anlayışa göre siyasetin toplumda yaşayan insanlar arasında bir çatışma bir mücadele olduğunu ifade eder. Buna göre, insanların yaratılışları, sosyal ve ekonomik durumları bakımından değişik fikirlere sahip olmalarından ve aralarındaki düşünce, çıkar ve psikolojik eğilim farklılıklarından doğan çatışma, siyasetin temelini oluşturur. Çatışmanın hedefi ise iktidarın ele geçirilmesidir.²³⁵

İkinci grubun anlayışına göre ise siyasetin amacı, her şeyden önce toplumda bütünlüğü sağlamak, özel çıkarlara karşı çıkararak genel çıkarı ve insanların “ortak iyiliğini” gerçekleştirmektir. Buna göre siyaset herkesin yararına olan bir toplum düzeni kurma çabasıdır başka bir şey olmamaktadır. Hangi şekilde tanımlanırsa tanımlansın

---

²³⁴ KÖKTAŞ, M. Emin, Din ve Siyaset-Siyasal Davranış ve Dindarlık, s.10, Ank, 1997.

²³⁵ A.g.e., s.38.

siyaset, insanların yaşayışlarını yakından ilgilendiren ve onu etkileyen bir eylemdir. Dolayısıyla, insanlar bu eylemin bir amacı olması gerektiğini ve bu amacın kendi yaşantılarını daha iyiye götürmek olduğunu düşünürler ve siyasal iktidardan da bunu beklerler. Siyasal iktidara itaat ise, onun doğruluğu ve haklılığı, başka bir ifade ile onun “meşruluğu” hakkında beslenen inançla yakından ilişkilidir.²³⁶ Bu genel açıklamadan sonra şimdi Russell’ın siyaset ve din hakkındaki görüşlerini değerlendirmeye geçebiliriz.

Russell’a göre, politika, birtakım insanların ortak isteklerini, bireylere aşılama çabasıdır ya da tam tersine bireyin, isteklerini çevresindekilere aşılama çabasıdır.²³⁷ Bir inanç başlangıçta emri altında bir güce sahip değildir ve yaygın bir görüşün üretilmesinde ilk adımlar sadece ikna yoluyla atılmak zorundadır.

Russell’a göre, böylece, bir çeşit tahterevallî elde etmiş oluyoruz: önce, salt ikna yoluyla bir azınlığın bir inanca bağlanması sağlanıyor; sonra, topluluğun geri kalanının topyekûn propagandaya açık kalmasını sağlamak için zor uygulanıyor; en sonunda da büyük çoğunluk istenilen inanca gerçekten bağlanıyor ve bu tekrar zor kullanılmasını gereksiz hale getiriyor. Bazı düşünüş kümeleri hiçbir zaman ilk aşamanın ötesine geçemez, bazıları ikinci aşamaya ulaşıp başarısızlığa uğrar, bazıları ise her üç aşamayı da başarıyla geçer. Katolik Kilisesi, üç yüz yıl süren ikna aşmasından sonra, konstantin zamanında Devlet’i ele geçirdi, ondan sonra da zor kullanarak bir propaganda sistemi kurdu ve bu propaganda sistemi sayesinde bütün putperestleri Hıristiyan yapmayı başararak, Hıristiyanlığın barbar istilalarına dayanılabilmesini sağladı.

Bununla birlikte Russell, herhangi bir aşamada zora başvurulmaksızın düşüncenin etki altına alındığını gösteren önemli örneklerin de olduğunu ve bunların en dikkate değer olanın bilimin yükselişi olduğunu ifade etmektedir. O’na göre zamanımızda uygar ülkelerde bilimi Devlet koruyor, halbuki bilimin ilk zamanlarında durum hiç de böyle değildi.²³⁸

---

²³⁶ A.g.e., s.38-39.

²³⁷ RUSSELL Bertrand, Din ile Bilim, s.163.

²³⁸ RUSSELL, Bertrand, İktidar (Çev. Mete Ergin), s.130.

Russell'a göre politikada insanların eylemleri aç gözlülük, kibir, rekabet ve güç tutkusu olan dört temel dürtüden kaynaklanır.²³⁹ Russell bu konuda eleştirildiğini şöyle dile getirmektedir: “Eleştirmenin biri, daha iyi bir dünyanın gerçekleştirilmesi önündeki tek engelin kötücül tutkular olduğunu söylediğim için beni azarlıyor ve muzaffer bir edayla şu soruyu soruyor: Bütün insanca duygular kötü müdür?” Russell, kendisinin sadece dünyanın ihtiyaç duyduğu şeyin sevgi ve şefkat olduğunu söylediğini, ancak bu duygunun zalimce ya da yıkıcı olmadığı için, akılsızlığın havarilerine cazip gelmediğini alaycı bir şekilde dile getirmektedir. Nitekim insanlar, Russell'a göre, aralarındaki politik farklılıkların savaşa çözüleceğine inanmaktadırlar. Russell buna inanan insanları aptal olarak nitelendirmektedir.²⁴⁰

Russell'ın görmeyi ümit ettiği politik yapı, güç dengesinin geçmişe oranla daha akılcı bir biçimde oluşturulduğu bir yapıydı. Russell'a göre, politik teorisinin temel sorunu şuydu: “İlerleme için gerekli olan bireysel inisiyatifin, hayatta kalmayı sağlayan toplumsal birliktelikle hangi oranlarda birleştirileceğidir” batı Uygarlığının tarihi, bu açıdan pek ümit verici olmamıştır, ancak insanoğlunun elinde artık top yekûn evrensel kısımlara olanak sağlayan silahlar vardır ve bu durum, oturup amaçlarını dikkatlice gözden geçirmelerine sebep olabilir.²⁴¹

Russell'a göre, her ülkenin bir orduya sahip olmasının nedeni, bu ülkeler tarafından, diğer ülkelerin saldırılarına engel olmak olarak açıklanır. Ancak diğer ülkelerin orduları, birçok insanın inandığı üzere, saldırganlığı teşvik etmek amacıyla mevcuttur. Kendi ülkenizin ordusu aleyhinde konuşursanız, anavatanınızın zalim bir istilacının ayakları altında ezilmesini isteyen bir vatan haini olursunuz. Şayet her kuşak için dünya genelinde bir veba salgını çıkarılabilirse hayatta kalanlar, dünyayı aşırı kalabalıklaştırmadan, özgürce üreyebilirler. İnsanlar mutluluğa, özellikle de başka insanların mutluluğuna karşı kayıtsızdırlar.

Atom bombasının, korkunç bileşimiyle, bütün canlı türlerini ayırt etmeksizin ortadan kaldıracığından ve dünyanın, ölümlü bir yıldız etrafında, bir kaya parçası gibi

---

²³⁹ RUSSELL, Bertrand, Russell'dan Seçme Yazılar, s.13.

²⁴⁰ A.g.e., s.8-119.

²⁴¹ A.g.e., s.8.

cansız, sonsuza dek dönüp duracağından korkmamız gerekmektedir. Bu ilginç felakete, belki Ortadoğu petroleri ile ilgili bir çatışma, belki Çin’le ticaret hakları konusunda bir anlaşmazlık, belki Museviler ile Müslümanlar arasında Filistin’in idaresi ile ilgili bir kavga neden olabilir. İnsanoğlu politik hedefler uğruna, düşmanlarını yıllarca tarifsiz acılara mahkûm edeceklerdir. Nazilerin Auschwitz’de Musevilere neler yaptıklarını hepimiz biliyoruz.²⁴²

Russell’a göre kendini korumaktan daha güçlü olan temel bir güdü vardır ki bu da karşınızdaki adama üstün gelme arzusudur. İşte bu politik savaşlara sebep olan en mühim noktadır. Diğer taraftan Russell rekabet dürtüsünün etkisini de şöyle açıklar:

“Protestanlar ve Katolikler, karşı tarafı yok etme konusunda en ufak bir ümit taşıdıkları sürece varlığını sürdürmüştür. Avrupa’nın bu konudaki sicili, Muhammed’e inananlarınkinden ya da Hintlilerin veya Çinlilerininkinden çok daha kötüdür.”²⁴³ Russell tüm bunların yanı sıra ekonomik kaygıların insan doğasının (yani kendini beğenmişlik, açgözlülük, güç rekabet gibi temel dürtülerin) önüne geçtiğini de ifade etmektedir. Ve bunu şu çarpıcı örnekle desteklemiştir: “Çocuk öldürmek, her ne kadar insan doğasına aykırı görünse de hıristiyanlık öncesinde neredeyse her toplumda uygulanmaktaydı ve Platon tarafından da aşırı nüfus artışına karşı bir tedbir olarak tavsiye edilmiştir.”²⁴⁴

Russell’a göre, politika ve din konularındaki görüşler hemen hemen tümüyle aşırı duygusallık ile bağıntılı olan türdendir. Bu konularda güçlü inançları olmayan kişiler, Çin’in dışındaki ülkelerde zavallı yaratıklar olarak düşünülür; kuşkuculardan, kendilerinininkine tümüyle karşıt olan düşüncelere sahip kişilerden daha çok nefret edilir. Günlük yaşamın bu konularda fikir sahibi olmayı gerektirdiği ve daha rasyonel davranmanın toplum yaşamını olanaksız kılacağı düşünülür. Russell bunun tam tersine inandığını belirtmektedir.²⁴⁵

Russell’a göre Bilim alanında Akıl, var olan hedeflere ulaşmada araçlarını sağladığı ve bunu sağladığına ilişkin ortaya ezici kanıtlar koyduğu için, önyargılara

---

²⁴² A.g.e., s.96-9.

²⁴³ A.g.e., s.93.

²⁴⁴ A.g.e., s.91.

²⁴⁵ RUSSELL, Bertrand, Sorgalayan Denemeler, s.3.

üstün gelmiştir. Gerek askeri başarı, gerek servet, insanlar için öylesine çekici birer hedefti ki, geleneğin baskısına, Kilisenin gelir kaynaklarına ve Katolik kilisesi teolojisine bağlılığına rağmen yeni, akılcı dünya görüşü, ortaçağ kafasına uygun dünya görüşüne üstün geldi. Artık ister savaşta, ister barış zamanı endüstrisinde bilimin gerekliliğini ve bilimsiz bir ulusun zengin de, iktidarlı da olmayacağını dünya kabul ediyor. Düşünce üzerindeki bu etkilerin hepsini de bilim, doğrudan doğruya olguları konuşurmak yoluyla sağlamıştır.²⁴⁶

Aynı zamanda Russell politika ve din konularında şu düşüncelerin büyük önem taşıdığını belirtmektedir: “ Politikayla ilgilenenler kendi partilerinin başkanının, rakip politikacıların düzenbazlığına düşmeyeceğine kendilerini inandırırılar. Yönetmeyi sevenler halk tabakasına koyun sürüsü gözüyle bakmanın onların yararına olduğunu düşünürler. Sigaradan hoşlananlar sigaranın sınırları yatıştırdığını, alkolden hoşlananlar da alkolün zihni uyardığını söylerler. Bu tür gerçeklerin yol açtığı yargılar, olayların değerlendirilmesinde önlenmesi zor olan yanılgılara yol açar. Olaylara kendi alışkanlığını destekleyici bir gözle bakmak eğilimi vardır.”²⁴⁷

“Düzenli bir toplumda, başkalarının zararına olan bir şeyin onu yapan kişinin çıkarına olması pek enderdir. Bir insan rasyonellikten uzaklaştığı ölçüde, başkalarını inciten şeylerin kendisini de inciteceğini göremez; çünkü nefret ve haset onu körleştirmiştir.”²⁴⁸

Russell’a göre güç tutkusu, kendini beğenmişlik ve rekabetin politikada çok önemli rol oynadığı su götürmez. Eğer politikanın yaşamı çekilmez hale getirmesini istemiyorsak, bu şan şöhret güduları dizginlenmeli ve kendi sınırlarını aşmamaları sağlanmalıdır. Temel güdülerimiz iyi veya kötü değildirler, etik açıdan nötrdürler. Eğitim onların iyi yönde biçimlendirilmesini amaçlamalıdır. Günümüzde bile Hıristiyanların pek hoşlandıkları eski yöntem, güduları engellemeye yöneliktir; yeni yöntem ise güduları, onlardan yararlanacak biçimde şekillendirme yönündedir. Güç tutkusunu ele alalım: Hıristiyanlığın öngördüğü alçak gönüllülüğü öğütlemenin bir

---

²⁴⁶ RUSSELL, Bertrand, İktidar, s.131.

²⁴⁷ RUSSELL, Bertrand, Sorgulayan Denemeler, s.50.

²⁴⁸ A.g.e., s.52.

yararı yoktur, o sadece bu itiyi ikiyüzlülüğe dönüştürür. Yapılacak şey ona yararlı çıkış yolları sağlamaktır. Doğuştan gelen güdüler bin bir yolla tatmin edilebilir. Zülüm, politika, ticaret, bilim, sanat gibi.

Ancak Russell'a göre Devlet okullarımızın tek amacı yalnız ve yalnız baskı altına alma tekniğini öğretmektir. Bütün yönetici sınıflar, egemenlikleri altındaki toplumlarda korkma ve kaçmayı oluşturmayı amaçlar. Aynı şekilde kadınlar da günümüze dek özenle ürkek olacak şekilde yetiştirilmişlerdir. İşçi sınıfında taklitçilik ve sosyal uysallık şeklinde kendini gösteren aşağılık kompleksi günümüzde de mevcuttur. Russell bu tip bir tutumun kitleleri gittikçe daha çok evcil hayvanlara dönüştüreceğini ve kendisinin böyle bir uygulamayı kesinlikle kabul etmediğini de vurgulamaktadır. Bu hususta psikoloji biliminin çok etkin olarak kullanılabilceğini de eklemektedir. Russell'a göre her bilim gibi psikoloji de yetkililerin eline yeni silahlar, özellikle de eğitim ve propaganda silahlarını verecektir. İktidar sahipleri barış istiyorlarsa barışçı, savaş istiyorlarsa savaşçı bir toplum yaratabilirler.²⁴⁹

Toparlayacak olursak Russell, politikada, kibir, kendini beğenmişlik, haset üstünlük ve güç sahibi olma isteği ve açgözlülük gibi insandaki temel güdülerin belirleyici bir etkisi olduğundan bahsetmektedir. Çünkü bu güdülerin amacına ulaşmasını hangi unsur sağlıyorsa insanlığın ona yöneldiğini düşünmektedir. Doğal olarak din de bu unsurlardan biridir. Bu temel güdülere din itici bir güç olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda ekonomik sebeplerin bu dürtülerin de önüne geçtiğini ve bu durumda da yine dinin belirlenen amaç doğrultusunda kullanıldığını, eğer bu dürtülerin toplum yararı, insanlığın mutluluğu ve geleceği gözetilerek giderilmesi söz konusu olursa dinin politika üzerindeki olumsuz fonksiyonunun da ortadan kalkacağını öne sürmektedir.

Bunu başarabilecek unsurun ise bilim ve bu dürtüleri analiz edebilecek bilim dalı olan psikoloji biliminin olabileceğini ifade etmektedir. Bu aşamada eğitimin çok önemli olduğunu, ancak iktidar sahiplerinin kendi amaçlarına ulaşabilmek için ürkek, korku ve kaygının hakim olduğu kendisinin ifadesiyle koyun sürüleri oluşturacak bir eğitim takip edildiğini söylemektedir. Aptallığın ya da mutsuzluğun insanın kaderi olmadığını ve

---

²⁴⁹ A.g.e, s.241-242.

buradaki sorunun, politik yarguların mantığa dayandırılmamasında aranılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bütün bunlara ek olarak Russell, din kurumu olan Kilisenin bir propaganda unsuru olarak kullanıldığını da eklemektedir. Russell'a göre iktidarı ellerinde bulunduranlar, inancı etkileyebilme olanağını, tekrarlamanın gücü sayesinde kazanırlar. Resmi propagandanın eski ve yeni biçimleri vardır. Kilisenin birçok bakımlardan insanı hayran bırakan bir propaganda tekniği vardır. Ancak, bu teknik matbaanın icadından sonra eskisi kadar etkili değildir. Devlet yüzyıllardan beri birtakım yöntemler uygulamaya gelmiştir: Sikkelerin üzerine kralların kabartma portrelerinin konması; taç giyme törenleri vb. Ne var ki bunların hepsi de eğitim, basın, sinema, radyo gibi modern yöntemlere oranla çok güçsüz kalır.

Ayrıca Russell, propagandanın ancak, propagandaya hedef olanın içindeki, örneğin, ölümsüz bir ruha sahip olmak, sağlıklı olmak, ulusun büyüklüğünü görmek gibi ve daha akla gelmedik sürüyle güçlü istekten biriyle uygunluk halinde bulunduğu sürece başarı kazanır. Propagandaya boyun eğilmesi için böylesine esaslı nedenler olmadıkça, yetkililerin ısrarla söyledikleri her şeye alaycı bir kuşkuyla bakılır.²⁵⁰ Burada da Russell, yetkililerin kendi propagandalarını yaparken insanların isteklerini göz önünde bulundurmamak zorunda olduklarını ve bu isteklerden bir kısmının da dini istekler olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan Russell, kendi çağındaki sistematik Propagandanın, kiliselerle iş alanındaki reklâmcılar, siyasal partiler, zenginler zümresi ve Devlet arasında bölünmüş olduğunu da dile getirmektedir.²⁵¹

Russell'a göre kendi zamanındaki Avrupa'nın hemen hemen her ülkesinde o ülkenin XVI. Yüzyılın ikinci yarısındaki hükümeti hangi dini tutmuşsa, o din vardır; bunun nedeni ise başlıca, çeşitli ülkelerde dinsel ceza ve propagandanın silahlı kuvvetler tarafından kontrol altında tutulmuş olmasına bağlamak gerektir. Bunun arkasında ise herhangi bir inancın hizmetinde bulunan güç vardır.²⁵² Dolayısıyla Russell, inançlar ve hükümetin karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduğunu ifade

---

²⁵⁰ RUSSELL, Bertrand, İktidar, s.134.

²⁵¹ A.g.e., s.134-135.

²⁵² A.g.e., s.129-130.

etmektedir. Çünkü mevcut güç inancı desteklediğinde o inançtan da destek görmektedir. Bu yüzden de hükümetlerin icraatta bulunurken Kilisenin tepkisini göz önünde bulundurduklarını aksi takdirde oy kaybının gündeme geleceğini de eklemektedir.

Aynı şekilde Russell, dinin politikada nasıl bir etkisinin olduğunu kendi yaşadığı bir olayla açıklamaya çalışmıştır. Russell, 1910'da bir liberal olarak Parlamento seçimlerine katılmak istediğini şöyle anlatıyor: “ Parti yöneticileri beni bir seçim bölgesi için önerdiler. Liberaller birliği'nde yaptığım konuşma olumlu karşılandı. Bu durumda adaylığımın kabulü kesin görünüyordu. Ancak ben küçük bir parti yetkili kurulu toplantısında bilinemezci olduğumu doğruladım. Bana bunun açığa çıkıp çıkmayacağı sorulduğunda, duyulmasının olası olduğunu söyledim. Ara sıra kiliseye gitmeye istekli olup olmayacağım soruldu; olmayacağımı söyledim. Sonunda başka bir adayı seçtiler; o da beklendiği gibi seçimi kazandı. O günden bu yana parlamento'dadır ve şimdiki hükümetin de bir üyesidir.” Russell kendisine Fellowluk teklif edilmemesini de aynı sebebe bağlamaktadır.²⁵³ Dolayısıyla Russell, kilisenin elinde bulundurduğu güce boyun eğmediğinden dolayı kişinin bazı haklarını kaybedeceğini savunuyor.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Russell'a göre, bir topluluğun iktidarı, o topluluğun insan kalabalığına, iktisadi kaynaklarına, teknik gücüne ve inançlarına dayanmaktadır. Ayrıca Russell, yoksulluğun hastalığın ve açlığın insanın doğa üzerindeki yetersiz bilgi ve hâkimiyetinden kaynaklandığını; savaşlar, baskılar ve işkencelerin insanın diğer insan kardeşlerine düşmanlığından kaynaklandığını; asık suratlı inançların beslediği hastalık ve sefaletin insanları iç dünyalarında çatışmaya ittiğini söylemektedir. Russell'a göre bütün bunlar gereksizdir. Çünkü insan mutluluk yerine mutsuzluğu tercih etmektedir. İnsanların bilgisizlikleri, alışkanlıkları, inançları ve tutkularının mutluluktan, hatta hayattan daha büyük önem taşımaktadır. Tüm bu olumsuzluklar ise ancak bilim sayesinde aşılabılır. Ve insanların bilgisizlikleri açıklığa kavuştuğunda da mutluluğu tercih edeceklerdir. Dolayısıyla bu da politikaya yansiyacaktır.

Aslında Russell'ın bu görüşlerine katılmamak mümkün değil, ancak, acaba bilimin bu kadar ilerlemesine rağmen dini inancın politikaya olan etkisini yadsıyabilir miyiz? Ya da politikanın böylesi bir gücü dikkate almama gibi bir durumu söz konusu

---

²⁵³ RUSSELL, Bertrand, Sorgulayan Denemeler, s.16.

olabilir mi? Günümüzde bile bu sorulara olumlu yanıt vermek pek mümkün görünmüyor. Nitekim din ve siyasetin kavramsal olarak ayrılması, onların olgusal olarak ayrılmasını beraberinde getirmemiştir. Kiliseler çeşitli şekillerde siyasetle ilgilenmektedirler. Bu ilgilenme belirgin olarak iki şekilde olmaktadır. Bir yandan kendilerine yakın buldukları veya doğrudan ilişki içinde oldukları siyasal partileri desteklerken diğer yandan destekledikleri partiler lehine kitleleri etkilemeye çalışmaktadırlar. Ayrıca kendilerine karşı olduklarına inandıkları partilere karşı da çeşitli yollarla mücadele etmektedirler. Hıristiyan partiler, genellikle Kiliseye dayanarak siyasal güç sağlayan ve Kilisenin etkinliğini artırmaya da çabalayan örgütler görünümündedirler. Bu gün Batının çeşitli ülkelerinde adında doğrudan Hıristiyan kavramı bulunan birçok parti bulunmaktadır.²⁵⁴ Ayrıca Amerikan Başkanı Bush'un "Biz Tanrı tarafından seçilmiş ve tarih tarafından dünya adaleti için model olarak görevlendirilmiş bir ulusuz"²⁵⁵ gibi sözleri sıklıkla söylemesi nasıl açıklanabilir? Üstelik bu sözleri söyleyen ilmen dünya da en çok ilerleme kaydeden bir ülkenin başkanı ise! Aslında önemli olan ve insanların mutluluğunu sağlayacak olan şey, insanların başka insanlara zarar vermesi ve diğer insanların haklarına, düşüncelerine saygı gösterebilmesidir. Bilim de din de bunu destekleyici bir şekilde uygulanmalıdır.

H) RUSSEL' DA DİN VE EĞİTİM MÜNASEBETİ

Birey ve toplum için çok önemli ve çok geniş bir alanı içine alan eğitim, bir plan ve hedefe göre insanın yetiştirilmesi, ruh ve beden bağlılığını koruyarak geliştirmesi için yapılan bütün çalışmalar olarak anlaşılmaktadır. Eğitim yetişkin neslin bir plan ve gayeye göre yetişmekte olan nesillerin gelişimini sağlamak için yaptığı çalışmalardır. Eğitim, insanın kabiliyet ve eğilimlerine göre fiziki ve sosyal çevreden yapılan etkilere karşı gösterdiği aktif ve pasif (etkin-edilgen) tepkileri göstermektedir. Bu ilişkiler sonucu ortaya çıkan her şey eğitimle açıklanabilir.²⁵⁶

---

²⁵⁴ KÖKTAŞ, M. Emin, a.g.e., s.66-68.

²⁵⁵ TABULA RASA, Yıl:5, Sayı:14, Mayıs-Ağustos 2005, s.124.

²⁵⁶ AYHAN, Halis, Eğitim Bilimine Giriş, s.16, İst, 1995.

Russell'a göre, eğitim, yerleşik bir bilgi birikimini değil, bilimsel sorgulama yöntemlerini vurgulamalıdır. Eğitim üzerinde zulüm, sansür ve denetim ile uzlaşması mümkün değildir. Eğitimde tercih edilmesi gereken değerler: Bilimsel yaklaşımların geliştirilmesi ve doğru kararlara götüren zihinsel alışkanlıkların oluşturulmasıdır. Eğitim için gereken dogma sistemleri değil, bilimsel sorgulamaya dayalı bir yaklaşımdır. Öğrencilere görüşlerini, insanlığı için mümkün olabildiği ölçüde nesnel, dogmatik önyargılardan uzak gözlem ve çıkarımlara dayanarak oluşturmaları öğretilmelidir.

Ayrıca Russell, değişmez doktrinleri savunanların, genç zihinlere, zaman içinde büyük çaplı zulüm saldırılarına dönüşen korku, nefret ve hoşgörüsüzlük tohumlarını ekmekten sorumlu olduklarını dile getirmektedir. Russell'a göre, ancak soru sorma özgürlüğünün olduğu bir ortamda arzulanan nitelikte bir öğrenme gerçekleşebilir.²⁵⁷ Maksimum özgürlüğe sahip olmak için eğitim yoluyla karakter oluşturmak gereklidir; o zaman insanlar mutluluklarını baskıcı olmayan eylemlerde bulabilirler. Bu da yaşamın ilk altı yılında karakter oluşturmaya bağlıdır.²⁵⁸

Russell'a göre eğitim konusu çeşitli yönlerden, devletin, kilisenin, öğretmenin, ana-babanın ve hatta çocuğun kendisinin –genellikle unutulsa bile- bakış açılarından ele alınabilir. Bunların hiçbirisi tarafsız değildir; hepsi eğitim idealine katkıda bulunur, ama olumsuz öğelere de katkıda bulunurlar. Bununla birlikte günümüzde, eğitim kurumları konusunda devlet bütün öteki etkenlerin toplamından daha çok söz hakkına sahiptir.²⁵⁹

Aslında Russell'a göre sorun şudur: Eğitimde beyni doğrudan pratik yararı olan bilgi ile doldurmayı mı amaçlamamız gerekir, yoksa çocuklarımıza kendi içinde iyi olan zihinsel edinimler mi vermeye çalışmalıyız? Endüstri devrimi ve onun yan ürünleri sayesinde tarihte ilk kez herkesin belli ölçüde mutlu olabileceği bir dünya yaratmak mümkün hale gelmiştir. Bedensel kötülükler, eğer istersek, çok küçük oranlara indirgenebilir. Örgütlenme ve bilim yardımıyla dünya nüfusunun tümünü, lüks düzeyde

---

²⁵⁷ RUSSELL, Bertrand, Russell'dan Seçme Yazılar, s.66.

²⁵⁸ RUSSEL, Bertrand, Sorgulayan Denemeler, s.206.

²⁵⁹ A.g.e., s.210.

olmasa bile, büyük acıları yeterli ölçüde dindirecek biçimde beslemek ve barındırmak mümkündür.

Hastalıklarla mücadele edilebilir, sürekli hastalık durumu en aza indirilebilir. Nüfus artışı, besin üretim yöntemlerindeki gelişmeyi aşamayacak biçimde önlenabilir. İnsanoğlunun bilinçaltını karartmış olan ve gaddarlığı, baskıyı ve savaşı peşinde sürükleyip getiren korkunç olaylar önemini yitirecek ölçüde azaltılabilir. Bütün bunlar insan yaşamı için öyle değerlidir ki, bunu gerçekleştirebilecek yönde etkili bir eğitim türüne karşı çıkamayız. Bütün bunlar yararlı bir eğitimden yana olan görüşlerdir. Ancak, bütün bunlar insanları barışın sanatlarından yararlanamayacak hale getirecek biçimde yürütülmemelidir.

Russell'a göre, eğitimin itici gücü, her çocuğun sahip olduğu, yürüme ve konuşma çabalarında görülen, içten gelen öğrenme isteği olmalıdır. Sapanın yerini bu isteğin alması çağımızın en büyük ilerlemelerinden biridir.²⁶⁰ Eğitilmiş, modern insanlar, gerçeklerin eski otoritelere danışarak değil gözlem yoluyla sorgulandığını bilirler. Ancak bu, on yedinci yüzyıldan önce var olmayan, çok modern bir anlayıştır.

Ayrıca Russell, halkın kolayca ve istenilen doğrultuda yönetilmesi için de eğitimin kullanıldığını düşünmektedir. Nitekim, O'na göre, beslenen eğitim arzuladığı kişilik ve inançların oluşmasını sağlayacak ve egemen güçleri eleştirmek psikolojik açıdan imkansız hale gelecektir. Russell, herkes sefil dahi olsa, hükümet onlara mutlu olduklarını söylediği için onlar da mutlu olduklarını, eğitimin sıkıcı ve sevimsiz olmaması gerektiğini, aşırı baskının ters tepkiye sebebiyet vereceğini, şiddet uygulandığı takdirde bunun olağanmış gibi algılanacağını ve çocuğun büyüdüğünde aynı şeyi yapacağını belirtir. Eğitimin her hangi bir inancın hakikat olduğu görüşünü değil hakikat arayışını desteklemesi ve amacının bu olması gerektiğini de vurgulamaktadır.²⁶¹

Russell'a göre, eğitim yöntemlerindeki değişiklik insanın işlediği ilk günah konusundaki inancın zayıflamasından çok etkilenmiştir. Buna göre hepimiz Gazap

---

²⁶⁰ RUSSELL, Bertrand, Eğitim Üzerine, s.18-28.

²⁶¹ RUSSELL, Bertrand, Russell'den Seçme Yazılar, s.5-81.

Çocukları olarak doğmuştuk ve içimiz kötülükle doluydu. İçimizde herhangi bir iyilik oluşması için önce Bağışlanmış çocuklar durumuna gelmemiz gerekirdi, bu da cezalandırma ile hızlandırılacak bir süreçti. Ne iyi ki artık eğitimciler çocukları Şeytan'ın uzantıları olarak görmüyorlar. Özellikle suçluların cezalandırılmasında yetişkinlere karşı alınan tavırda hala bu anlayışın büyük etkisi vardır.²⁶²

Eğer eğitim otorite ile yönetilecekse bu otorite yukarıda da değindiğimiz şu güçlerden birisinin veya birkaçının elinde olacaktır: Devlet, kilise, öğretmen ve ana-baba. Bunlardan hiç birinin çocuğun iyiliğini yeterince gözeteyeceğine güvenilemez. Çünkü hepsi de çocuğun kendi iyiliği ile ilgisi olmayan amaçlara yönelmesini istemektedir. Dolayısıyla Kilise çocuktan rahiplerin gücünü artırmaya hizmet etmesini bekler. Ne yazık ki, çocuk kendi yaşamını yönlendirecek deneyime sahip değildir; bu nedenle de masumiyetini sömüren sinsi emellere yem olmaktadır.

Eğitim kurumlarının var olması ve çocukların bir ölçüde disiplin altında tutulmaları zorunludur. Ancak, hiçbir otoriteye tam güvenilemeyeceğine göre, olabildiğince az otorite kullanmayı amaçlamalı; eğitimde gençlerin doğal arzu ve güdülerinden yararlanma yollarını aramalıyız. Kiliseye karşı olanlar, devlet eğitiminin Kilise ile mücadelede bir olanak sağladığını gördüler. Kilesinin eğitim konusuna bakış açısı, uygulamada devletinkinden pek farklı değildir. Ancak aralarında önemli bir ayrılık vardır: Kilise sıradan halkın hiç eğitilmemesini yeğler. Çünkü Kilisenin dogmalarının hiç okuma-yazma bilmeyen bir topluma aşılması daha kolaydır. Devlet ve kilisenin her ikisi de düşünce düşmanıdır; ama Kilise –açıkça öyle görünmese de- aynı zamanda öğretime de karşıdır.²⁶³

Russell'a göre insanlara politik, dinsel veya ahlaki konularda, kalıplaşmış doktrinleri öğretme alışkanlığının çeşitli olumsuz etkileri vardır. Bunlardan başta geleni, dürüstlüğü zihinsel çaba ile birleştirmiş kişileri öğretmenlik mesleğinden uzaklaştırmasıdır; öğrenciler üzerinde en olumlu ahlaki ve zihinsel etki yapmaları olası olanlar da bu kişilerdir. Örneğin, kalburüstü seçkin aydınların oldukça büyük çoğunluğu Hıristiyan dinine inanmazlar; ancak, gelirlerini kaybetmekten korktukları için bunu

---

²⁶² RUSSELL, Bertrand, Eğitim Üzerine, s.25-2.

²⁶³ RUSSELL, Bertrand, Sorgulayan Denemeler, s.210-212.

kamudan saklarlar. Bu en önemli konuda, düşünceleri ve savları bilinmeye en çok değer olan bu kişilerin çoğu sessizliğe mahkûmdur.²⁶⁴

Yerleşmiş kalıpları korumak için çocuklar acımasız, hoşgörüsüz, haşın, saldırgan hale getirilmektedirler. Politik, dinsel ve ahlaki konularda kesin fikirler aşılandığı sürece de bundan kaçınmak olanaksızdır. Bu durumun tarifsiz derecedeki zararı ise savaş ve zulümün yaygın hale gelmesidir. İnsan kişiliğine saygı her sosyal problemde, ama özellikle eğitimde bilgeliğin ilk koşuludur.²⁶⁵

Russell'a göre, dinin erdemlilikle eşdeğer görülmesi, koyu dindar insanların pek akıllı olmadıkları gerçeği ile bir araya gelince, dini eğitim, aptallara eğitilmiş insanların otoritesine karşı gelme cesaretini verir. Böyle bir durum, örneğin, evrim teorisinin öğretilmesi yasaklandığında ortaya çıkmıştır: "Hatırlayabildiğim kadarıyla kutsal kitaplarda akli öven tek bir cümle bile yoktur ve din adamları başka konularla karşılaştırıldığında, bu hususta dini otoriteyi daha yakından izlemektedirler."²⁶⁶ Burada Russell'ın maalesef yine bir çelişkiye düştüğünü görmekteyiz. Zira o her zaman hangi konuda olursa olsun kanıtların gözden geçirilmesinden sonra bir yargıya varılmasını savunmuştur. Kutsal kitaplarda akli öven tek bir cümle bile bulunmadığını söylemesi, O'nun bu konuda ne kadar bilgiye ya da kanıta dayanarak bir yargıya vardığını göstermektedir. Nitekim örneğin, Kur'an'ı Kerim'de ilimden bahsedip, araştırmayı teşvik eden pek çok ayet bulunmaktadır. Örnek olması bakımından sadece birkaçını zikrelelim.

* "De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (ez-Zümer-9)

* "Rabbim, benim ilmimi artır"de" (Taha-114)

* "Şayet bilmiyorsanız ilim ehline sorun" (en-Nahl-43)

* "Kalem ve yazdıklarına yemin ederim ki." (el-Kalem-1)

Görüldüğü gibi bu ve benzeri birçok ayet, ilim ve araştırmayı teşvik etmektedir. Hz. Peygamberin ilimle ilgili hadislerini buraya almaya gerek yoktur. Zira bu konuda

---

²⁶⁴ A.g.e., s.225.

²⁶⁵ A.g.e., s.228-229.

²⁶⁶ RUSSELL, Bertrand, Russell'den Seçme Yazılar, s.68.

birçok şey bilinmektedir. Hadis musannafatında da konu ile ilgili müstakil bablar (bölümler) vardır.²⁶⁷ Diğer taraftan İslam tarihi ilme verilen önemi dile getirecek nice örneklerle doludur. Örneğin, her hangi bir ilim alanında ilerlemek isteyen alim adaylarının kendi memleketlerini terk edip ülke ülke dolaşarak bilgi edinmeye çalışmalarından bahsedebiliriz ki bunu teşvik eden de Hz. Peygamberin “İlim Çin’de de olsa gidin alın” hadisi şerifidir. Şimdi aklımıza şöyle bir soru geliyor: Acaba Russell İslamın bu tutumdan haberdar mıydı? Haberdar ise değerlendirmesini yaparken Kuran-ı Kerim’i de dikkate alarak yapması gerekmez miydi? Aksi takdirde, haberdar değil ise önce bilgi sahibi olup daha sonra bu edindiği bilgiye göre fikir beyan etmesi gerekmez miydi? Bu sorulardan hareketle şu sonuçlara varıyoruz: Russell bilgi sahibi olmadan ve kanıtlara dayanmadan görüş beyan ettiği için bir bilim adamına –özellikle de Russell’ın kendi anlayışındaki bilim adamına- yakışmayacak şekilde davranmıştır. Ya da değerlendirmeye almaktan çekinmiş ise kendisinin çok eleştirdiği kaçma davranışını sergilemiştir. Her iki durumda da önce kedisıyla sonra mevcut gerçek ile ters düşmektedir.

I) RUSSELL’IN DİNE İTİRAZI

Russell’a göre, dine zihin ve ahlak bakımından olmak üzere iki türlü karşı çıkılabilir. Zihin bakımından herhangi bir dinin doğru olduğunu kabul etmek için bir neden yoktur; Ahlaksal bakımdansa, dinsel kurallar insanların şimdikinden daha zalim olduğu bir zamandan gelmedir ve çağın ahlaksal bilincini etkileyen insafsızlıklarında devam etmektedir.²⁶⁸

Hıristiyanlığı;

1. Psikolojik,

2. Mantıksal ve espistemolojik nedenlerle tanımlayarak reddeder.

---

²⁶⁷ Ayrıntılı Bili için Bkz. KAZICI Ziya, İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, s.325.

²⁶⁸ RUSSELL, Bertnard, Neden Hıristiyan Değilim. s.20.

1. Psikolojik neden, inanç için tutarlı, doyurucu bir temel olmayışından doğmakta, geleneğe bağlılık ve güven duygusu, dine bağlayacak ölçüde güçlü heyecanlar değildir. Hıristiyanlık, uygulanan biçimiyle ahlaksal gelişmenin en büyük düşmanı kesilmiştir. Katoliklerin boşanma kurumu, rahipler için toplanan paralar buna örnektir. Öte yandan, “cehennem”, İsa’nın, kendine inanmayanlara kinini temsil eder.

2. Mantıksal ve epistemolojik nedenler, dinin kaynağı ve din dogmalarının geçerliliğiyle ilgili tartışmalardan doğar. Genellikle din, insanın özgür istemini ve kişiliğini tutsak durumuna getirdiği için eleştiriye hak kazanmaktadır.²⁶⁹

Russell’a göre zihin bakımından karşı çıkmayı ilk olarak ele alalım; içinde yaşadığımız pratik hayatta, dinsel öğretimin doğru veya yanlış olması, pek o kadar önemli değildir, esas olan şey, faydalı olup olmadığıdır. Bununla birlikte, sorunun birine ötekisiz yanılısayamaz. Hıristiyan dinine inanıyorsak, iyi olan şey konusundaki kavramlarımız, inanmayanınkinden ayrı olacaktır. Bu bakımdan, Hıristiyanlığın sonuçları Hıristiyanlara iyi, inanmayanlara da kötü görünebilir. Üstelik desteklenecek kanıtı olup olmaması ilgisi olmamak şartıyla, kişinin filan-falan şeye inanması gerektiğini söyleyen davranış, kanıtı karşı düşmanlık yaratan ve önyargımıza uymayan her olguya zihinlerimizi kapamaya sebep olan bir davranıştır. Bir çeşit bilimsel açık sözlülük pek önemli bir niteliktir. İnanması gereken şeyler olduğunu sanan kimsede bu nitelik olmaz.

Bu bakımdan dinin faydalı olup olmadığını incelemeyden önce, gerçek olup olmadığıyla ilgili en önemli sorun, Tanrının varlığıdır. Dinin zafer kazandığı günlerde, “Tanrı” sözünün kesin bir anlamı vardı; rasyonalistlerin saldırısı sonucu bu anlam gittikçe değerinden kaybetti. Öyle oldu ki; Tanrıya inandıklarını söylediklerinde, insanların kesinlikle ne anladığını bilmek güçleşti. Muhakemede bulunmak için Mathew Arnold’un tanımlamasını alalım ele: “Adaleti sağlayan kendimizde olmayan bir kudret.” Bunu daha da belirsiz yapabiliriz. –Bu gezegenin yüzeyindeki canlı varlıkların

---

²⁶⁹ RUSSELL, Bertnard, B. F. T., s.9.

amaçlarından başka, evrende herhangi bir amaç kanıtı var mı? Diye kendimize sorabiliriz.²⁷⁰

Russell dindar kişilerin bu konudaki muhakemelerinin aşağı yukarı şöyle geliştiğini ifade etmiştir: “Ben ve dostlarım son derece akıllı ve erdemliyiz. Bu denli zekâ ve erdemin rastlantısal olması olası değildir. Bu bakımdan bizim kadar zeki ve erdemliyi bir araya getirmek için kozmik mekanizmayı harekete getirmiş olan bir kuvvetin olması gerekir.” Russell bu muhakemeyi ileri sürenlerin kendisini hiç etkilemediğini söylemiştir. Russell’a göre, bu yüzden rastlantı kanunlarının gelişigüzel atomları seçerek zeki bir organizmayı yaratacağı tamamen olanaksız olsa bile, gene de, evrende pek küçük sayıda organizma kalacaktır.²⁷¹

Russell, bilimsel kanıt söz konusu olduğu zaman, gezegenimizin yavaş yavaş ilerleyen evrelerden geçerek evrensel ölüme ulaşacağını ve bunun da kendisinin hiç hoşuna gitmediğini ve bu sebepler üstüne bir de din adına yapılan işkenceler, savaşlar, adalet adına yapılan haksızlıklar gibi sebeplerden ötürü Tanrı’ya inanmak için bir sebep bulamadığını ifade etmektedir.²⁷²

Ancak Russell’ın görüşlerine bir değerlendirme yapacak olur isek görürüz ki Russell’ın malum inancının temelinde var oluşu tesadüflerle açıklaması yatmakta diğer sebepler de onu desteklemektedir. Bu aşamada şu soruları cevaplandırmamız açıklayıcı olacaktır. Nesnelere birbiriyle ilgisi tesadüfî mi, yoksa zaruri midir? Tesadüflerle giden ve görünüşte olan münasebetler mi var, yoksa bunlar kanun mudurlar?

Daha önce düşünülmemiş, bilinmeyen, hesaplanmayan rastlantı sonucu meydana gelmiş şeylere veya olaylara tesadüf denilmektedir. Aynı zamanda da olabileceği tahmin edilmeyen olaylara da tesadüf denilmektedir. O halde tesadüf: Bilgiye, isteğe veya herhangi bir kurula yani belli bir sebebe dayanmaksızın oluveren karşılaşmadır. Önceden düşünülmemiş ve kararlaştırılmamış bir amaca dayanmayan hareket ve çalışmayı gösterir. Üzerinde yaşadığımız yer küresinde hayat bulunabilmesi için birçok temel şartların gerçekleşmesi zorunluluğu vardır. Bu şartların herhangi bir yerde ve

---

²⁷⁰ RUSSELL, Bertnard, Neden Hristiyan Değilim, s.21.

²⁷¹ A.g.e., s.22.

²⁷² A.g.e., s.22.

herhangi bir zaman içinde tesadüf yoluyla kendiliğinden gerçekleşmesi matematik olarak mümkün değildir. Böyle bir durumu Russell'ın savunduğu matematiksel mantık açısından da tutarlı ve inanılması görmezden gelmek oldukça güçtür. Ortada bulunan eserin düzeni planı ne kadar karışık ve girift ise tesadüfen meydana çıkmış olma ihtimalide o kadar uzak olur. Bu durumda bunca yıldır insanın sırrına ermeye çalıştığı karışık ve girift dünya nasıl tesadüfle açıklanabilir.²⁷³ Bütün tesadüflerin bir araya gelerek, düzenli manalı şeyler meydana getirmesi, bunların yukarı doğru çıkarak tabiatı, organizmaları, şuurları, şahsiyetleri, cemiyeti meydana getirmesi imkân dışıdır. Sonsuz küçük ile sonsuz büyük arasındaki ilgi ve ahenk de göz önüne alınırsa, tesadüfe yer kalmaz. İlmi gelişmeler iledir ki parça ve bütün arasındaki münasebet daha iyi anlaşılmaktadır. Tesadüf her şeyden önce fren sistemini hem de manalı ve neticesi müspet olan bir fren sistemini izah edemez. Tesadüf güneşin oluşumunu, ısı ve ışık yaymasını doğurdu diyelim. Parçaların kopup katılaşmasına ve hatta dünya dan hayatın çıkışını da tesadüf ve kendiliğindenlik meydana koydu diyelim. Fakat güneşin neşrettiği fazla ve zararlı ışınların engellenmesini, ışınların canlılara yeterli dozda ulaşmasını, bazısının tamamen engellenmesini nasıl tesadüfle izah ederiz. Hayat ve bütün düzen için bu en uygun olanların birleşmesini nasıl izah ederiz. Bu uygun olanlarda en ufak bir aksilik olsa her şey mahvolur.

Otomobilin kendiliğinden oluşup tesadüfen ve kendiliğinden hareket ettiğini kabul etsek bile fren sistemini tesadüf ile izah etmek imkânsızdır. Bu kadar tesadüfün birleşerek bir mana ortaya koyması tesadüf kavramına aykırıdır.²⁷⁴ Nitekim bu takdirde tesadüf değil artık kanun olması gerekir. Diğer taraftan Russell, Hıristiyanlık ve diğer bütün dinlerin “Tanrı” kavramının muhtemel olduğunu dile getirmiş ve hiçbir bilimsel kanıt taşımadığı için anlamının da olmadığını savunmuşken bir yandan da her şeyi ihtimallere ve tesadüflere bağlamakla ne kadar bilimsel ve ne kadar tutarlı davranmıştır?

Ayrıca kendisinin agnostik olduğunu ifade ettikten sonra daha çok Tanrı'nın varlığının aleyhine bir çizgide bulunması kendisinin de çok savunduğu bilim adamının

---

273 GENÇ Mustafa, Yaratılış Ve Evrim Teorileri, s.30-31, Beyan Yay.İst.1984

274 SEZEN, Yümnü, Maddecî Felsefenin Çıkmazları, s.91, M.Ü.İ.F.V.Y.Nu.104, İst, 1996.

ön yargıdan uzak olması anlayışı ile ne kadar bağdaşmaktadır? Maalesef bu sorularımıza yanıt alamıyoruz.

Bununla birlikte konuya Hıristiyanlık açısından baktığımızda da Russell'ın, dinin bilime engel teşkil ettiği yönündeki görüşünün tutarlı olmadığını anlamaktayız. Şöyle ki: Geleneksel dünya görüşünden modern dünya görüşüne geçişin temelinde önemli bir katalizör olarak Protestanlık ahlakı yatmaktadır. Modern dünya görüşünün doğuşuna Protestanlığın ilk önemli katkısı, bu dini doktrinin doğayı sistemli olarak araştırma ve denetlemeye kısıtlamalar getirmek bir yana, tam tersine teşvik etmesidir. Mitsel dünya görüşüne göre her şeyde ilahi bir yön vardır. Bu nedenle insanlar dünyayı kendi iradelerine göre değiştirmekten çekiniyorlardı. Bu Tanrıyla bir karşılaşma anlamına geliyordu. Protestanlık, özellikle Calvin (1509-1564), bu görüşten kopmayı başarmıştır.²⁷⁵

---

²⁷⁵ VAN DER LOO Hans-VAN REIJEN Williem, Modernleşmenin Paradoksları, (Çev.Kadir Canatan), s.125-126, İnsan Yay., İst, 2003.

SONUÇ

1872'de doğmuş olan, tam adı ile Arthur William Bertrand Russell, ailenin ikinci oğlu ve üçüncü çocuğudur. Dört yaşında anne ve babasını yitirince evde büyük bir katı disiplin uygulayan büyük annesi tarafından büyütülmüştür. Örneğin, yaz kış soğuk banyo yapmak zorundaydı. Russell'ın düzenli bir okul yaşamı da olmadı evde özel dersler aldı. Öğrenciliğinde de, kesin bilgidен yana, tartışmaya açık, hocalarının kanıtlamalarını yanlışı sayıp onların yerine daha iyisinin konabileceğine inanan biriydi Cambridge'i bitirdiğinde, aile geleneğini sürdürerek politikaya atılmakla, gençlik umutlarını gerçekleştirerek sağlam bilginin temelini bulmak üzere felsefeye kapanmak arasında çekinceli zikzaklar çizmiştir. Bütün hayatı boyunca savaş karşı çıkmış, savaşı hazırlayan koşulları yakından izlemiş ve duyarsız kalmamıştır.

Russell'ın Tanrı'ya inanma veya inanmama noktasında sergilemiş olduğu tavrı onun belli dönemlerini dikkate alarak daha iyi anlayabiliriz. O 14 yaşına gelinceye kadar Tanrı'nın varlığı problemi konusunda zihni düzeyde bir düşünce ortaya koyamamış kendisine öğretilen şekliyle bir görevi yerine getirmiştir. Daha sonra serbest düşünmeye başlayan Russell hocasının da etkisiyle ölümsüzlük, özgür iradeyle birlikte Tanrı'nın varlığı problemi üzerinde düşünmeye başlamıştır.15 yaşında özgür irade 16 yaşında ölümsüzlük inancıyla Tanrı'nın varlığına inanmamaya başlamıştır.42 yaşına kadar metafizikle ilgilenen Russell mantıkla uğraşmış ve bu arada 'mantıksal atomculuk' adını verdiği felsefesini oluşturmaya başlamıştır.

Russell Kilise'nin tutumundan hayatı boyunca son derece rahatsız olmuştur. Özellikle insanların özgürlüklerine müdahale edilmesi acımasızca ve adeta işkence mahiyetinde cezaların uygulanması dine karşı bir antipati geliştirmesine sebep olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında ona hak vermemek imkansızdır. Çünkü çevresinde gördüğü tüm haksızlıkların kaynağı dine atfedilmekteydi. Bu yüzden de Russell dini yadsıdığına bu haksızlıkları da ortadan kaldıracığını düşünmüştür. Ancak Russell'ın din hakkındaki görüşlerini şekillendirirken ihmal ettiği en önemli nokta mevcut olduğu çevredeki din uygulamalarını dine hatta bütün dinlere mal etmesidir.

Ayrıca Russell bir taraftan Tanrı'nın varlığını ispatlama konusunda agnostik olduğunu söylerken diğer taraftan Tanrı'nın varlığının ispatlanamayacağı yönünde görüş belirtmeyi tercih etmiştir. Bu da onun çelişkili yönlerinden biridir. Russell'ın din inancının kaynağı olarak korku, nefret, adalet gibi duyguları dile getirmesi de dine karşı aldığı olumsuz tavrı göstermektedir. Ancak tüm insanların bu sebeplerden dolayı dine inanması fikri tutarlı bir fikir değildir. İnsanların beklentileri, mizaçları, kişilikleri, yetenekleri, zekaları bir ve aynı değildir. Dolayısıyla din inancının beklentisinin ve tahayyülünün de bir ve aynı olmasını beklememek gerekir. Her ne kadar bazı insanlarda benzerlikler gösterse de bu temel bir dayanak teşkil edemez.

Russell, 'günah' kavramı üzerinde önemle durmuş ve kendi anladığı manada günahın gereksiz acılara sebep olması gerektiğini halbuki Hristiyanlıktaki günah anlayışının daha çok gereksiz acılardan kaçmak olduğunu (kadınların doğum yaparken uyuşturucu kullanması) böylesi bir düzenin Tanrısı'na inanmaktansa tüm evreni tesadüfler sonucuna bağlamanın kendisi için daha dayanılır ve daha saygın olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla böylesi bir düzene baş kaldırmıştır. Bu durumda Russell'ın 'günah' kavramını başka bir din ile örneğin 'islam' dini ile (hakkında en çok bilgi sahibi olduğumuz din olduğundan dolayı) değerlendirelim.

Hristiyanlıktaki günah anlayışına karşıt olarak İslam dininde gereksiz acılara sebep olan davranışlar günah olarak nitelendirilir; örneğin doğum yapan kadının acısını dindirecek olan bir uygulamayı engellemek günahtır. Bu durumda kendi ifadesiyle hristiyanlıkta günahkar olan dolayısıyla İncil'e inanmayan bir ateist olarak nitelendirilen Russell islamda günahkar olmayacak başka bir deyişle Kur'an'a inanmış olacak ve teist olarak nitelendirilecektir.

Hristiyanlıktaki günah anlayışının geçersiz kalmasıyla birlikte Russell'ın ifadesiyle işkenceler üzerinde düşünen bir Tanrı kavramı da yok olmaktadır.

Hristiyanlıktaki Tanrı kavramına inanası gelmeyen ve bu yüzden de tesadüfi varolmayı daha inandırıcı ve daha katlanılır bulan Russell'ın tüm inanç sisteminin bir anda değişmesi içten bile değildir.

Nitekim Russell evrenin tesadüfi bir şekilde meydana gelmesini muhatap olduğu dünya daki değerlerden yoksunluk sebebiyle öngörmektedir, çünkü evren biliçli bir amacın sonucu olsaydı güzelliklerle dolu olur ve ancak böyle bir dünya inanılabilir bir Tanrı kavramı oluşturabilirdi. O halde diyebiliriz ki, Russell'ın sorunu güzelliklerle dolu bir dünya da yaşamamış olmasıdır. O bir anlamda bu kadar rezaletin temelini tesadüfe bağlayalım, Tanrı'ya değil demektedir. Böyle bir durumda kendisinin kusursuz bir Tanrı kavramına inanması gerekmektedir. Bu kusursuz Tanrı'nın izdüşümlerine de hristiyan uygulamalarını layık görmemektedir.

Aslında Russell'ın itirazı dine değil din adına yapılan haksızlıklara, zulumlere, savaşımlara, dar görüşlü anlayışlardır. Bunu içinde daima bilimsel araştırmacı bir tavrı savunmuş, her zaman yeni gelişmelere açık olmak gerektiğini ifade etmiştir. Bunu ifade ederken de alaycı bir dil kullanmıştır. Onun görüşlerini değerlendirirken bütün bunları göz önünde bulundurmak gerekir.

Russell'ın görüşleri bu şekilde değerlendirildiğinde düşünce dünyamıza yeni açılımlar sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- ADIVAR A. Adnan Tarih Boyunca İlim ve Din Remzi Kitabevi İst, 1967.
- ADIVAR, A. Adnan Bilim ve Din, Remzi Kitabevi, İst, 1980.
- AYHAN, Halis Eğitim Bilimine Giriş Şule Yay. İst, 1995.
- BACON, Francis Denemeler, Çev. Elif Günçe Morpa Kültür Yay. İst, 2004.
- BOLAY, Süleyman Hayri Felsefi Doktorinler ve Terimler Sözlüğü Akçağ Yay. Ank, 1997.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C.16, Gelişim Yay., 1986.
- Cemal Yıldırım, Bilimde Nedensellik, Ülke yay.Haber Tic. Ltd.Şti, Ank. 1986 Türkiye 1. Felsefe Mantık Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri,
- CEVİZCİ, Ahmet Felsefe Sözlüğü Ekin Yay. Ank, 1997.
- CEVİZCİ, Ahmet Ortaçağ Felsefesi Tarihi Asa Yay. Bursa 1999.
- ÇİLİNGİR, Lokman Niçin Felsefe? Elis Yay. Ank, 2003.
- DALKILIÇ, Bayram Yirminci Yüzyılda Bir Ateist Bertrand Russell Kendözü Yay. Konya, 2000.

- DURANT Will, Felsefe Kılavuzu,(Çev.Ender Gürol),Milliyet Yay.,İst.1973
- ERDEM, Hüsameddin Din-Felsefe Münasebeti, Sebat Ofset Mat. Konya, 1997.
- G. DELEUZE- f. GUATTARI Felsefe Nedir? Çev. Turhan Ilgaz Y.KY. İst, 2004.
- GENÇ Mustafa, Yaratılış Ve Evrim Teorileri,Beyan Yay.İst.1984
- GRÜNBERG Teo,Felsefe Ve Felsefi Mantık Yazıları, (Ed.Efe Çakmak) Y.k.y,İst.2005
- GÜL, Fikri Bertrand Russell'da Bilim, Felsefe ve Din K.B.D.E. Yay. Ank, 2002.
- KAZICI, Ziya İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi Kayıhan Yay. İst, 1999.
- KILIÇ, Recep Ahlakın Dini Temeli T.D.V. Yay. Ank, 1996.
- KOÇ, Turan Din Dili İz Yay. İst, 1998.
- KÖKTAŞ, M. Emin Din ve Siyaset Siyasal Davranış ve Dindarlık Vadi Yay. Ank, 199.
- M. ROSENTHAL, P. YUDİN Felsefe Sözlüğü, Çev. Aziz Çalışlar, Sosyal Yay. İst, 1997.
- MAYER Frederick. Yirminci Asırda Felsefe(Çev. Vahap Mutal), Hareket Yay. İst. 1974
- MENGÜŞOĞLU Takiyyettin, Felsefeye Giriş,Remzi Kitabevi,İst. 1988
- MOLES, Abraham Belirsiz Bilimleri Çev. Nuri Bilgin Y.K.Y. İst, 2001.
- ÖNER, Necati Klasik Mantık Bilim Yay. Ank, 1996.

- PAZARLI Osman, Metinlerle Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, İst. 1964
- REÇBER Mehmet Sait Tanrıyı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti, Kitabiyat Yay. Ank, 2004.
- Russell, BERTRAND Dış Dünya Üzerine Bilgimiz Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu Kabalcı Yay. İst, 1996.
- Russell, BERTRAND Din ile Bilim Çev. Akşit Göktürk Say. Yay. İst, 1983.
- Russell, BERTRAND Eğitim Üzerine Çev. Nail Bezel Say. Yay. İst, 2004.
- Russell, BERTRAND Evlilik ve Ahlak Çev. Sultan Neval Şimşek Kaknüs Yay. İst, 1998.
- Russell, BERTRAND Felsefe Sorunları Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu Kalcı Yay. İst, 2000.
- Russell, BERTRAND İktidar Çev. Mete Ergin Cem Yay. 2002.
- Russell, BERTRAND Neden Hıristiyan Değilim Çev. Emre Özkan İst, Toplumsal Dönüşüm Yay. 2000.
- Russell, BERTRAND Rölativitenin Alfabetesi Onur Yay. Ank, 1. Baskı Tsz.
- Russell, BERTRAND Russell'den Seçme Yazılar Çev. Rabia Nilgün Aydoğan Dost Kitapevi Ank, 2004.
- Russell, BERTRAND Sorgulayan Denemeler Çev. Nermin Arık TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Ank, 2005.
- Russell, BERTRAND B.F.T. Çev. Muammer Sencer Say. Yay.

- S. AYDIN, Mehmet Tanrı-Ahlak İlişkisi, T.D.V. Yay. Ank, 1991.
- S. AYDIN, Mehmet Din Felsefisi İ.İ.F.V.Y. İzmir, 2002.
- SEZEN, Yümni, Maddeci Felsefenin Çıkmazları, M.Ü. İ.F.V.Y.Nu.104, İst, 1996.
- SÖZER, Önay Felsefenin ABC' si, Simavi Yay. İst, 1992.
- TABULA RASA Yıl:5 s:14 Mayıs- Ağustos 2005.
- TURGUT, İhsan Felsefenin Temel Sorunları, Ü.K.A. Kitabevi, İzmir, 1998.
- URANT Will, Felsefe Kılavuzu,(Çev.Ender Gürol), Milliyet Yay.,İst.1973
- VAN DER LOO Hans- Modernleşmenin
- VAN REIJEN Williem. Paradoksları, (Çev. Kadir Canatan), İnsan Yayınları, İst, 2003.
- YARAN, Cafer Sadık Bilgelik Peşinde, Araştırma Yay. Ank, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı	:	Sivas 02 / 11 / 1971		
Öğr.Gördüğü Kurumlar	:	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	:	1992	1994	Sivas İmam Hatip Lisesi
Lisans	:	1996	2001	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	:	2003	2006	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	:			
Medeni Durum	:	Bekar		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	:	İngilizce Orta Düzey		
Çalıştığı Kurum (lar)	:	Başlama ve Ayrılma Tarihleri		Çalışılan Kurumun Adı
..... 1		14 / 09 / 2004		M. E. B. Sivas İl Müdürlüğü
...				
Yurtdışı Görevleri	:			
Kullandığı Burslar	:	Kredi ve Yurtlar Kurumu Öğrenim Kredisi		
Aldığı Ödüller	:			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar	:	Türk Eğitim Sen.		
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri	:			
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler	:			
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar	:			
Yayımlanan Çalışmalar	:			
Diğer	:			
				10 / 11 / 2006 Gülsen KİSLİ imza